

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-8437

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Психологія. Випуск 53

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

УДК 009+1+4+15+93
Д75

Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 18 квітня 2024 р.)

Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Проблеми гуманітарних наук. Психологія» є фаховим виданням, індексується у міжнародній науко-метричній базі даних Index Copernicus International.

Для викладачів, науковців, студентів.

Рішення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації № 1190 від 11.04.2024 р. (Ідентифікатор медіа R30-04760) Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1166 від 23 грудня 2022 року (додаток 3) збірник наукових праць внесений до переліку фахових видань категорії «Б». Спеціальність: 053 – Психологія.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук. Психологія / ред. кол. Надія Скотна (головний редактор), Роман Хавула (редактор серії) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2024. Вип. 53. 98 с. DOI: <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2312-8437

PROBLEMS OF HUMANITIES

Psychology. Issue 53

a collection of scientific articles
Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

Publishing House
“Helvetica”
2024

UDC 009+1+4+15+93

D75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(April 18, 2024, Minutes № 4)

“Problems of Humanities. Psychology” a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University is a scientific professional edition, registered in the international scientometric database Index Copernicus International.

For teachers, scientists, students.

The decision of state registration of the printed mass media of the No.1190 dated April 11, 2024 (the media identifier R30-04760) of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

A collection of scientific articles is included in the “B” (Decree of MES No. 1166 (Annex 3) dated 23.12.2022). Specialty: 053 – Psychology.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. Psychology / Nadiya Skotna (Editor-in-chief), Roman Khavula (Editor of the series) and others. Drohobych : Editorial-Publishing Department of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2024. Issue 53. 98 p. DOI: <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024>.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Скотна Надія Володимирівна – доктор філософських наук, кандидат психологічних наук, професор кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (головний редактор).

Галян Олена Іванівна – доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Карпенко Євген Володимирович – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри практичної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Mirucka Beata (Міручка Беата) – доктор габілітований, професор кафедри психотерапії та психології здоров'я, Інститут психології Люблінського католицького університету Івана Павла II, Польща.

Хавула Роман Михайлович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Асєєва Юлія Олександрівна – доктор психологічних наук, в.о. завідувача кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки, Одеський національний економічний університет;

Стець Валентина Іванівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Подоляк Наталія Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Гриник Ірина Ярославівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

EDITORIAL BOARD

Skotna Nadiia Volodymyrivna – Doctor of Philosophical Sciences, Candidate of Psychological Sciences, Professor at the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Chief Editor);

Halian Olena Ivanivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Psychological Sciences, Professor, Professor at the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Karpenko Yevhen Volodymyrovych – Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Practical Psychology, Lviv State University of Internal Affairs;

Savchyn Myroslav Vasylovych – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Mirucka Beata – Dr hab., Professor at the Department of Psychotherapy and Health Psychology of the Institute of Psychology, John Paul II Catholic University of Lublin, Poland;

Khavula Roman Mykhailovych – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Asieieva Yuliia Oleksandrivna – Doctor of Psychological Sciences, Acting Head of the Department of Language and Psychological-Pedagogical Training, Odesa National Economic University;

Stets Valentyna Ivanivna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Podoliak Nataliia Mykhailivna – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Hrynyk Iryna Yaroslavivna – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

ЗМІСТ

Бас Ольга, Стець Валентина. Якість життя жінки з раком молочної залози – передумова психологічної реабілітації.....	9
Борисенко Зоряна, Католик Богуслава. Психологічна підтримка дітей ВПО в рамках арттерапевтичного проєкту «Крок за кроком».....	16
Ватан Юлія. Навчальна дисципліна «Бізнес-модель організації психологічних служб» у системі професійної підготовки психологів.....	22
Вовк Марія. Психологічне здоров'я військовослужбовців.....	28
Дуб Віра. Психологічні особливості вольової саморегуляції майбутніх психологів.....	34
Заболоцька Світлана, Заміщак Марія. Особливості реалізації психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів.....	39
Краснякова Алла. Особливості конструювання та реконструювання ідентичності кіберпокоління в інтернет-середовищі	45
Миколюк Світлана, Миколюк Назар. Формування комунікативної компетентності майбутніх психологів та соціальних працівників.....	52
Миколюк Світлана, Миколюк Юрій. Від алгоритмів до поведінки: психологічні аспекти моделювання штучного інтелекту.....	59
Рідей Наталія. Огляд чинників вибору місця роботи.....	66
Савчин Мирослав, Заміщак Марія. Психологія життєдіяльності: методологічний аналіз мети, завдань та змісту навчальної дисципліни для практичних психологів-магістрів.....	72
Хавула Роман. Сучасна психологія соціальної взаємодії: різновекторність досліджень.....	80
Kovalenkova Alla. Analysis of approaches to defining a difficult life situation.....	86

CONTENTS

Bas Olha, Stets Valentyna. The quality of life of a woman with breast cancer is a prerequisite for psychological rehabilitation.....	9
Borysenko Zoryana, Katolyk Bohuslava. Psychological support of IDP children within the art therapeutic project “Step by step”.....	16
Vatan Yuliia. Educational discipline “Business model of organization of psychological services” in the system of professional training of psychologists.....	22
Vovk Mariia. Psychological health of military personnel.....	28
Dub Vira. Psychological features of volitional self-regulation of future psychologists.....	34
Zabolotska Svitlana, Zamishchak Maria. Peculiarities of implementation of psychological support of personal and professional development of future teachers.....	39
Krasnyakova Alla. Features of constructing and reconstructing the identity of the cyber generation in the internet environment	45
Mykoliuk Svitlana, Mykoliuk Nazar. Formation of communicative competence of future psychologists and social workers.....	52
Mykoliuk Svitlana, Mykoliuk Yurii. From algorithms to behavior: psychological aspects of Artificial intelligence modeling.....	59
Ridei Nataliia. Overview of factors for choosing a place of work.....	66
Savchin Myroslav, Zamishchak Maria. Psychology of life activity: methodological analysis of the purpose, tasks and content of the course for practical psychologists-masters.....	72
Khavula Roman. Modern psychology of social interaction: diversity of research.....	80
Kovalenkova Alla. Analysis of approaches to defining a difficult life situation.....	86

УДК 612.13:618.19-006:159.921-055.2
DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024-1.1>

БАС Ольга – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, доцент кафедри терапії та реабілітації Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, вул. Костюшко, 11, Львів, Україна, індекс 79000 (bas.olichka@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2328-3093>

СТЕЦЬ Валентина – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (valentina_stec@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5530-5376>

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ЖІНКИ З РАКОМ МОЛОЧНОЇ ЗАЛОЗИ – ПЕРЕДУМОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Анотація. *Мета статті* – на основі теоретичного аналізу визначено складові якості життя жінок з раком молочної залози, як передумови психологічної реабілітації.

Методологія дослідження базується на методах науково-теоретичного вивчення: аналіз, синтез та узагальнення, що дозволило виявити специфіку сучасних досліджень у галузі практичної психології.

Наукова новизна. Здійснено огляд та проаналізовано проблемні сфери різних етапів перебігу хвороби від моменту постановки діагнозу до тривалої ремісії. Встановлено, що злоякісні новоутворення та їх лікування, призводять до зниження якості життя пацієнтів через їх психологічні і фізичні наслідки. З біопсихосоціальної точки зору, отримання діагнозу рак молочної залози та подальший перебіг хвороби може бути емоційно важким та негативно впливати на якість життя та психологічне здоров'я жінки. До психологічних наслідків, які погіршують якість життя жінок з раком молочної залози, віднесено психічні та емоційні розлади (депресія, тривога, страх, гнів), тривожність та нав'язливі стани, занепокоєння щодо образу тіла, та, як наслідок заниження самооцінки, особливо в соціальному аспекті. У таких пацієнток можливе підвищення розвитку суїцидального настрою, небажання повертатись до трудової діяльності що також може вплинути на якість життя жінки. З метою покращення результатів лікування раку молочної залози та якості життя після лікування критично важлива оптимальна психологічна адаптація до хвороби. В даний час оцінювання якості життя розглядається як одна з кінцевих точок клінічних досліджень. Через постійний прогрес медицини та розуміння психологічних механізмів, що впливають на якість життя, що часто змінюється, такі дослідження необхідно проводити постійно

Висновки. Результати нашого дослідження допоможуть виявити прогалини в усіх сферах життя, у яких пацієнти з раком молочної залози потребують додаткової підтримки. Оскільки негативні наслідки хвороби та пов'язаних з нею методів лікування сильно впливають на якість життя жінки, важливо зосередитися на розробці психологічних підходів та втручань для підтримки пацієнтів на раком молочної залози на усіх етапах хвороби та лікування таким чином, щоб це призвело до покращення емоційного стану та якості життя жінки в цілому.

Ключові слова: якість життя, жінка, рак молочної залози, психологічна реабілітація.

BAS Olha – Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor, Associate Professor of the department of therapy and rehabilitation of Ivan Bobersky Lviv State University of Physical Culture, st. Kostyushko, 11, Lviv, Ukraine, postal code 79000 (bas.olichka@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2328-3093>

STETS Valentyna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (valentina_stec@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5530-5376>

THE QUALITY OF LIFE OF A WOMAN WITH BREAST CANCER IS A PREREQUISITE FOR PSYCHOLOGICAL REHABILITATION

Abstract. *The purpose of the article is to determine the components of the quality of life of women with breast cancer as prerequisites for psychological rehabilitation based on theoretical analysis.*

The research methodology is based on the methods of scientific and theoretical study: analysis, synthesis and generalization, which made it possible to reveal the specifics of modern research in the field of practical psychology.

Scientific novelty. *The problem areas of different stages of the course of the disease from the moment of diagnosis to long-term remission were reviewed and analyzed. It has been established that malignant neoplasms and their treatment lead to a decrease in the quality of life of patients due to their psychological and physical consequences. From a biopsychosocial point of view, receiving a diagnosis of breast cancer and the subsequent course of the disease can be emotionally difficult and negatively affect a woman's quality of life and psychological health. The psychological consequences that worsen the quality of life of women with breast cancer include mental and emotional disorders (depression, anxiety, fear, anger), anxiety and obsessive states, concern about body image, and, as a result, low self-esteem, especially in social aspect. Such patients may increase the development of suicidal mood, reluctance to return to work, which can also affect the quality of life of a woman. In order to improve the results of breast cancer treatment and the quality of life after treatment, optimal psychological adaptation to the disease is critically important. Currently, the evaluation of the quality of life is considered as one of the endpoints of clinical research. Due to the constant progress of medicine and the understanding of the psychological mechanisms that affect the quality of life, which often changes, such studies must be carried out continuously*

Conclusions. *The results of our study will help identify gaps in all areas of life in which breast cancer patients need additional support. Because the negative consequences of the disease and related treatments significantly affect a woman's quality of life, it is important to focus on the development of psychological approaches and interventions to support breast cancer patients at all stages of the disease and stages of treatment in order to improve the emotional state as well as the quality of life a woman's life as a whole.*

Key words: *quality of life, woman, breast cancer, psychological rehabilitation.*

Постановка проблеми. Передбачається, що до 2030 року рак стане головною причиною смерті людей. Згідно з даними Globocan (2020), рак молочної залози (РМЗ) є найбільш часто діагностованим злоякісним новоутворенням (ЗН) у всьому світі з частотою 24,5% випадків раку у жінок і 11,7% у обох статей (S. Mahalq, 2023, Faroughi F., 2023). За уточненими даними національного канцер реєстру, в 2021 р. в Україні було зареєстровано 14150 нових випадків захворювання на злоякісні новоутворення молочної залози (ЗН МЗ), у тому числі 14036 серед жінок (Бюлетень Національного канцер-реєстру України, 2023).

Рак молочної залози та його лікування – це важке випробування для тіла та психіки жінки. Діагноз РМЗ пов'язаний з необхідністю проведення тривалого і обтяжливого лікування. Традиційне лікування злоякісних новоутворень молочної залози включає хірургічне втручання, променеву та/або хіміотерапію, з часто тривалою імунною чи гормонотерапією (Alexander Lukez BS, 2020). Терапевтичне лікування РМЗ пов'язане з декількома стратегіями лікування, однак багато з них є агресивними та відповідальними за фізичні, психологічні та соціальні наслідки для жінок (Faroughi F., 2023). Як побічні ефекти, пов'язані з лікуванням, у пацієнтів розвиваються гострі, довгострокові та пізні хронічні багатосистемні захворювання та стани, які можуть виникнути протягом тривалого часу з таким же впливом на якість життя жінки (Julie K. Silver, Nicole L. Stout, Jack B. Fu, Mandi Pratt-Chapman, 2018). Ці дисфункції залишаються приблизно у половини тих, хто пережив злоякісне новоутворення, або проявляються через роки після лікування (Stubblefield MD, Ness KK, 2018), що призводить до порушення повсякденної життєдіяльності (2013 · Neo J, Fettes L, Gao W, Maddocks M, 2017), появи депресивних станів і зниження якості життя жінки (Omran S, 2018, Baima J, 2013).

Мета статті – на основі теоретичного аналізу визначити складові якості життя жінок з раком молочної залози, як передумови психологічної реабілітації.

Аналіз досліджень. Дослідження (Dinapoli L, et al., 2021, Aitken L-A, Hossan SZ. 2022, Liberacka-Dwojak M, et al., 2023) показали, що на етапі діагностування та лікування ЗН у пацієнтів викликають різноманітні негативні емоційні зміни, такі як стрес, тривога, страх і сильна

депресія (Dinapoli L, Colloca G, Di Capua B, Valentini V. 2021), і ці емоційні реакції можуть значно порушити якість життя. Отже, злякисні новоутворення, призводять до зниження якості життя пацієнтів через їх вплив на психічний і фізичний стан (Celik GK, et al., 2021, Faroughi F., et al., 2023).

Виклад основного матеріалу. Рак молочної залози викликає сильний психологічний вплив і стрес, оскільки він загрожує життю, призводить до проблем із зовнішнім виглядом тіла в результаті хірургічних процедур, таких як видалення (мастектомія) чи реконструкція молочної залози. Лікування ЗН є комплексним або комбінованим, візити до лікаря є частими, а час очікування в лікарні тривалим (Gavric Z., Vukovic-Kostic Z. 2015).

З біопсихосоціальної точки зору, отримання діагнозу РМЗ та подальший перебіг хвороби може бути емоційно важким та негативно впливати на життя та психологічне здоров'я жінки, з загальним почуттям страху та страждання протягом усього процесу, включаючи діагностичну, терапевтичну фази та фази ремісії чи подальшого життя без рецидиву. В результаті, депресія та тривога, як супутній психологічний діагноз, часто можуть виникнути серед тих, у кого діагностовано РМЗ, оскільки стан очікування та переживання між щорічними обстеженнями емоційно виснажують жінку (Patsou E.D, et al., 2018, Mahalq S. et al., 2023).

Так, на якість життя у хворих на ЗН молочної залози впливають різні фактори. До цих факторів можна віднести соціально-економічний статус, статус освіти, статус зайнятості, психосоціальні проблеми та фінансовий фактор. Пацієнти з РМЗ можуть зіткнутися з фінансовими труднощами, які можуть вплинути на їхні заощадження та майно. Їм може бути важко дозволити собі базові потреби, такі як їжа та одяг, через втрату доходу, витрати на медичне обслуговування та скорочення оплачуваної/неоплачуваної роботи, що є найбільшим джерелом економічного тягаря для пацієнтів з РМЗ (Gordon L, Scuffham P, Hayes S, Newman B. 2007, С. 1132). Відвідування лікарень для проведення лікування неминуче впливає на фінансове становище пацієнтів. Така соціальна діяльність, як робота, догляд за дітьми, дозвілля та повсякденне життя, порушується, що ще більше посилює стрес і згодом призводить до зниження якості життя (L. Dominici et al., 2021).

Описані стани емоційного дисбалансу можуть зберігатися не тільки протягом курсу лікування, але й в період ремісії, незалежно від протоколу лікування, якого дотримуються (Maass S.W.M.C, et al., 2015, Mahalq S. et al., 2023).

В процесі лікування ЗН молочної залози та після його завершення медичні втручання, такі як хіміотерапія, променева терапія та хірургічне втручання, можуть мати також фізичні наслідки, такі як втрата волосся, збільшення ваги, рубці, безпліддя, передчасна менопауза, фізичні обмеження, такі як обмежена здатність ходити, а також обмеження у виконанні певних рухів тіла, занепокоєння щодо образу тіла та низька самооцінка, що може також вплинути на якість життя. Загальні занепокоєння в сексуальному вимірі пов'язані з диспареунією, зниженням сексуального бажання, змінами в образі тіла, емоційним дистанціюванням від партнера та передбачуваною зміною рівня сексуального інтересу партнера для жінки є дуже важливим та часто емоційно виснажливим (M. F. V. d. M. Tiezzi et al. 2017). Для покращення результатів лікування раку молочної залози та виживання критично важлива оптимальна психологічна адаптація до хвороби. Однак на сьогодні погана психологічна адаптація до діагностики та лікування РМЗ, відсутність чіткої дорожньої карти пацієнта в медичних установах залишається важливою проблемою. Важливість цієї проблематики полягає в тому, що зазвичай медичні працівники, зосереджуються виключно на фізичних проявах хвороби, не звертаючи уваги на психологічну захворюваність (H.A.N. Dadzie et al., 2023). Багато досліджень розглядають якість життя людей з РМЗ, оскільки цей стан має високу коморбідність із психічними розладами, тривогою, афективними розладами та депресією.

За даними систематичного огляду Maass et al. (2015), поширеність депресивних симптомів серед пацієнтів з раком молочної залози коливається від 9,4% до 66,1%, а з тривогою в діапазоні від 17,9% до 41,9%. Отримані результати аналізу літератури дозволяють припустити, що психологічний дистрес (тривога та депресія) є взаємопов'язаним із психічною адаптацією до основного діагнозу.

За даними Fontes та ін., 2018, після хірургічного лікування через високу травму та психічну тривогу, спричинену повною або частковою втратою грудей, може виникнути «комплекс половина тіла» (комплекс «пів жінки») та занижена самооцінка, особливо в соціальному аспекті.

У наукових працях Kagee та ін., 2017, I. Ruiz-Rodríguez et al. 2022, проведено огляди та дослідження щодо виявлення факторів стресу, відчуттів і емоційних переживань жінок при реконструктивних втручаннях на молочних залозах з приводу злоякісного новоутворення. Так, виявлено, що стрес, пов'язаний зі зміною образу тіла, впливає на адаптацію до РМЗ, жінки відчувають значну стигму після реконструктивних операцій зі збереження молочних залоз, та легше переживають таку психотравму.

В даний час медицина передбачає холистичний підхід до терапії, який враховує лікування не тільки тіла, а й психіки, а метою лікування є як продовження життя, так і покращення його якості життя (Menen, 2016, M. Konieczny et al., 2020).

Якість життя (ЯЖ) – це багатостороння концепція, яка відображає ступінь фізичного, психологічного, емоційного та соціального функціонування людини в суспільстві та має важливе прогностичне значення при визначенні лікування та індивідуальної реакції пацієнток на проведене лікування. ВООЗ приділяє значну увагу розвитку науки про ЯЖ, як важливого чинника у прийнятті рішень щодо методів лікування, наукових досліджень та підготовки медичного персоналу. Якість життя є вирішальним фактором в оцінюванні ефектів лікування та функціональних можливостей пацієнтів з ЗН МЗ протягом усього життя (Zhou K, Ning F, Wang X, Wang W, Han D, Li X. 2022, С.1–9). Дослідники повідомляють, що пацієнти зі ЗН на усіх етапах лікування та періодах хвороби мають різні рівні якості життя, що може бути пов'язано з впливом різноманітних факторів, зокрема психосоціальних факторів, таких як сприйманий статус соціальної підтримки, стійкість і надія (Migerode F, Maes B, Buysse A, Brondeel R. 2012, Leung J, Pachana NA, McLaughlin D. 2014). Зазначені фактори відображають здатність людини справлятися зі створеними умовами та адекватно реагувати на ситуацію, яка складається (Faroughi F., Fathnezhad-Kazemi A., Sarbakhsh P., 2023).

Оцінювання якості життя є надійним та інформативним інструментом, що дозволяє охарактеризувати стан здоров'я пацієнток з РМЗ. В онкологічних дослідженнях визначення рівня якості життя є важливим критерієм при виборі тактики лікування та подальшого відновлення (С. Montagnese et al., 2020).

Все частіше виникають ситуації, коли самі пацієнтки закономірно ставлять питання про підвищення їх ЯЖ, як під час проведення спеціального лікування, так і після нього. Адже онкологічні захворювання, з урахуванням важкості їх перебігу, можливості ускладнень, як від самої хвороби, так і від самого лікування, призводять до значних обмежень життя хворих у фізичному, психоемоційному та соціальному аспектах. Важливо не тільки досягти результату специфічного лікування, але і допомогти пацієнткам вести більш повноцінне життя, зберігати психологічну стійкість, фізичну активність та можливість соціального функціонування.

Визначення ЯЖ перед початком лікування дозволяє скласти прогноз ефективності майбутнього лікування та толерантності хворої до виживання. Важлива інформація отримується при оцінюванні ЯЖ до, під час та після лікування, оскільки розкривається індивідуальна реакція на лікувальні процедури та на саму хворобу в цілому. Аналіз ЯЖ, при плануванні програми відновлення онкохворих з РМЗ, є важливим, не лише з точки зору врахування індивідуальних особливостей пацієнта, але й у зв'язку з високою кореляцією рівня ЯЖ з показниками виживання при певних злоякісних пухлинах.

Не менш важливими новими аспектами у визначенні ЯЖ пацієнток з онкологічними захворюваннями є визначення впливу на ЯЖ таких симптомів, як втомлюваність, депресія (шкала депресії), біль (шкала болю), тривожність та нав'язливі стани.

Проблеми, пов'язані з злоякісними новоутвореннями та їх лікуванням, виснажують хворих. Тому, на думку багатьох дослідників, при використанні будь-якого методу, слід проводити оцінювання рівня втомлюваності, оскільки цей показник має велике прогностичне значення та вплив на різні сфери життя людини. На сьогодні основні дослідження у даному напрямку націлені на вивчення факторів, які впливають на ступінь втомлюваності пацієнтів з онкологічними захворюваннями та методів оцінювання даного симптому.

Дослідженням співвідношення втомлюваності, депресії та ЯЖ хворих на ЗН встановлено, що не тільки втомлюваність, а й депресивний настрій є не менш важливим прогностичним фактором ЯЖ. Деякими авторами також висвітлюється негативний вплив на ЯЖ емоційних розладів (депресія, тривога, страх, гнів) та підвищення розвитку суїцидального настрою. Вони відзначають, що у хворих з менш вираженими емоційними розладами, кращі прогнози до

виживання та вищого рівня якості життя, більша тривалість життя та знижений суїцидальний ризик. Тому в комплексному лікуванні хворих на ЗН необхідно також проводити психотерапію або психокорекцію.

Психологічні аспекти мають важливе реабілітаційне значення, адже операція супроводжується зміною образу тіла, а, відповідно, і власного «я», що в майбутньому сприяє розвитку важких психологічних комплексів, погіршенню ЯЖ та небажанню повертатись до трудової діяльності.

Не викликає сумнівів, що больовий синдром при злоякісних новоутвореннях, особливо в термінальній стадії, вкрай негативно впливає на ЯЖ хворих. Відповідно, правильне використання знеболювальних препаратів покращує ЯЖ хворих на ЗН з больовим синдромом і допомагає їм підтримувати свою самостійність, пізнавальний інтерес та відчуття власної гідності.

Важливим критерієм якості життя є повернення до активної повсякденної трудової діяльності, яка є природнім прагненням більшості пацієнток з РМЗ, своєрідним методом самоутвердження та активізації діяльності і позитивно впливає на психіку, знижує відчуття тривоги та безперспективності.

Незважаючи на значне покращення результатів лікування ЗН та загальної якості життя жінок з РМЗ, деякі проблеми в соціальній/сімейній, емоційній, духовній та фізичній сферах залишаються, зокрема щодо пам'яті та концентрації, болю, лімфостазу, сексуальної активності та самооцінки. Негативний вплив лікування та психоемоційного стану жінки на ці аспекти ЯЖ виявляється зазвичай від періоду встановлення діагнозу та впродовж усього життя (J. V. Lopes et al, 2018).

Поряд з традиційними клінічними прогностичними критеріями, ЯЖ на сьогодні є одним із надійних показників результату лікування, відновлення та адаптації пацієнток до повсякденного життя, а відповідно він є предметом наукових досліджень. Так, в країнах Європи ЯЖ розглядають як інтегральну характеристику фізичного, психологічного, емоційного та соціального функціонування людини, у той час, як американські дослідники визначають ЯЖ, як фізичне, емоційне, соціальне, фінансове та духовне благополуччя людини. За даними ВООЗ, ЯЖ – це індивідуальне співвідношення індивіда в житті суспільства у контексті культури, систем цінностей цього суспільства та цілей самого індивіда, його планів, можливостей, ступеня загальної невлаштованості. Іншими словами, ЯЖ – ступінь комфортності людини, як внутрішньо, так і в рамках свого суспільства. Скласти уявлення про ЯЖ пацієнта у найбільш загальному вигляді дозволяє повторне оцінювання загального стану в процесі лікування. Проте ЯЖ складне поняття, що складається з показників фізичного стану пацієнтки, залежно від симптомів захворювання, та здатності переносити лікування, а також психологічних, сімейних та соціальних чинників.

Застосування оцінювання ЯЖ та психологічного стану в онкологічних дослідженнях є важливим елементом, що дозволяє поліпшувати їх ефективність. Даний метод простий, надійний та інформативний. Проте отримані дані щодо ЯЖ можуть бути використані тільки в тому випадку, якщо дотримані наступні умови: правильна постановка задачі дослідження, вибір адекватного опитувальника, коректний вибір точок обстеження. Основні труднощі, зазвичай, полягають у зборі даних, їх аналізі та інтерпретації (Pinto et al., 2011). Включення оцінювання якості життя для всіх видів медичної допомоги позитивно впливає на стосунки між пацієнтом і лікарем і підвищує ефективність терапії (Ahn, 2007). Результати цих досліджень є дуже важливими, оскільки сучасна онкологія зосереджена на отриманні найбільших шансів на лікування або довготривале виживання, беручи до уваги високий рівень якості життя (Visser et al., 2006). Обмежена кількість досліджень, що розглядають взаємозв'язок ЯЖ із соціально-демографічними факторами пацієнтів, призводить до низької індивідуалізації терапевтичного процесу. В даний час оцінювання якості життя розглядається як одна з кінцевих точок клінічних досліджень. Через постійний прогрес медицини та розуміння психологічних механізмів, що впливають на ЯЖ, що часто змінюється, такі дослідження необхідно проводити постійно (M. Konieczny et al. 2020).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, результати нашого дослідження допоможуть виявити прогалини в усіх сферах життя, у яких пацієнти з РМЗ потребують додаткової підтримки. Оскільки негативні наслідки хвороби та пов'язаних з нею методів

лікування сильно впливають на якість життя жінки, важливо зосередитися на розробці психологічних підходів та втручань для підтримки пацієнтів на РМЗ на усіх етапах хвороби та лікування таким чином, щоб це призвело до покращення емоційного стану та якості життя жінки в цілому.

Література

- Рак в Україні, 2021–2022. Захворюваність, смертність, показники діяльності онкологічної служби / З. П. Федоренко та ін. Бюлетень Національного канцер-реєстру України. 2023. № 24. С. 120.
- Association of Local Therapy With Quality-of-Life Outcomes in Young Women With Breast Cancer / L. Dominici et al. *JAMA Surgery*. 2021. P. e213758.
- Celik G., Çakır H., Kut E.** Mediating Role of Social Support in Resilience and Quality of Life in Patients with Breast Cancer: Structural Equation Model Analysis. *Asia-Pacific Journal of Oncology Nursing*. 2021. Vol. 8, no. 1. P. 86.
- Exploring the economic impact of breast cancers during the 18 months following diagnosis / L. Gordon et al. *Psycho-Oncology*. 2007. Vol. 16, no. 12. P. 1130–1139.
- Factors associated with psychological burden of breast cancer in women in Morocco: cross sectional study / S. Mahalq et al. *BMC Women's Health*. 2023. Vol. 23, no. 1.
- Faroughi F., Fathnezhad-Kazemi A., Sarbakhsh P.** Factors affecting quality of life in women with breast cancer: a path analysis. *BMC Women's Health*. 2023. Vol. 23, no. 1.
- Gavric Z., Vukovic-Kostic Z.** Assessment of Quality of Life of Women with Breast Cancer. *Global Journal of Health Science*. 2015. Vol. 8, no. 9. P. 1.
- Impact of breast cancer and quality of life of women survivors / J. V. Lopes et al. *Revista Brasileira de Enfermagem*. 2018. Vol. 71, no. 6. P. 2916–2921.
- Kagee A., Roomaney R., Knoll N. Psychosocial predictors of distress and depression among South African breast cancer patients. *Psycho-Oncology*. 2017. Vol. 27, no. 3. P. 908–914.
- Leung J., Pachana N. A., McLaughlin D.** Social support and health-related quality of life in women with breast cancer: a longitudinal study. *Psycho-Oncology*. 2014. Vol. 23, no. 9. P. 1014–1020.
- Psychological Aspects to Consider in Breast Cancer Diagnosis and Treatment / L. Dinapoli et al. *Current Oncology Reports*. 2021. Vol. 23, no. 3.
- Perceived social support and coping style as mediators between resilience and health-related quality of life in women newly diagnosed with breast cancer: a cross-sectional study / K. Zhou et al. *BMC Women's Health*. 2022. Vol. 22, no. 1.
- Physical activity and sociodemographic variables related to global health, quality of life, and psychological factors in breast cancer survivors / E. D. Patsou et al. *Psychology Research and Behavior Management*. 2018. Volume 11. P. 371–381.
- Psychological Factors Associated With Mental Adjustment to Breast Cancer: A Hospital-Based Observational Study / H. A. N. Dadzie et al. *Illness, Crisis & Loss*. 2023. P. 105413732311760.
- Quality of Life in Adolescents with a Disability and Their Parents: The Mediating Role of Social Support and Resilience / F. Migerode et al. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*. 2012. Vol. 24, no. 5. P. 487–503.
- Quality of Life in Women Diagnosed with Breast Cancer after a 12-Month Treatment of Lifestyle Modifications / C. Montagnese et al. *Nutrients*. 2020. Vol. 13, no. 1. P. 136.
- Quality of Life in Women With Breast Cancer Treated With or Without Chemotherapy / M. F. B. d. M. Tiezzi et al. *Cancer Nursing*. 2017. Vol. 40, no. 2. P. 108–116.
- Quality of Life of Women with Breast Cancer and Socio-Demographic Factors / M. Konieczny et al. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention*. 2020. Vol. 21, no. 1. P. 185–193.
- The Importance of Social Support, Optimism and Resilience on the Quality of Life of Cancer Patients / I. Ruiz-Rodríguez et al. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13.
- The prevalence of long-term symptoms of depression and anxiety after breast cancer treatment: A systematic review / S. W. M. C. Maass et al. *Maturitas*. 2015. Vol. 82, no. 1. P. 100–108.

References

- Fedorenko, Z.P.** (2023). Rak v Ukraini, 2021–2022. Zakhvoryuvanist', smertnist', pokaznyky diyal'nosti onkologichnoyi sluzhby [Cancer in Ukraine, 2021–2022. Morbidity, mortality, performance indicators of the oncology service]. *Byuleten' Natsional'noho kantser-reyestru Ukrainy – Bulletin of the National Chancellery-Register of Ukraine*, № 24. S. 120 [in Ukrainian].
- Dominici, L. et al.** (2021). Association of Local Therapy With Quality-of-Life Outcomes in Young Women With Breast Cancer. *JAMA Surgery*. P. e213758.

- Celik, G., Çakır, H., & Kut, E.** (2021). Mediating Role of Social Support in Resilience and Quality of Life in Patients with Breast Cancer: Structural Equation Model Analysis. *Asia-Pacific Journal of Oncology Nursing*. Vol. 8, no. 1. P. 86.
- Gordon, L. et al.** (2007). Exploring the economic impact of breast cancers during the 18 months following diagnosis / *Psycho-Oncology*. Vol. 16, no. 12. P. 1130–1139.
- Mahalq, S. et al.** (2023). Factors associated with psychological burden of breast cancer in women in Morocco: cross sectional study. *BMC Women's Health*. Vol. 23, no. 1.
- Faroughi, F., Fathnezhad-Kazemi, A., & Sarbakhsh, P.** (2023). Factors affecting quality of life in women with breast cancer: a path analysis. *BMC Women's Health*. Vol. 23, no. 1.
- Gavric Z., & Vukovic-Kostic, Z.** Assessment of Quality of Life of Women with Breast Cancer. *Global Journal of Health Science*. 2015. Vol. 8, no. 9. P. 1.
- Lopes, J.V. et al.** (2018). Impact of breast cancer and quality of life of women survivors. *Revista Brasileira de Enfermagem*. Vol. 71, no. 6. P. 2916–2921.
- Kagee, A., Roomaney, R., & Knoll, N.** (2017). Psychosocial predictors of distress and depression among South African breast cancer patients. *Psycho-Oncology*. Vol. 27, no. 3. P. 908–914.
- Leung, J., Pachana, N.A., & McLaughlin, D.** (2014). Social support and health-related quality of life in women with breast cancer: a longitudinal study. *Psycho-Oncology*. Vol. 23, no. 9. P. 1014–1020.
- Dinapoli, L. et al.** (2021). Psychological Aspects to Consider in Breast Cancer Diagnosis and Treatment / *Current Oncology Reports*. Vol. 23, no. 3.
- Zhou, K. et al.** (2022). Perceived social support and coping style as mediators between resilience and health-related quality of life in women newly diagnosed with breast cancer: a cross-sectional study. *BMC Women's Health*. Vol. 22, no. 1.
- Patsou, E. D. et al.** (2018). Physical activity and sociodemographic variables related to global health, quality of life, and psychological factors in breast cancer survivors. *Psychology Research and Behavior Management*. Volume 11. P. 371–381.
- Dadzie, H.A.N. et al.** (2023) Psychological Factors Associated With Mental Adjustment to Breast Cancer: A Hospital-Based Observational Study / *Illness, Crisis & Loss*. P. 105413732311760.
- Migerode, F. et al.** (2012). Quality of Life in Adolescents with a Disability and Their Parents: The Mediating Role of Social Support and Resilience. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*. Vol. 24, no. 5. P. 487–503.
- Montagnese, C. et al.** (2020). Quality of Life in Women Diagnosed with Breast Cancer after a 12-Month Treatment of Lifestyle Modifications. *Nutrients*. Vol. 13, no. 1. P. 136.
- Tiezzi, M.F.B.d.M. et al.** (2017). Quality of Life in Women With Breast Cancer Treated With or Without Chemotherapy. *Cancer Nursing*. Vol. 40, no. 2. P. 108–116.
- Konieczny, M. et al.** (2020). Quality of Life of Women with Breast Cancer and Socio-Demographic Factors. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention*. Vol. 21, no. 1. P. 185–193.
- Ruiz-Rodríguez, I. et al.** (2022). The Importance of Social Support, Optimism and Resilience on the Quality of Life of Cancer Patients. *Frontiers in Psychology*. Vol. 13.
- Maass, S. W. M. C. et al.** (2015). The prevalence of long-term symptoms of depression and anxiety after breast cancer treatment: A systematic review. *Maturitas*. Vol. 82, no. 1. P. 100–108.

УДК 159.98:615.851-053.5-054.73
DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024-1.2>

БОРИСЕНКО Зоряна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (zoriana_borysenko@dspu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5084-0361>

КАТОЛИК Богуслава – керівник департаменту ментального здоров'я освітньої платформи «Навчання і Технології», керівник арттерапевтичного проєкту «Крок за кроком» (katolyk1979@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1729-8157>

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ ВПО В РАМКАХ АРТТЕРАПЕВТИЧНОГО ПРОЄКТУ «КРОК ЗА КРОКОМ»

Анотація. *Мета роботи* полягає в аналізі й узагальненні досвіду впровадження арттерапевтичного проєкту «Крок за кроком» в онлайн-форматі для дітей та підлітків скадовських шкіл.

Методологія дослідження базується на культурологічному підході до розгляду арттерапевтичних практик у роботі з дітьми, наукових теоріях, які різнобічно аналізують сутність творчості та її вплив на внутрішній чуттєвий та емоційний світ дитини.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що висвітлено особливості та труднощі реалізації програми арттерапевтичних занять у форматі онлайн, які пов'язані як з функціями психотерапевта та дитячого психолога, так і з некерованими зовнішніми факторами, а також визначено та обґрунтовано використання сучасних арттерапевтичних технік роботи з дітьми, які постраждали внаслідок війни, в онлайн-форматі. У статті здійснено теоретичне обґрунтування необхідності психологічної допомоги дітям в умовах війни, визначено, що арттерапія є одним із багатьох методів психологічної допомоги, який дозволяє ефективно та безпечно відреагувати негативні наслідки травматичної події, відпустити приховані емоції, переоцінити ситуацію та себе, отримати доступ до ресурсів.

Висновки. Розкрито зміст та мету програми проєкту «Крок за кроком», яка складається з чотирьох взаємопов'язаних блоків, відзначається необхідність створення безпечного онлайн-простору, де діти можуть відкритися, поділитися досвідом і пройти через етапи емоційної обробки, стабілізації та поповнення за допомогою арттерапії. Представлені структурні елементи для проведення арттерапевтичних занять відповідно до вікових категорій учасників проєкту, а саме прийоми презентації та знайомства в групах, психотехніки роботи з емоціями та ресурсами, «ритуали» завершення сеансів арттерапії. Арттерапевтичний проєкт «Крок за кроком» є вагомим внеском у практику психологічної допомоги дітям в умовах війни, участь в якому надав можливість його учасникам виявити свої глибокі потреби і бажання, навчитися чути «себе», надавати допомогу собі та іншим в екологічний спосіб.

Ключові слова: арттерапія, онлайн-простір, арттерапевтичний проєкт «Крок за кроком», внутрішньо переміщені особи, діти, підлітки.

BORYSENKO Zoryana – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State University, 24, Ivana Franka Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (zoryana_borysenko@dspu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5084-0361>

KATOLYK Bohuslava – Head of the Mental Health Department of the educational platform «Learning and Technologies», Head of the art therapy project «Step by step» (katolyk1979@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1729-8157>

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF IDP CHILDREN WITHIN THE ART THERAPEUTIC PROJECT “STEP BY STEP”

Abstract. *The purpose of the work is to analyze and summarize the experience of implementing the art therapy project “Step by Step” in an online format for children and adolescents in Skadovsk schools.*

The research methodology is based on a cultural approach to the consideration of art therapy practices in working with children, scientific theories that comprehensively analyze the essence of creativity and its impact on the inner sensory and emotional world of the child.

The scientific novelty of the study is that it highlights the peculiarities and difficulties of implementing an online art therapy program, which are related to both the functions of a psychotherapist and a child psychologist and uncontrollable external factors, and also identifies and substantiates the use of modern art therapy techniques for working with children affected by war in an online format. The article provides a theoretical justification for the need for psychological assistance to children in wartime, and identifies that art therapy is one of many methods of psychological assistance that allows for an effective and safe response to the negative effects of a traumatic event, releasing hidden emotions, reassessing the situation and oneself, and accessing resources.

Conclusions. *The content and purpose of the Step by Step project program, which consists of four interconnected blocks, are revealed, the need to create a safe online space where children can open up, share experiences and go through the stages of emotional processing, stabilization and replenishment through art therapy is noted. The article presents structural elements for conducting art therapy sessions according to the age categories of project participants, namely presentation and meeting techniques in groups, psychotechniques for working with emotions and resources, and “rituals” for completing art therapy sessions. The art therapy project “Step by Step” is a significant contribution to the practice of psychological assistance to children in war, which enabled its participants to identify their deep needs and desires, learn to hear themselves, and help themselves and others in an environmentally friendly way.*

Key words: *art therapy, online space, art therapy project “Step by Step”, internally displaced persons, children, adolescents.*

Постановка проблеми. Світ дитини сповнений яскравих фарб і фантазій, її пізнавальна активність реалізується в грі, але все обривається, коли приходить війна. Будь-яка трагедія, чи то втрата близьких, друзів, здоров'я, чи то звичного способу життя, є сильним травмувальним чинником. Але жах військових подій та інших макрокатастроф полягає в одночасній дії цілої сукупності травмувальних подій. Це викликає безліч найрізноманітніших емоційних потрясінь, які призводять психіку дитини до дисбалансу, а дитячий світ до хаосу, залишаючи негативний досвід війни в її тілі. Дитяча психіка володіє потенціалом для відновлення, необхідно лише створити умови для цього. У зв'язку з цим актуальності набуло питання створення безпечного та ресурсного онлайн-простору для психологічної підтримки та допомоги дітям, які були як в деокупації, так і залишилися в окупації через. Таким простором став пілотний проєкт «Крок за кроком», спрямований на відновлення психічного здоров'я дітей за допомогою широкого спектра арттерапевтичних методів.

Аналіз останніх публікацій. Сучасні дослідження арттерапії охоплюють різні її аспекти. Історія виникнення та розвитку арттерапії як психологічного методу розглядалася в дослідженнях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема у працях О. Вознесенської, О. Копитіна, Л. Терлецької та інших розкрито зміст, історію розвитку та сучасні особливості арттерапії,

особливості використання різноманітних форм і методів арттерапії у досліджували О. Копитін, К. Рудестам, В. Соловійова та інші, М. Кисельова та О. Копитіна розглянули та визначили основні напрями та техніки арттерапії.

Теоретичні й практичні аспекти застосування арттерапії у роботі з дітьми аналізують В. Ловенфельд, Є. Кейн, Е. Крамер, Р. Гудман, К. Кейз, Т. Деллі, Д. Мерфі, Д. Пейслі, Л. Пардоу, Л. Пролкс, О. Постальчук, О. Копитін, О. Свистовська, М. Кисельова, Л. Лебедева, Т. Зінкевич-Євстигнєєва, Т. Грабенко, Т. Добровольська, О. Медведєва, С. Рибаківа, О. Вознесенська, І. Бабій, О. Сорока, О. Колпакчи та інші.

Мета статті. Дана стаття має на меті проаналізувати та узагальнити досвід впровадження арттерапевтичного проекту «Крок за кроком» в онлайн-форматі для дітей та підлітків скадовських шкіл.

В умовах війни українські психологи і психотерапевти зіштовхнулися з такими професійними викликами, які формують необхідність надання психологічної допомоги клієнтам не лише у ситуації безпосереднього контакту, але й на відстані. За таких обставин актуальності набула ідея створення безпечного та ресурсного онлайн-простору та вибору напряму роботи для дітей, які були в деокупації, так і залишилися в окупації. Серед численних методів психологічної допомоги, які дають можливість ефективно та безпечно відреагувати почуття без ретравматизації є арттерапевтичні методи (Маркова, 2016, 110-112). Досвід ефективного застосування арттерапії у роботі з травмованими у фашистських таборах та депортованими до США дітьми було зафіксовано спеціалістами ще у минулому столітті, а сьогодні застосовується і як самостійний метод, і як додатковий поряд з іншими техніками.

Доцільність використання арттерапії базується не на навчанні якомусь виду мистецтва (малюнку, танцю, акторської майстерності), а на тому, що особистість має можливість виплеснути негативні емоції, поділитися власними переживаннями та зрозуміти свої думки, оцінити минулі та майбутні образи у відносно безпечному форматі та знайти спосіб відновити сили за допомогою спеціально підібраних індивідуально арттерапевтичних технік і методів для покращення психоемоційного стану.

Дітям важко передати свої справжні почуття, емоції, страхи та переживання словами. Крім того, як дорослі, так і діти володіють тенденцією пригнічувати травматичні переживання і буквально намагатися їх забути, що є проявом захисного механізму психіки у формі травматичної амнезії. Проблема в тому, що пригнічені, непрожиті емоції нікуди не зникають, вони починають контролювати особистість. Саме арттерапія дозволяє проникнути у дитячу підсвідомість, обійти «цензуру» (механізми захисту), відпустити емоції та жити з ними, навіть якщо вони не виражаються. Тому ризик повторної травматизації практично дорівнює нулю.

Арттерапія дозволяє перенести внутрішні почуття і стани людини в матеріальну реальність через предметне відображення у вигляді малюнків, колажів, скульптур тощо, з якими можна працювати в реальності, сприяючи повноцінному розвитку та гармонійній взаємодії дитини з навколишнім світом (Вознесенська, Сидоркіна, 2016, 52). В образах, фарбах, казкових метафорах, проживанні експресії тіла в грі завжди знаходиться можливість завершити «страшну казку війни», знайти образ захисника, висловити лють, зцілити біль і горе, побудувати новий світ і розфарбувати його новими кольорами та мріями.

Реалізація окреслених завдань зібраною командою дитячих психотерапевтів та супервізорів Секції дитячої та юнацької психотерапії Української Спілки Психотерапевтів стала можливою завдяки арттерапевтичному проекту «Крок за кроком» в онлайн-форматі для дітей та підлітків Скадовських шкіл. Метою проекту є покращення психоемоційного стану та психічного здоров'я дітей з окупованих територій, як тих, що евакуювались, так і тих, що досі перебувають в умовах окупації. Для формату онлайн-зустрічей важливо, щоб дитина мала можливість займатися самостійно та щоб ця діяльність їй подобалася.

У проекті «Крок за кроком» взяло участь близько 200 учасників віком від 6 до 16 років. Було сформовано 14 груп відповідно до вікових категорій учасників. Кожна онлайн-група налічувала 5–7 учасників, з якими працювали дитячі психологи та психотерапевти. Протягом лютого – квітня з кожною віковою категорією було проведено 12 сесій та первинні діагностичні заняття в режимі онлайн, тривалістю від 1 до 1,5 години.

Зустрічі з дітьми початкової школи на відміну від учасників середньої та старшої школи, відбувалися у супроводі з батьками, що було пов'язано з необхідністю в допомозі одного з батьків

в процесі підготовки та проведення зустрічей. У підліткових групах спостерігалась тенденція відмежування батьків від процесу та контактів з психологами з ініціативи самих же підлітків, що можна пояснити їхнім прагненням до сепарації.

Реалізована арттерапевтична програма складалася з чотирьох блоків (Борисенко, Католик, Музика, 2023, 28–31), кожен з яких був спрямований на досягнення конкретних цілей, зокрема перший блок «Батьківський» був спрямований на ознайомлення батьків з проєктом «Крок за кроком», його метою та основними завданнями; створення довірливого простору для спілкування та зворотного зв'язку фахівець-батьки, а також залучення батьків у процес роботи проєкту, дати їм можливість внести свої ідеї та спостереження для більш успішної реалізації цілей.

Другий блок «Тіло та емоції» передбачав етап знайомства учасників у групах, забезпечення безпечного та відкритого онлайн-простору; розвиток уважної зосередженості на тілесних відчуттях та емоціях для кращого розуміння себе та своїх відчуттів та покращення психофізичного стану учасників.

У третьому блоці «Емоційна стійкість» акцент робився на тому, щоб навчити технікам заземлення, які допомагають зменшити напругу та стрес, технікам саморегуляції, спрямованих на здатність керувати своїми емоціями та реакціями в різних життєвих обставинах та зміцненні емоційної стійкості учасників.

Метою четвертого блоку «Ресурсна підтримка» є сприяння особистому зростанню та самовираженню учасників, відновлення чи віднайдіння джерела ресурсу учасників для вирішення конкретних проблем, які можуть виникати в житті.

Для реалізації окреслених завдань у роботі з дітьми та підлітками застосовувались найбільш популярні та часто використовувані види арттерапії: ізотерапія (використання образотворчого мистецтва: малювання, колажування, ліплення тощо), бібліотерапія, казкотерапія (використання казки в терапевтичних цілях), ігротерапія, лялькотерапія (використання ляльки в роботі з дітьми), мандалотерапія та інші (Калька, Ковальчук, 2020, 15). У роботі використовувався широкий арсенал арттерапевтичних методів, технік, ігор спрямованих на:

- саморегуляцію і стресостійкість (прогресивна м'язова релаксація Джекобсона, мандала «Успіх», техніки «Квітка – свічка», «Равлик без стресу» та інші);

- вивільнення затиснутих важких почуттів за допомогою ліплення, малювання руками, колажу та інших методів, які дають можливість у процесі створення власних продуктів творчості говорити з дітьми на складні темі в безпечний спосіб, дозволяють доторкнутися до творчого Я, знайти ресурси в дитячих забавах (техніка колажу «Серце», «Кольорова мозаїка», «Фортеця», «Каракулі» та інші);

- усвідомлення та задоволення власних потреб (практики глибокого емпатійного слухання власних почуттів та потреб, почуттів та потреб інших людей: техніка «Мої потреби», «Я-реальне та Я-ідеальне», «Відкрий себе», «Долоньки» та інші);

- побудову нових, більш конструктивних моделей поведінки, експериментуючи з новими ролями в образі персонажів улюблених мультфільмів, відеоігор тощо (драматерапія, робота з масками, використання моделей системних структурних розстановок, націлених на результат, техніка «Новий формат» та інші).

Алгоритм проведення зустрічей включає: 1. Знайомство, встановлення контакту, довірливих стосунків з групою та кожним учасником зокрема. 2. Стабілізація психоемоційного стану, зняття напруги, тривожності. 3. Відновлення емоційного балансу. 4. Повернення почуття безпеки, формування безпечного простору. 5. Наповнення ресурсом, новим змістом.

Знайомство учасників, відповідно до вікових категорій відбувалося в різноманітній формі, зокрема, з молодшими школярами застосовувався метод незакінчених речень: Мене звати... Я люблю... Моя улюблена їжа та напій... Я люблю займатися... Якби я був твариною, то я би був... Моя улюблена частина тіла...

Творча діяльність, будучи засобом вільного самовираження і самопізнання, засобом згуртування людей, забезпечуючи атмосферу довіри, високу толерантність, увагу до внутрішнього світу людини, сприяла реалізації ключового завдання, яке було покладене на дитячих психологів та психотерапевтів. На перших етапах роботи спеціалісти всі свої зусилля спрямовували на створення довірливих стосунків у групі, зниження рівня тривожності при проживанні різних емоцій, можливості учасників вільно висловлюватися про власні емоції та їхній тілесний прояв і підвищення внутрішнього відчуття безпеки.

Неможливо подолати психологічну травму без накопичення ресурсів. Ресурсність є ще однією важливою рисою арттерапії, оскільки вона апелює до творчих елементів психіки, запускає процес дослідження можливостей самоцілення та інтеграцію внутрішніх людських ресурсів (Панок, Ткачук, Бондарук, 2019, 64–71). У зв'язку з цим наступний крок спеціалістів був спрямований на наповнення дітей та підлітків позитивними емоціями, підняттям власного ресурсу з допомогою арттерапевтичних методів, спрямованих на різну вікову категорію.

Під час занять діти та підлітки досліджували власні несвідомі процеси та емоції, вчилися візуалізувати та виражати їх. Особливу увагу дитячі психологи і психотерапевти приділяли зниженню рівня тривожності, який був підвищеним практично у всіх дітей. Творча діяльність сприяла вираженню та реалізації латентних ідей і станів, соціальних ролей і форм поведінки, які існують у «затиснутій» формі або лише незначно проявляються в повсякденному житті (Скнар, 2020).

Стикнувшись з негативними спогадами, нічними кошмарами та флешбеками учасників проєкту, пов'язаними з втратою рідного міста чи села, будинку чи знайомих, під час арттерапевтичних занять акцентувалася увага на відпрацюванні здатності контролювати ці спогади, розвитку вміння зосереджуватися на відчуттях власного тіла та усувати дискомфорт і тривожні реакції.

Варто зауважити, що дитячі психологи і психотерапевти у процесі реалізації проєкту вперше стикнулися з низкою труднощів, які пов'язані як з функціями психотерапевта та дитячого психолога (безпека / конфіденційність – забезпечення кордонів в арттерапевтичному онлайн-просторі; терапевтичний контакт – близькість / дистанція; зворотний зв'язок щодо творчості клієнта), а також з некерованими зовнішніми факторами (виключення світла, вихід з онлайн-зустрічі тощо). Наприклад, з розгубленістю дітей під час повітряних тривог. Інколи під час заняття дитина насторожувалась, замикалась в собі, і зрозуміти причину такої поведінки вдавалось не одразу. Діти відключались від занять без пояснення причини і така ситуація змінювала хід зустрічі: психотерапевти здійснювали контроль за власними переживаннями, а також занепокоєнням і хвилюванням інших учасників групи про безпеку цієї дитини. Особливе занепокоєння психологи та психотерапевти відчували стосовно відключень дітей з окупованих територій, бо насправді не знали чи зможуть наступного разу зв'язатись з дитиною, чи побачать її на наступній зустрічі.

У процесі реалізації проєкту спеціалістами було відзначено ще одну особливість даних зустрічей, а саме: учасники проєкту були з одного міста, що дало можливість їм глибше і ближче розуміти один одного, відчувати себе серед своїх, тим самим бути важливою підтримкою один одному.

Працюючи з дітьми, які мали травмівний досвід і пережили болючі події війни у власному дитячому/юному віці, психологи відзначили, що діти кожної вікової категорії були старші за свій вік, що прослідковувалося у їхніх висловлюваннях, поведінці, а також у зовсім недитячому погляді очей.

Проєкт передбачав супервізійні зустрічі для дитячих психологів та психотерапевтів, з метою набуття ними впевненості у тому, що психологічна підтримка і допомога здійснюється належним чином. Супервізія є важливою частиною турботи психолога, психотерапевта про самого себе, вчить бути відкритим новому досвіду і стимулює розвиток самосвідомості і професійного зростання. У процесі опрацювання арттерапевтичних зустрічей спеціалісти змогли отримати емоційну та інформаційну підтримку від супервізора і самих фахівців. Це у свою чергу сприяло їхньому професійному розвитку, поповненню внутрішніх ресурсів, щоб бути продуктивними, ефективними і досягати певного результату. Спостерігаючи за динамікою груп, було зауважено, що на 7–8 зустрічах учасники почали звертатися до тем рідної домівки, туги за родичами та друзями, адаптації і дезадаптації в умовах тимчасового проживання. Не лише діти та підлітки звернулися до даних тем, але й їхні батьки.

У результаті впровадженої програми нами було констатовано, що учасники проєкту за допомогою арттерапевтичних методів змогли не лише вивільнити свої емоції через творчість, поділитись переживаннями під професійним супроводом, але й знайти баланс і опору, підтримку, отримати величезне задоволення від самого процесу, а також знайти нових друзів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Найважливіше завдання у сфері допомоги дітям – це відновлення ментального здоров'я дітей, які зазнали травмівного досвіду через навчання навичкам, що допоможуть їм зберігати ресурсний стан психіки в будь-якій

ситуації, а саме: долати свій стресовий стан, розуміти власні емоції, розпізнавати емоції оточуючих, знаходити дієві способи для відновлення власних сил, ресурсу. На сьогодні арттерапевтичні підходи до дітей з окупованих територій, як тих, що евакуювались, так і тих, що досі перебувають в умовах окупації є дуже важливими та дієвими. У поєднанні з науково обґрунтованими методами, які працюють з почуттями та реакціями на травматичні події, вони створюють новий вимір психотерапії.

Література

- Борисенко З., Католик Б., Музика С.** Арттерапевтична програма проєкту «Крок за кроком» на освітній платформі «Навчання і технології». Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Війна. Психотерапія травми», м. Львів, 10–11 листопада 2023 р., 2023. С. 28–31.
- Вознесенська О. Л., Сидоркіна М. Ю.** Арттерапія у подоланні психічної травми : практичний посібник. К. : Золоті ворота, 2016. 198 с.
- Маркова Н. В.** Можливості арттерапії у системі комплексної допомоги дітям, які постраждали від локального військового конфлікту. *Підтримка та реабілітація учасників АТО в Україні: досвід та перспективи* : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький, 2016. С. 110–112.
- Панок В. Г.** Науково-методичні засади надання психосоціальної допомоги дітям, котрі опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / В.Г. Панок, І.І. Ткачук, В.Д. Острова, Н.В. Лунченко, Ю.С. Бондарук. *Педагогіка і психологія*. 2019. Т. 2 (103). С. 64–71
- Калька Н., Ковальчук З.** Практикум з арттерапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с.
- Скнар О. М.** Тілесні техніки саморегуляції як ресурс при стресі. Арттерапія в роботі психолога: інноваційні підходи: матеріали Всеукраїнського науково-практичного інтернет-семінару, м. Кропивницький, 23–29 квітня 2020 року. URL: <https://drive.google.com/file/d/1gVMspxJBWmdh1b-DGUxr3ZwYB3NuXJx8/view>

References

- Borysenko Z., Katolyk B., & Muzyka S.** (2023). Art-therapeutic program of the project «Step by step» on the educational platform «Learning and Technology». *Materials of the International Scientific and Practical Conference «War. Psychotherapy of trauma»*. (pp. 28-31). Lviv [in Ukrainian].
- Voznesenska O. L., & Sydorkina M. Yu.** (2016). Art-therapy in overcoming mental trauma. *Art therapy in overcoming mental trauma*. K.: Zoloti vorota. [in Ukrainian].
- Markova N. V.** (2016). Possibilities of art therapy in the system of comprehensive assistance to children affected by the local military conflict. *Support and rehabilitation of ATO participants in Ukraine: experience and perspectives: theses of reports of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 110-112). Khmelnytskyi [in Ukrainian].
- Panok V.H., Tkachuk I.I., Ostrova V.D., Lunchenko N.V., & Bondaruk Yu.S.** (2019). Scientific and methodological principles of providing psychosocial assistance to children who find themselves in difficult life circumstances as a result of military operations. *Pedagogika i psykholohiia – Pedagogy and psychology*. (Vols. 2), (103). (pp. 2 64–71) [in Ukrainian].
- Kalka N., & Kovalchuk Z.** (2020). Workshop on art therapy. Part. 1. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
- Sknar O.M.** (2020). Bodily techniques of self-regulation as a resource for stress. *Art therapy in the work of a psychologist: innovative approaches: materials of the All-Ukrainian scientific and practical online seminar*. Kropyvnytskyi. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1gVMspxJBWmdh1b-DGUxr3ZwYB3NuXJx8/view> [in Ukrainian].

УДК 159.99
DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024-1.3>

ВАТАН Юлія – доктор філософії з психології, старший викладач кафедри психології та соціальної роботи, Національний університет «Одеська політехніка», просп. Шевченка, 1, Одеса, Україна, індекс 65044 (yulia.vatan@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8157-7754>

НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «БІЗНЕС-МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ СЛУЖБ» У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. У статті подано аналіз теоретико-методичних аспектів викладання навчальної дисципліни «Бізнес-модель організації психологічних служб». Її **мета** полягає в обґрунтуванні доцільності введення цієї освітньої компоненти до освітньо-професійних програм підготовки здобувачів вищої освіти через означення її ролі у формуванні таких необхідних сучасному психологу компетентностей, як уміння ефективно організовувати діяльність психологічної служби і прогнозувати її результати, здатність ідентифікувати власні переваги й застосовувати їх у конкурентній боротьбі.

Методологія. Використано загальнонаукові методи пізнання – аналіз, синтез і узагальнення даних.

Наукова новизна. Зазначено основну мету викладання курсу – формування в майбутніх фахівців уявлення про теоретичні засади, інструментарій і методи створення та забезпечення функціонування бізнесової моделі психологічної організації. Охарактеризовано змістове наповнення курсу через розгляд чотирьох модулів, за якими розподіляється навчальний матеріал: 1) «Бізнес-модель як схема функціонування бізнесу»; 2) «Процес створення моделі бізнесу»; 3) «Забезпечення конкурентоспроможності бізнес-моделі»; 4) «Етико-правові засади створення і функціонування психологічної служби». Описано методи викладання, порядок і критерії оцінювання набутих знань. Наведено конкретні приклади завдань, що використовуються під час проведення практичних занять та виконання модульних контрольних робіт. Проаналізовано значення самостійної роботи в засвоєнні програмних результатів навчання.

Висновки. Роль навчальної дисципліни в системі професійної підготовки психологів полягає в тому, що вона надає їм розуміння основних закономірностей формування і функціонування бізнес-моделі психологічної служби, сприяє системному баченню організації та формує готовність до створення і вдосконалення бізнесової моделі, забезпечення та підвищення її конкурентоспроможності.

Ключові слова: психолог, професійна підготовка, навчальна дисципліна, вища освіта, психологічна служба.

VATAN Yuliia – PhD in Psychology, Senior Lecturer of the Department of Psychology and Social Work, Odesa Polytechnic National University, 1, Shevchenko Ave., Odesa, Ukraine, postal code 65044 (yulia.vatan@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8157-7754>

EDUCATIONAL DISCIPLINE “BUSINESS MODEL OF ORGANIZATION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES” IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING OF PSYCHOLOGISTS

Abstract. The article presents an analysis of the theoretical and methodological aspects of teaching the educational discipline "Business model of the organization of psychological services". Its **purpose** is to justify the feasibility of introducing this educational component to the educational and professional training programs of higher education applicants by defining its role in the formation of such competencies as are necessary for a modern psychologist, such as the ability to effectively organize the activities of the psychological service and predict its results, the ability to identify one's own advantages and apply them in competition.

Methodology. *General scientific methods of cognition are used – analysis, synthesis and generalization of data.*

Scientific novelty. *The main goal of teaching the course is indicated – the formation in future specialists of an idea of the theoretical foundations, tools and methods of creating and ensuring the functioning of a business model of a psychological organization. The content of the course is characterized through consideration of four modules, according to which the educational material is distributed: 1) "Business model as a scheme of business functioning"; 2) "The process of creating a business model"; 3) "Ensuring the competitiveness of the business model"; 4) "Ethical and legal principles of the creation and functioning of the psychological service". The methods of teaching, the procedure and criteria for evaluating the acquired knowledge are described. Specific examples of tasks used during practical classes and execution of modular control works are given. The importance of independent work in the assimilation of program learning outcomes has been analyzed.*

Conclusions. *The role of the educational discipline in the system of professional training of psychologists is that it provides them with an understanding of the basic laws of the formation and functioning of the business model of the psychological service, promotes a systemic vision of the organization, and forms readiness for the creation and improvement of the business model, ensuring and increasing its competitiveness.*

Key words: *psychologist, professional training, educational discipline, higher education, psychological service.*

Постановка проблеми. У сучасних реаліях щоденно зростає попит на кваліфіковану психологічну допомогу. З одного боку, це зумовлюється складними соціально-економічними й політичними умовами, у яких перебуває наше суспільство, та актуалізацією потреби в збереженні психологічного здоров'я особистості, з іншого – популяризацією психології, підвищенням поінформованості населення про види психологічної допомоги і зростанням довіри до фахівців, які її надають. Незважаючи на це, ринок психологічних послуг є досить насиченим, характеризується невизначеністю зовнішнього середовища й наявністю конкурентної боротьби, що створює підґрунтя для якісних змін у вимогах, які висуваються до сучасного психолога. Для того, щоби бути здатним конкурувати з іншими, йому потрібно не лише визнаватися високо-професійним фахівцем, мати широкий арсенал методів і технік, прагнути до постійного професійного самовдосконалення, а й бути обізнаним щодо економічних основ функціонування психологічних служб (центрів, кабінетів), уміти виявляти загальні тенденції їхнього розвитку та ідентифікувати ключові компетенції, які можна зробити джерелом конкурентних переваг. Необхідність озброїти психологів указаними знаннями й уміннями на етапі їхньої професійної підготовки призводить до певних змін у її змісті – до освітньо-професійних програм, за якими навчаються майбутні фахівці, вводяться освітні компоненти, метою яких є забезпечення розвитку в здобувачів здатностей, що дадуть їм змогу створювати в майбутньому конкурентоспроможну психологічну практику.

Аналіз досліджень. Сучасні дослідження проблеми навчання психології центруються довкола визначення змісту професійної підготовки (В. Г. Панок) та її структури (Н. В. Чепелева), підвищення якості психологічної освіти (Т. О. Ковалькова), ефективної організації практичної діяльності здобувачів під час навчання (В. В. Каблеш, І. С. Коваль), наявних труднощів у процесі оволодіння спеціальністю, як-от: неузгодженість освітнього процесу з основними вимогами, що висуваються суспільством до фахівців, недостатня практична орієнтованість професійної підготовки, розбіжність між життєвими й науковими психологічними знаннями (Л. А. Руденко, Н. М. Бідюк) тощо. Значна увага в межах указаної проблематики приділяється вивченню шляхів і умов формування професійної компетентності й конкурентоспроможності майбутніх психологів. Так, Л. А. Руденко й А. В. Литвин зазначають, що професійна підготовка здобувачів вищої освіти має спрямовуватися разом із формуванням фахових компетентностей також і на підвищення готовності до постійного професійного та особистісного розвитку (Литвин, Руденко, 2020). На думку М. О. Орап і В. О. Вовк, професійна компетентність постає одним із сутнісних елементів моделі конкурентоспроможності фахівця, поряд із конкурентними перевагами, готовністю до конкурентної боротьби, прагненням до саморозвитку і професійного зростання (Орап, Вовк, 2022). Ідея про те, що сучасний спеціаліст, окрім компетентності у власне професійній діяльності має вміти організувати справу, вмотивувати себе на досягнення переваг у конкурентній боротьбі

та відрізнятися психологічною стійкістю, підтримується також І. Б. Левинською (Левинська, 2016). Отже, постає потреба ретельного дослідження можливостей запровадження цих елементів у систему професійної підготовки психологів.

Мета статті – висвітлити та проаналізувати структуру і змістове наповнення освітньої компоненти «Бізнес-модель організації психологічних служб» як навчальної дисципліни, що формує в здобувачів систему знань і навичок, потрібних для побудови ефективної бізнесової моделі психологічної практики; охарактеризувати науково-теоретичне та практичне значення цього курсу в процесі професійної підготовки майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу. Навчальна дисципліна «Бізнес-модель організації психологічних служб» викладається в Національному університеті «Одеська політехніка» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія і належить до дисциплін циклу професійної підготовки. На її вивчення відводиться 90 годин – 3 кредити ECTS, з них – 30 год. аудиторних занять, 60 год. – самостійна робота.

Мета курсу полягає в опануванні теоретичних підходів до бізнес-моделювання, основних закономірностей формування і функціонування бізнес-моделей, оволодінні методичним інструментарієм розроблення бізнес-моделі психологічної служби. Основними завданнями є: 1) надання комплексного уявлення про бізнес-модель організації, її функції, структурні компоненти, основні підходи до її створення; 2) формування вміння визначати й описувати основні компоненти бізнес-моделі психологічної служби, організовувати взаємодію між ними; 3) забезпечення готовності до застосування на практиці знань щодо створення і вдосконалення бізнес-моделей; 4) ознайомлення зі способами й інструментами підвищення конкурентоспроможності бізнес-моделі психологічної служби; 5) поглиблення знань про нормативно-правові акти, що регулюють процес створення і функціонування психологічної служби; 6) сприяння розвитку здатності керуватися в професійній діяльності етичними нормами і принципами.

Під час вивчення дисципліни в здобувачів формуються загальні та спеціальні компетентності, передбачені Стандартом вищої освіти. До них належать: 1) здатність генерувати нові ідеї (креативність); 2) здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів); 3) здатність розробляти та управляти проєктами; 4) здатність обирати й застосувати валідні та надійні методи наукового дослідження та/або доказові методики і техніки практичної діяльності; 5) здатність приймати фахові рішення у складних і непередбачуваних умовах, адаптуватися до нових ситуацій професійної діяльності; 6) здатність оцінювати межі власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію; 7) здатність дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики та керуватися загальнолюдськими цінностями.

З огляду на те, що описувана освітня компонента має чітко окреслену практичну спрямованість, структурна організація навчального матеріалу спирається на логіку (послідовність етапів) створення бізнесової моделі психологічної служби на практиці. Навчальний матеріал висвітлюється у восьми темах, що об'єднуються в чотири змістові модулі: 1) «Бізнес-модель як схема функціонування бізнесу»; 2) «Процес створення моделі бізнесу»; 3) «Забезпечення конкурентоспроможності бізнес-моделі»; 4) «Етико-правові засади створення і функціонування психологічної служби».

Перший змістовий модуль присвячений ознайомленню з основними історичними віхами становлення і розвитку концепції бізнес-моделювання, видами сучасних моделей бізнесу й підходами до їх формування. Розглядається вітчизняний і зарубіжний досвід побудови бізнес-моделей психологічних служб. Здобувачі навчаються аналізувати пріоритети споживачів, щоб у подальшому мати змогу досліджувати їх і втілювати у своїх послугах. Основна мета цього блоку лекційних занять – створити теоретичне підґрунтя для розуміння сутності й загалом необхідності розроблення бізнес-моделі психологічної служби.

У другому модулі вивчається процес побудови бізнес-моделі – від зародження ідеї до опису всіх її структурних компонентів. Здобувачі дізнаються, що собою являють підприємницькі ідеї, за допомогою яких методів їх можна генерувати та як оцінювати. Вони розглядають показники, що характеризують ринок, засвоюють інформацію щодо методів і способів організації ринкових досліджень, а також аналізують основні тенденції на сучасному ринку психологічних послуг.

Далі відбувається більш детальне ознайомлення з основними структурними компонентами бізнес-моделі на лекційних заняттях та відпрацювання навичок їх опису на практичних.

Майбутні психологи отримують інформацію щодо того, як створювати ціннісну пропозицію для кожної категорії клієнтів, усвідомлюють особливості взаємодії зі споживачами (відносини й канали комунікації). У них формуються уявлення про основні ресурси підприємства, ключові дії та структуру витрат і доходів. Велика увага приділяється вивченню методів оцінювання життєздатності створеної бізнес-моделі.

Третій змістовий модуль передбачає оволодіння способами забезпечення конкурентоспроможності бізнес-моделі психологічної служби. Його основне призначення полягає в тому, щоб сформувати в здобувачів розуміння взаємозв'язків між поняттями «ринкові чинники успіху», «ключові компетенції», «конкурентні переваги»; навчити ідентифікувати й розвивати компетенції на різних рівнях (професійні, рольові, функціональні, стратегічні, ключові); збагатити уявлення про конкурентоспроможність сучасного фахівця, зокрема і практичного психолога.

Одним із найважливіших способів підвищення конкурентоспроможності бізнес-моделі є використання маркетингових інструментів, тому вони ретельно розглядаються на лекціях. Здобувачі осмислюють поняття маркетингової стратегії і маркетингових комунікацій. Вони дізнаються про можливість застосування реклами в просуванні психологічних послуг.

У межах четвертого модулю висвітлюються питання етико-правової регуляції процесів створення і функціонування психологічної служби. Наявні знання здобувачів щодо нормативно-правової бази діяльності практичного психолога доповнюються відомостями про те, як правильно відповідно до закону зареєструвати власну справу, яку організаційно-правову форму господарювання обрати, яка система оподаткування буде більш доцільною тощо.

Майбутні фахівці навчаються послуговуватися етичними нормами і принципами при розв'язанні етичних дилем, з якими можуть зіткнутися в практиці психологічної допомоги; діяти з урахуванням етичних міркувань. Варто зазначити, що вони не лише вдосконалюють знання щодо етичних засад психологічної діяльності, але також вивчають етику й культуру ведення бізнесу: розглядають етичні принципи підприємницької діяльності, дізнаються про сутність і зміст етики ділових стосунків.

Навчальний матеріал дисципліни викладається за допомогою різних методів залежно від конкретної форми організації навчального процесу. Під час проведення лекцій, окрім традиційних, використовуються також фрагменти інших форм організації навчання: повідомлення, розповідь, фронтальні бесіди, диспути, брейнштормінг тощо. Кожне лекційне заняття супроводжується мультимедійною презентацією, що полегшує сприймання і запам'ятовування навчального матеріалу. Загалом добір методів і прийомів викладання здійснюється з урахуванням специфіки навчальної дисципліни, її практичної спрямованості, вікових особливостей здобувачів, дидактичної мети й обсягу навчальної інформації.

Вибір і варіювання методів, що використовуються на практичних, залежать першочергово від цілей, поставлених перед цим типом навчальних занять у межах дисципліни. До основних завдань можуть бути віднесені такі: 1) опанування методів і способів генерування ідей для власного бізнесу, їх аналізу й оцінювання; 2) формування вміння створювати ціннісну пропозицію, описувати основні ресурси в бізнес-моделі, канали комунікації та відносини з клієнтами, партнерів, структуру витрат і доходів; 2) оволодіння інструментарієм оцінювання життєздатності бізнес-моделі; 3) відпрацювання навичок розроблення маркетингової стратегії з використанням доступних маркетингових інструментів та ресурсів у певних конкурентних умовах; 4) розвиток здатності розв'язувати етичні дилеми в практичній діяльності. Отже, для закріплення, узагальнення, систематизації знань та, головне, формування вміння застосовувати їх на практиці широко використовуються практичні завдання, тренувальні вправи, ігри. Розглянемо, як приклад, деякі з них.

Під час опрацювання теми «Методи аналізу й оцінювання бізнес-ідей» здобувачі виконують завдання на заповнення матриці просіювання потенціальних ідей бізнесу, що полягає в оцінюванні згенерованих заздалегідь задумів за такими критеріями: 1) особисті якості (чи має особа необхідні знання і навички для відкриття справи, чи зацікавлена справді в цій діяльності); 2) ринкові умови (чи зростає відповідний ринок, які є маркетингові можливості тощо); 3) конкуренти (чи має проєкт низку переваг перед уже наявними); 4) ризик (наскільки ідея адаптивна, чи легко її втілити тощо); 5) життєздатність (якими будуть початкові витрати, термін окупності). У підсумку вони, по-перше, навчаються критично оцінювати підприємницькі ідеї, по-друге, обирають проєкт, з яким будуть працювати надалі.

Одним із завдань до теми «Створення ціннісної пропозиції» є аналіз потенційного клієнта. Здобувачам потрібно здійснити його, віднайшовши відповіді на низку питань: 1) які саме послуги надаватимуться; 2) як вирішуватиметься проблема особи, що звернулася, яка її потреба задовольнятиметься; 3) наскільки це актуально тощо. Це допомагає розглянути послугу в площині цінностей і потреб клієнта, створюючи можливість для персоналізації пропозиції та добору доречних каналів просування.

Поширеним методом, що не лише формує в здобувачів практичні навички, а й підвищує зацікавленість процесом навчання, сприяючи водночас професійному та особистісному розвитку, є метод кейс-стаді. Його суть полягає в аналізі реальних ситуацій професійної діяльності, під час якого відбувається актуалізація набутих раніше знань і віднаходження та вибір оптимального рішення. Застосування кейсів розвиває ініціативність, активність, аналітичні й комунікативні здібності. Працюючи з конкретними ситуаціями, здобувачі навчаються застосовувати свої знання для розв'язання практичних проблем і самостійно приймати рішення в умовах невизначеності, набувають навичок всебічного аналізу ситуацій і пошуку багатоваріантних підходів до реалізації плану дій, розвивають здатності до аналізу актуальних питань професійної діяльності (Халік, 2016).

Вказані переваги спонукають нас до використання цього методу під час викладання дисципліни. Як приклад можна розглянути кейс, що пропонується до практичного заняття, присвяченого етичним проблемам професійної діяльності практичного психолога: «До психологічної служби звертається мама дівчини-підлітка. Вона стурбована тим, що її донька останнім часом поводить себе дуже імпульсивно, часто буває дратівливою, виявляє негативне ставлення до своєї молодшої сестри. Сама дівчина про це розмовляти з мамою не бажає і заперечує наявність проблеми; відповідно, до психолога йти не хоче. У матері виникає ідея привести доньку на консультацію під приводом профорієнтаційного дослідження. Психолог цей задум підтримує». Здобувачі мають з'ясувати, чи порушує в такий спосіб фахівець етичні норми і якщо так, то запропонувати варіант поведінки з їх дотриманням. Розв'язання завдань на кшталт запропонованого сприяє формуванню вміння вирішувати етичні дилеми з опорою на норми закону, етичні принципи та загальнолюдські цінності, що є одним із передбачуваних програмних результатів навчання (ПРН 9).

Значну частину навчального матеріалу здобувачі засвоюють через його самостійне вивчення. Самостійна робота з курсу полягає в опрацюванні інформації, отриманої на лекціях, підготовці до занять і модульних контрольних робіт, виконанні практичних завдань. Оскільки змістове наповнення навчальної програми характеризується представленістю досить різнопланового матеріалу, здобувачі мають самотужки ознайомлюватися з основними категоріями, що створюють підґрунтя для вивчення кожної теми. Вони працюють із підручниками, навчальними посібниками, довідниками й періодичними виданнями, конспектують інформацію, складають схеми й таблиці, готують виступи та повідомлення. Самостійна робота має на меті не лише набуття нових знань, а і сприяння їх використанню в житті, розвиток пізнавальних здібностей, формування навичок самоосвіти й самовиховання, що є вкрай важливими для сучасних фахівців. Позитивне ставлення здобувачів до цієї діяльності та їхня вмотивованість підкріплюються роз'ясненням цілей на кожному етапі та контролюванням їх досягнення.

Порядок і критерії оцінювання засвоєних здобувачами знань доводяться до їхнього відома на першому занятті. Дисципліна є заліковою, тому підсумкова оцінка виставляється за результатами поточного контролю. Модульні контрольні роботи оцінюються у 20 балів кожна; ще 60 балів здобувачі накопичують під час навчальних занять.

Перевірка й оцінювання знань здійснюються за допомогою усних і письмових опитувань, а також виконання практичних завдань, приклади яких наводилися вище. Методи усного контролю застосовуються переважно на практичних заняттях і дають змогу визначити обсяг та ґрунтовність знань, виявити підготовленість здобувачів до вивчення нового матеріалу. Письмовий контроль представлений поточними модульними контрольними роботами, а також експрес-опитуваннями, що проводяться на лекціях із метою виявлення прогалин і неточностей у знаннях та визначення потреби в акцентуванні більшої уваги на вивченні конкретних тем.

Модульні контрольні роботи містять теоретичну і практичну частини. Тестові завдання дають змогу оцінити рівень теоретичної підготовки, а практичні – сформованість передбачуваних програмних результатів навчання. Так, у МКР № 2 одним із практичних завдань є таке:

«Запропонуйте приклади партнерства для кожного із чотирьох типів: 1) стратегічні альянси між неконкурентами; 2) кооперація: стратегічне партнерство між конкурентами; 3) спільні підприємства для розвитку нового бізнесу; 4) відносини «покупець-постачальник» для забезпечення надійних поставок. Які з них можна використовувати в бізнес-моделі психологічної служби?». Його виконання дає змогу перевірити сформованість у здобувачів уміння оцінювати ступінь складності завдань діяльності та приймати рішення про звернення за допомогою або підвищення кваліфікації (ПРН 8).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. «Бізнес-модель організації психологічних служб» – це навчальна дисципліна, що ознайомлює здобувачів із теоретичними засадами, інструментарієм і методами створення та забезпечення функціонування бізнесової моделі психологічної організації. Вона розроблена відповідно до вимог освітньої програми і спрямована на розвиток знань щодо сутності, функцій, видів і підходів до формування моделей бізнесу.

Доповнення системи професійної підготовки психологів цією освітньою компонентою зумовлюється тим, що ведення практики потребує не лише високої професійної кваліфікації, але й наявності підприємницьких навичок. Зростання конкуренції на ринку психологічних послуг вимагає вміння ефективно організувати діяльність психологічної служби і прогнозувати її результати, ідентифікувати власні переваги та застосовувати їх у конкурентній боротьбі.

Теоретичне значення дисципліни полягає в тому, що її вивчення дає майбутнім фахівцям розуміння основних закономірностей формування і функціонування бізнес-моделі психологічної служби, сприяє системному баченню організації. Практичне – у тому, що результатом її опанування має стати готовність здобувачів до застосування знань щодо створення і вдосконалення бізнесової моделі, а також уміння забезпечувати й підвищувати її конкурентоспроможність.

Суттєвою особливістю курсу є те, що він синтезує знання з психології, економіки, менеджменту й маркетингу, тому одним із завдань у межах його вдосконалення є віднаходження найбільш дієвих способів забезпечення ефективності пізнавальної діяльності здобувачів. Зокрема, планується аналіз їхньої думки щодо особливо складних і проблемних елементів дисципліни та визначення оптимальних методів викладання.

Література

- Левинська І. Б. Структура професійної компетентності майбутнього психолога: теоретичний зарубіжний досвід. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2016. Т. 188. С. 27–32.
- Литвин А., Руденко Л. До проблеми професійної підготовки психологів у закладах вищої освіти. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи* : зб. наук. праць / гол. ред. Ю. І. Колісник-Гуменюк. Київ–Львів–Бережани–Гомель, 2020. Вип. 7. С. 10–14.
- Орап М., Вовк В. Теоретико-практичні засади моделі розвитку конкурентоспроможності майбутніх фахівців. *Психологія: реальність і перспективи*. 2022. Вип. 19. С. 80–92.
- Халік О. О. Застосування кейс-методу при викладанні психологічних дисциплін. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти* : зб. наук. праць / гол. ред. Н. М. Токарева; за ред. Ю. М. Карандашева. Кривий Ріг, 2016. Вип. 6. С. 194–200.

References

- Levyns'ka, I. B. (2016). Struktura profesijnoi' kompetentnosti majbutn'ogo psyhologa: teoretychnyj zarubizhnyj dosvid [The structure of the professional competence of the future psychologist: theoretical foreign experience]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Pedagogichni, psychologichni nauky ta social'na robota – Scientific notes of NaUKMA. Pedagogical, psychological sciences and social work*, 188, 27–32 [in Ukrainian].
- Lytvyn, A., & Rudenko, L. (2020). Do problemy profesijnoi' pidgotovky psyhologiv u zakladah vyshhoi' osvity [To the problem of professional training of psychologists in institutions of higher education]. *Suchasni tendencii' rozvytku osvity j nauky: problemy ta perspektyvy – Modern trends in the development of education and science: problems and prospects*, 7, 10–14 [in Ukrainian].
- Orap, M., & Vovk, V. (2022). Teoretyko-praktychni zasady modeli rozvytku konkurentospromozhnosti majbutnih fahivciv [Theoretical and practical foundations of the model of development of competitiveness of future specialists]. *Psychologija: real'nist' i perspektyvy – Psychology: reality and prospects*, 19, 80–92 [in Ukrainian].
- Halik, O.O. (2016). Zastosuvannja kejs-metodu pry vykladanni psyhologichnyh dyscyplin [Application of the case method in teaching psychological disciplines]. *Aktual'ni problemy psyhologii' v zakladah osvity – Actual problems of psychology in educational institutions*, 6, 194–200 [in Ukrainian].

***ВОВК Марія** – кандидат психологічних наук, асистент кафедри загальної психології, факультет психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна, індекс 01601 (m.v.vovk@icloud.com)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5744-8138>

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

***Анотація. Мета роботи.** Приділити увагу проблемі збереження психологічного здоров'я військовослужбовців, яка є критично важливою та потребує комплексного підходу. Військові конфлікти створюють значний стрес, який може негативно позначитися як на самому військовослужбовці, так і на суспільстві в цілому.*

***Методологія.** Стаття ґрунтується на порівняльному аналізі та узагальненні теоретичних даних, що містяться у науковій літературі та професійному досвіді.*

***Наукова новизна.** Психологічне здоров'я військовослужбовців складається з фізичних та психічних аспектів, включаючи психічну стійкість та готовність адаптуватися до стресових ситуацій, що є невід'ємною частиною військової діяльності. Важливими аспектами є підтримка ментального здоров'я, розвиток стресостійкості та психологічна підготовка до ризикованих ситуацій. Досягнення психологічного здоров'я у військовослужбовців передбачає врахування їхніх індивідуальних потреб та забезпечення адекватного психологічного супроводу.*

***Висновки.** Одним з ключових кроків у вирішенні цієї проблеми є забезпечення доступу військовослужбовців до кваліфікованої психологічної допомоги, включаючи навчання управлінню психологічним стресом, консультування та психотерапевтичну підтримку. Психологічне здоров'я є важливою складовою загального здоров'я людини і визначається різними факторами, включаючи фізіологічні, психологічні та соціокультурні.*

Підсумовуючи, важливо створити середовище, де військовослужбовці можуть відкрито ділитися своїми емоціями та переживаннями, відчувати підтримку та розуміння. Корисними можуть бути ініціативи, спрямовані на цілісний підхід до психологічного захисту та оцінки наслідків військового конфлікту.

***Ключові слова:** військовослужбовці, психологічна допомога, психологічна профілактика, психологічна травма, психічне здоров'я, психологічне здоров'я, переживання, життєвий досвід, психологічний тренінг.*

***VOVK Mariia** – Candidate of Psychological Sciences, Assistant Professor, Department of General Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 64/13, Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (m.v.vovk@icloud.com)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5744-8138>

PSYCHOLOGICAL HEALTH OF MILITARY PERSONNEL

***Abstract. The aim** of this work is to address the issue of preserving the psychological health of military personnel, which is critically important and requires a comprehensive approach. Military conflicts generate significant stress, which can have negative impacts both on the individuals involved and on society as a whole.*

***Methodology.** This article is based on a comparative analysis and synthesis of theoretical data found in scientific literature and professional experience.*

***Scientific Novelty.** The psychological health of military personnel consists of both physical and mental aspects, including mental resilience and readiness to adapt to stressful situations, which are integral parts of military activities. Important aspects include supporting mental health, developing stress resilience, and psychological preparation for risky situations. Achieving*

psychological health in military personnel involves considering their individual needs and ensuring adequate psychological support.

Conclusions. *One of the key steps in addressing this issue is to ensure access to qualified psychological assistance for military personnel, including training in managing psychological stress, counseling, and psychotherapeutic support. Psychological health is an important component of overall human health and is influenced by various factors, including physiological, psychological, and socio-cultural factors. In summary, it is important to create an environment where military personnel can openly share their emotions and experiences, feel supported and understood. Initiatives aimed at a comprehensive approach to psychological protection and assessing the consequences of military conflict can be beneficial.*

Key words: *military personnel, psychological assistance, psychological prevention, psychological trauma, mental health, psychological health, experiences, life experience, psychological training.*

Постановка проблеми. Війна, що розгортається в країні, викликає серйозне психологічне напруження у військовослужбовців, що може мати негативний вплив як на їхнє психічне здоров'я, так і на суспільство в цілому. Незважаючи на те, що початкова конфліктна ситуація, яка мала місце на сході країни до 2022 року, була локальною, наразі вона перетворилася на повномасштабний конфлікт, охоплюючи всю територію України. Організації та уряди повинні співпрацювати для надання військовослужбовцям всебічної підтримки з метою запобігання погіршенню їхнього психічного стану після участі у воєнних діях. Це включає в себе організацію посткризової підтримки та програм реабілітації.

Під час бойових дій військовослужбовці можуть зазнати психологічної травматизації, що має серйозні наслідки для їхнього психічного стану. Потерпілі від травми можуть зіткнутися з різними негативними наслідками, такими як посттравматичний стресовий розлад, тривога, депресія та низька самооцінка. Ці проблеми можуть значно ускладнити виконання ними своїх обов'язків та правильне прийняття рішень. Психологічна травма також може призвести до труднощів у соціалізації після повернення до цивільного життя. Ветерани можуть почувати себе відчуженими, оскільки навколишні не розуміють їхнього досвіду, що ускладнює їхню взаємодію з родиною, друзями та колегами. Ця проблема також негативно впливає на якість їхнього життя, зумовлюючи відчуття невпевненості, проблеми зі сном і концентрацією, емоційні вибухи та інші негативні наслідки. Тому важливо забезпечити військовослужбовцям підтримку та доступ до психологічної допомоги. Програми реабілітації та консультування можуть допомогти їм змінити своє ставлення до травматичного досвіду, вивчити методи релаксації та стрес-менеджменту і повернутися до здорового соціального життя. Психологічна травма – серйозна проблема, яка потребує уваги та розуміння. Розробка ефективних стратегій підтримки та допомоги ветеранам може сприяти покращенню якості життя військовослужбовців та підвищенню їхньої ефективності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Дослідження психологічного здоров'я військовослужбовців є предметом інтересу вчених з різних галузей, таких як психологія, психіатрія, соціологія, медицина та військова наука. У цьому напрямку працюють такі вчені, як О. Кокун, І. Пішко, Н. Лозінська, В. Олійник, С. Хоружий, С. Ларіонов, М. Сириця. Подальше дослідження особливостей надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей є важливим аспектом для відновлення психологічного здоров'я українського суспільства.

Важливість психологічного благополуччя військовослужбовців та ветеранів, а також їхнє здоров'я і ефективність психологічних інтервенцій в цій сфері підкреслюють психологи, такі як І. Звягін, О. Караваєва. У контексті нашого дослідження важливою є увага до реабілітації військовослужбовців з ампутацією кінцівок, заснованої на мультипрофесійному та індивідуальному підході. Цим питанням займається ряд вчених: А. Беспаленко, О. Щеглюк, А. Кіх, О. Бур'янов, О. Волянський, В. Корченко, М. Михайловська.

Мета статті – провести теоретичний аналіз особливостей збереження психічного здоров'я військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Психологічна профілактика є важливим та необхідним інструментом для збереження психологічного здоров'я військовослужбовців. Вона включає в себе широкий спектр дій, спрямованих на запобігання виникненню психологічних проблем,

зниження ризику появи стресу та інших негативних наслідків, а також підтримання психологічного благополуччя. Важливо навчити військовослужбовців ефективним стратегіям управління стресом, розвитку психологічної стійкості та покращення комунікаційних навичок.

Це може включати тренування засобів релаксації, психологічні консультації, групові сесії з обговоренням проблем та навичок саморегуляції. Крім того, психологи можуть організувати тренінги з питань конфліктології, управління емоціями та психологічної підготовки до стресових ситуацій. Важливо, щоб військовослужбовці були свідомі своїх емоцій та мали засоби для ефективного реагування на складні ситуації (Кокун, Пішко, Лозінська Н, Олійник, Хоружий, Ларіонов, Сириця 2023).

Також важливо враховувати особливості військової служби та її вплив на психологію військовослужбовців. Це може включати надання психологічної підтримки під час періодів тривалих відряджень, підготовку до розлучення з близькими та допомогу у відновленні після повернення з операційної діяльності. Загалом, психологічна профілактика відіграє важливу роль у збереженні психологічного здоров'я військовослужбовців. Це допомагає забезпечити їхню готовність до виконання обов'язків, знижує ризик розвитку психологічних проблем та сприяє загальному благополуччю військовослужбовців (Гридковець, Вашека 2015).

Для командирів, заступників командирів та інших посадових осіб, які взаємодіють з особовим складом, важливо активно працювати на забезпечення психологічного благополуччя своїх підлеглих. Нижче наведено деякі практичні рекомендації, які можуть бути корисними (табл. 1).

Таблиця 1

№ з/п	Форма	Наповнення
1.	Створення позитивної робочої атмосфери	Формулюйте чіткі та реалістичні цілі, хваліть та визнавайте досягнення, сприяйте взаємодії та співробітництву між підлеглими.
2.	Регулярний моніторинг та спілкування	Проводьте регулярні брифінги, наради та індивідуальні консультації для виявлення та вирішення проблем психологічного стану особового складу. Створюйте відкриту атмосферу, у якій підлеглі можуть безпечно висловлювати свої побоювання та потреби.
3.	Психологічна підтримка	Забезпечуйте наявність психологічних послуг, за допомогою яких особовий склад зможе отримати конфіденційну підтримку та консультації. Організуйте тренінги зі стресостійкості та методів релаксації.
4.	Регулярна реабілітація	Організуйте періодичні сеанси реабілітації та відновлення, такі як спортивні заняття, культурні події або тимчасові перерви в службі. Приділяйте увагу фізичному здоров'ю та відпочинку підлеглих.

Головна мета психофілактики – забезпечити підлеглим стійкість до стресових ситуацій, зберегти психологічне здоров'я та підвищити загальну ефективність в службовій діяльності. Розуміння важливості цих заходів та внесення їх у практику може бути корисним для командирів та посадових осіб.

Психологічний тренінг є однією з ефективних форм навчання психофілактики психологічної травматизації військовослужбовців. Варто зауважити, що він відзначається своєю високою затребуваністю серед психологів-практиків, включаючи військових психологів. Психологічний тренінг приваблює своєю ефективністю, позаяк надає можливість активної участі в психологічному відновленні військових, де кожен з них стимулює відновлення один одного (Кокун, Агаєв, Пішко, Лозінська 2018).

Шляхом виконання практичних завдань та вправ учасники можуть розвивати нові навички управління емоціями, підвищувати розуміння своїх реакцій на стресові ситуації та навчатися вирішувати внутрішні конфлікти. Внутрішня відкритість є ще однією перевагою психологічного тренінгу. Учасники мають можливість відкрито ділитися своїми думками, переживаннями та досвідом, що створює сприятливу психологічну атмосферу для самовираження і розвитку. Психологічний тренінг також передбачає індивідуальну й групову рефлексію. Це означає, що

учасники мають можливість аналізувати свої думки, почуття та дії, як самотійно, так і в колективі. Цей процес сприяє збагаченню самосвідомості, розумінню власних потреб і покращенню комунікації з оточуючими. Усі ці фактори роблять психологічний тренінг цінним інструментом для допомоги військовим (психологічно травмованим особам) у подоланні емоційних труднощів та покращенні свого психологічного стану (Горбунова, Климчук, 2016).

Тренінги є відмінним методом навчання, де учасники можуть пробувати і вчитися на помилках, що є ефективнішим, ніж просте спостереження. Активна участь сприяє кращому засвоєнню матеріалу, розвитку навичок та особистому зростанню. Участь у взаємодії з іншими учасниками є ключовим аспектом тренінгів. Це сприяє адекватній самооцінці, допомагає пристосуватися до соціальних умов і розкриває потенціал кожного учасника. Інтерактивні форми навчання створюють можливості для вироблення власних рішень та пошуку нових шляхів розвитку. Тож, сутність навчання полягає не лише в отриманні знань, але й у їх практичному застосуванні – саме це пропонують тренінги. Як результат, моделювання реальних ситуацій допомагає учасникам краще розвивати свої навички. Інтерактивне навчання розглядається як ключовий фактор, що сприяє ефективному засвоєнню знань. У процесі навчання через осмислення власних дій людина може отримати розуміння себе, своїх дій та їх наслідків (Герман, 2015).

Психологічна профілактика є важливим інструментом для збереження психологічного здоров'я військовослужбовців. Вона допомагає попереджувати і виявляти ризики стресу, виснаженості, посттравматичного стресового розладу та інших психологічних проблем, які можуть виникнути в результаті служби в армії. Основна мета психологічної профілактики – забезпечити позитивне психологічне середовище для військових, підтримуючи їх ментальне здоров'я і допомагаючи їм впоратися з негативними емоціями та стресовими ситуаціями.

Основні методи психологічної профілактики можуть включати наступні аспекти:

- Створення умов для попередження стресу: це може включати навчання засобам копіювання зі стресом, здоровому способу життя, соціальній підтримці та розробці навичок управління емоціями.

- Систематичний моніторинг психологічного стану військовослужбовців: регулярні оцінки допомагають виявити психологічні проблеми на ранніх етапах та надати необхідну підтримку.

- Проведення навчальних програм з психологічної підготовки: надання військовим знань та навичок, які підвищують їх розуміння власного психологічного стану та сприяють здоровому пристосуванню до викликів служби.

- Впровадження програм соціальної підтримки: створення умов для підтримки військовослужбовців у працівнику відділу соціальної роботи, консультантів з питань психології та психологічної допомоги.

- Забезпечення доступу до психологічної допомоги: надання військовослужбовцям доступу до кваліфікованих психологів і консультантів, які можуть надати необхідну допомогу в управлінні стресом та негативними емоціями (Артеменко, Батаєва, 2022).

Психологічна профілактика – це набір заходів і стратегій, спрямованих на запобігання виникненню психологічних проблем, збереження та покращення психічного здоров'я людей. Особливості психологічної профілактики можуть бути різними в залежності від контексту і цільової аудиторії. Однією зі специфічних особливостей психологічної профілактики є індивідуальний підхід до кожного військовослужбовця чи комбатанта.

Розуміння потреб і реалій кожної окремої особистості є важливим для надання ефективної психологічної допомоги. Враховуючи культурні, соціальні і особистісні особливості кожної людини, психологічна профілактика може бути більш ефективною. Іншою особливістю є поєднання різних методів психологічної профілактики. Це може включати навчання психологічними стратегіями, тренування навичок маніпулювання стресом, попередження соціальної ізоляції, психологічну підтримку та консультування. Крім того, важливо звертати увагу на раннє виявлення ризикових факторів і попередження виникнення психологічних проблем. Регулярне моніторинг і оцінка психічного здоров'я можуть допомогти виявити проблеми на ранніх стадіях і прийняти заходи для їх запобігання (Герман, 2015).

Психопрофілактична робота дійсно має важливий превентивний аспект. Запобігання проблемам, особливо у сфері психічного здоров'я, є ефективнішим та кориснішим для індивіда. Застосування психопрофілактики може передбачати освічення населення про фактори ризику та методи підтримки ментального здоров'я, пропаганду здорового способу життя

та психологічної самопідтримки, а також розвиток ресурсів для підтримки військовослужбовців у стресових ситуаціях. Це може сприяти покращенню загального стану психічного здоров'я і зниженню ризику виникнення проблем (Артеменко, Батаєва, 2022).

Терміни «психічне здоров'я» і «психологічне здоров'я» часто використовуються як синоніми, але мають деякі відмінності в значеннях. «Психічне здоров'я» відноситься до окремих психічних процесів та механізмів. Воно описує стан функціонування розумової системи людини, у тому числі стан її емоцій, пам'яті, мислення тощо. Це поняття більш пов'язане з медичним підходом до психічного здоров'я, оцінкою рівня функціонування мозку та виявленням можливих порушень. З іншого боку, «психологічне здоров'я» стосується стану особистості в цілому і відображає взаємозв'язок між особистістю та її внутрішнім світом. Це поняття включає в себе аспекти, такі як самоусвідомлення, самоприйняття, почуття задоволеності життям та здатність до адаптації до різних життєвих ситуацій. У контексті психологічного здоров'я акцент робиться на психологічному благополуччі та самодостатності особистості. Таким чином, психологічне здоров'я враховує не лише функціонування психічних процесів, але і вищі аспекти особистості та її відношення до світу (Кокун, Пішко, Лозінська, Олійник, Хоружий С, Ларіонов, Сириця 2023).

Висновки. Психічне здоров'я українських військовослужбовців є актуальною темою досліджень, особливо в контексті воєнних подій, які відбуваються в Україні. Перше, що потрібно зробити, це провести аналіз потреб населення в психопрофілактичній роботі. Це можна зробити шляхом опитування, створення фокус-груп або аналізу статистичних даних.

Визначення цілей – сформулюйте конкретні цілі для психопрофілактичної роботи. Наприклад, зменшення рівня стресу, покращення самопочуття та емоційного благополуччя, попередження психічних розладів і т. д. Розробка стратегії – на основі аналізу потреб визначте основні цілі та завдання психопрофілактичної роботи. Розробіть стратегію, яка буде включати в себе заплановані результати та способи їх досягнення.

Визначте конкретні цілі та об'єкти психопрофілактичної роботи. Це може бути зниження рівня психічних захворювань, підвищення свідомості щодо психологічного здоров'я або покращення якості життя.

Розробка дійового плану. Розділіть стратегію на конкретні кроки та дії, необхідні для досягнення визначених цілей. Визначте відповідальних осіб, строки та ресурси для кожного кроку. Реалізація дійового плану, поступово впроваджуйте розроблений план, забезпечуючи необхідну координацію та комунікацію між всіма учасниками процесу.

Моніторинг та оцінка, постійно відстежуйте результати психопрофілактичної роботи та оцінюйте їх відповідність визначеним цілям. Запроваджуйте необхідні зміни та коригування для поліпшення ефективності. Також, може відбуватись оцінка результатів, за допомогою анкетування, спостережень та зворотного зв'язку визначте ефективність заходів та внесіть необхідні корективи до плану. Повний цикл, повторюйте весь цикл планування та організації психопрофілактичної роботи з регулярністю, щоб забезпечити постійний розвиток та вдосконалення процесу.

Важливо також враховувати конкретні потреби та характеристики цільової аудиторії (військовослужбовці, родини військовослужбовців, медики у військових шпиталях...) для більш ефективної роботи. Важливо пам'ятати, що планування психопрофілактичної роботи повинно ґрунтуватися на принципах цілеспрямованості, систематичності та цілісності.

Література

- Артеменко А., Батаєва, К. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС : монографія. Харків : Видавництво ХГУ «НУА», 2022. 192 с.
- Герман Д. Психологічна травма та шлях до видужання. Львів : Видавництво Старого Лева. 2015. 416 с.
- Горбунова В. В., Климчук В. О. Посттравматичний стресовий розлад VERSUS: посттравматичне зростання. *Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 берез. 2016 р. Київ, 2016. 248
- Гридковець Л. М., Вашека Т. В. Психологічне консультування : посіб. Київ : Літера, 2015. 207 с.
- Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Основи психологічних знань про психічні розлади для військового психолога: метод. посіб. К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2018. 310 с.
- Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О., Хоружий С.М., Ларіонов С.О., Сириця М.В. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами : метод. посіб. К, 2023. С. 175.

References

- Artemenko, A., & Bataieva, K. (2020).** *Militarna identychnist ta sotsialna adaptatsiia veteraniv ATO/OOS : monohrafiia [Military Identity and Social Adaptation of ATO/OOS Veterans: Monograph]*. Kharkiv: Kharkiv National University of Air Force "Ivan Kozhedub". 192 p. [in Ukrainian].
- Herman, D. (2015).** *Psykhologichna travma ta shliakh do vyduzhannia [Psychological Trauma and the Path to Recovery]*. Lviv: Old Lion Publishing House. 2015. 416 p. [in Ukrainian].
- Horbunova, V. V., & Klimchuk, V. O. (2016).** Posttravmatychnyĭ stresovyĭ rozlad VERSUS: posttravmatyчне zrostannia [Post-Traumatic Stress Disorder VERSUS: Post-Traumatic Growth]. *Psykhologichna dopomoha osobam, yaki berut uchast v antyterorystychniĭ operatsiĭ : materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 30 berez. 2016 r. Kyiv. 248 p. [in Ukrainian]*.
- Hrydkovets, L. M., & Vasheka, T. V. (2015).** *Psykhologichne konsultuvannia : posib [Psychological Counseling: Manual]*. Kyiv: Litera, 2015. 207 p. [in Ukrainian].
- Kokun, O. M., Agayev, N. A., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2018).** *Osnovy psykhologichnykh znan pro psykhichni rozlady dlia viĭskovoho psykhologa: metod. posib [Fundamentals of Psychological Knowledge about Mental Disorders for Military Psychologist: Methodological Guide]*. Kyiv: Scientific and Research Center of the Armed Forces of Ukraine. 310 p. [in Ukrainian].
- Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., Oliynyk, V. O., Khoruzhii, S. M., Larionov, S. O., & Syrytsia, M. V. (2023).** *Osoblyvosti nadannia psykhologichnoi dopomohy viĭskovosluzhbovtiam, veteranam ta chlenam ikhnikh simeĭ tsyvilnymi psykhologhamy : metod. posib [Features of Providing Psychological Assistance to Servicemen, Veterans, and Their Family Members by Civil Psychologists: Methodological Guide]*. Kyiv. P. 175 [in Ukrainian].

УДК 378.147:159.9-051

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024-1.5>

ДУБ Віра – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (viruneja@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5621-3134>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОЛЬОВОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. Актуальність дослідження психологічних особливостей вольової саморегуляції майбутніх психологів визначається особистісними та професійними вимогами до фахівців. Вважаємо, що високий рівень розвитку вольової саморегуляції у майбутніх психологів є запорукою їх ефективної професійної діяльності в майбутньому. Проблема саморегуляції особистості є предметом дослідження багатьох українських науковців, які вказують на багатоаспектність та складність даного поняття.

Мета дослідження: аналіз результатів емпіричного дослідження вольової саморегуляції майбутніх психологів.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використано методу дослідження вольової саморегуляції А. Зверкова та Є. Ейдмана.

Наукова новизна роботи полягає у подальшому аналізі проблеми саморегуляції особистості та визначенні актуального стану вольової саморегуляції майбутніх психологів.

Саморегуляція є важливою в навчальній діяльності майбутніх психологів, оскільки саме через неї здійснюється мобілізація та інтеграція особистісних характеристик студентів під час навчання.

Констатовано, що вольова саморегуляція виражається у вольовій дії. Вважаємо, що здатність до вольової саморегуляції є основою саморегуляції загалом, оскільки вона є структурною частиною різних процесів і систем з якими пов'язана саморегуляція.

Вважаємо, що процес вольової саморегуляції буде ефективним лише тоді, коли чітко буде усвідомлюватися самими студентами. Усвідомлення процесу вольової саморегуляції вплине на визначення студентами сильних та слабких сторін, планування конкретних цілей для покращення своєї навчальної діяльності та контроль за ефективністю діяльності.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження виявило різні рівні розвитку вольової саморегуляції у майбутніх психологів. В загальній сукупності переважають середні показники розвитку загального рівня вольової саморегуляції та окремих її показників – самовладання й наполегливості. Проте, насторожує домінування низького рівня вольової саморегуляції над високим. Припускаємо, що такі результати притаманні лише студентам першого курсу та пов'язані з особливостями їх входження в навчальне середовище.

Ключові слова: майбутні психологи, професійне становлення, навчальна діяльність, вольова саморегуляція.

DUB Vira – Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (viruneja@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5621-3134>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF VOLITIONAL SELF-REGULATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Abstract. The relevance of studying the psychological features of volitional self-regulation of future psychologists is determined by the personal and professional demands placed on professionals. We believe that a high level of development of future psychologists' volitional self-regulation is a guarantee of their effective professional activity in the future.

The purpose of the work was to analysis of the results of an empirical study of volitional self-regulation of future psychologists.

Methodology. In the process of the research, the methodology of the study of volitional self-regulation by A. Zverkov and E. Eidman was used.

The scientific novelty of the work consists in the further analysis of the problem of self-regulation of the individual and the determination of the current state of volitional self-regulation of future psychologists.

Self-regulation is important in the educational activities of future psychologists, as it is through it that the mobilization and integration of students' personal characteristics during learning takes place.

The article indicates that the problem of personality self-regulation is the subject of research by many Ukrainian scientists, who point out the multifaceted nature and complexity of this concept. It is stated that volitional self-regulation is expressed in volitional action.

We believe that the ability to volitional self-regulation is the basis of self-regulation in general, as it is a structural part of various processes and systems associated with self-regulation. We believe that the process of volitional self-regulation will be effective only when clearly understood by the students themselves. Awareness of the process of volitional self-regulation will influence students' identification of strengths and weaknesses, planning specific goals to improve their educational activities, and monitoring the effectiveness of their activities.

Conclusions. The empirical study has revealed different levels of development of future psychologists' volitional self-regulation. On average, there are predominance of medium indicators of development of the general level of volitional self-regulation and certain of its indicators – self-control and perseverance. However, the dominance of a low level of volitional self-regulation over a high one is alarming. We assume that such results are characteristic only for the first-year students and are associated with the peculiarities of their adaptation to the learning environment.

Key words: future psychologists, professional development, educational activities, volitional self-regulation.

Постановка проблеми. Дослідження саморегуляції майбутніх психологів є актуальним з огляду на специфіку умов у яких їм доводиться здобувати майбутню професію. Підвищені вимоги до майбутніх фахівців на фоні розмитих освітніх реформ, соціально-політичних та економічних негараздів вимагають розвиток відповідних адаптивних форм мислення та поведінки, здатність зберігати в складних умовах сприятливий для успішного навчання психічний стан, уміння регулювати свою поведінку, уміння володіти собою. Саморегуляція виступає важливим моментом професійного розвитку особистості. Здатність до вольової саморегуляції на основі адекватного самоусвідомлення дає можливість студентам успішно реалізувати себе як суб'єкта діяльності. Вважаємо, що здатність до вольової саморегуляції є однією з основних у структурі професійної компетентності майбутнього психолога.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Саморегуляція майбутніх фахівців сьогодні є предметом дослідження багатьох українських науковців, котрі вказують на складність та багатоаспектність даного поняття. У працях Л. Виготського, Г. Костюка, С. Максименка регуляція поведінки є структурним компонентом особистості та її діяльності. І. Галян, досліджуючи саморегуляцію майбутніх педагогів, аналізує її ціннісно-сміслові аспекти (Галян, 2016). А. Гільман визначає розвиток емоційно-вольової саморегуляції як умову формування саногенного мислення студента (Гільман, 2017). М. Гринців визначає вольову саморегуляцію головним механізмом діяльності особистості (Гринців, 2016). Н. Шевченко звертає увагу на особливості розвитку емоційно-вольової саморегуляції в умовах вищого навчального закладу (Шевченко, 2010).

Мета дослідження – проаналізувати результати емпіричного дослідження особливостей вольової саморегуляції майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навчальна чи професійна діяльність вимагає від людини оптимальної мобілізації внутрішніх зусиль для достатнього рівня самоактивності. Навчання студентів у закладах вищої освіти доволі часто супроводжується ситуаціями та труднощами, що вимагають від них уміння володіти собою, швидко оцінювати ситуації, приймати адекватні й ефективні рішення при виконанні навчальних завдань. Для цього студенти повинні докладати вольові зусилля.

Волю розглядаємо як психічний процес свідомої й цілеспрямованої регуляції людиною своєї поведінки та діяльності з метою досягнення поставленої мети чи цілей. Будучи внутрішньою активністю психіки, воля пов'язана з вибором мотивів, цілепокладанням, зусиллям для подолання перешкод, можливістю приймати рішення, мобілізацією внутрішньої напруженості, гальмуванням поведінкових реакцій. Вольова саморегуляція виражається у вольовій дії, котра завжди починається з усвідомлення проблемної ситуації, тобто з інтелектуального акту.

Вище згадані науковці визначають два процеси саморегуляції, які взаємопов'язані між собою – особистісну регуляцію та регуляцію діяльності. Можемо додати, що саме здатність до вольової саморегуляції є основою саморегуляції загалом. Вольова саморегуляція допомагає «зібратися» у найбільш відповідальний та важливий момент.

Особливістю розвитку вольової саморегуляції під час навчання є те, що в цей період відбувається процес становлення та фіксації стійких психологічних властивостей особистості майбутнього фахівця, які проявляються у мотивації до самовдосконалення, внутрішніх конструктивних способах емоційної та вольової саморегуляції, постановці віддалених цілей, встановленні зв'язку самосвідомості та емоційно-вольової сфери. Психологічні особливості вольової саморегуляції у студентському віці визначаються також особливостями особистісного розвитку юнацтва, особливостями мотиваційно-потребової сфери студентів, специфікою навчального процесу у закладі вищої освіти.

На думку Н. Шевченко, значимість вольової саморегуляції в студентському віці визначається тим, що на її основі здійснюється власна поведінка та оцінюються наслідки поведінки. Вольова саморегуляція характеризується тим, що основним її механізмом є самостимуляція, котра забезпечує мобілізацію власних можливостей особистості для подолання нею труднощів, які виникають в процесі навчально-професійної діяльності (Шевченко, 2010). Таким чином, вважаємо, що розвиток вольової саморегуляції у процесі навчання є запорукою успішної професійної діяльності у майбутньому.

Окреслені особливості вольової саморегуляції дали змогу визначити напрями емпіричного дослідження. Для емпіричного дослідження вольової саморегуляції майбутніх психологів було використано методику дослідження вольової саморегуляції А. Зверкова та Є. Ейдмана (Лемак, Петрище, 2012). Дана методика дає змогу діагностувати загальний рівень вольової саморегуляції та окремі її шкали – наполегливість та самовладання. Діагностований рівень вольової саморегуляції вказує на міру оволодіння студентами власною поведінкою в різних ситуаціях і здатність свідомо керувати своїми станами, діями й спонуканнями.

Досліджуваними стали студенти, майбутні психологи, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Діагностовані показники, відображені на рисунку 1, вказують на середній рівень вольової саморегуляції у майбутніх психологів.

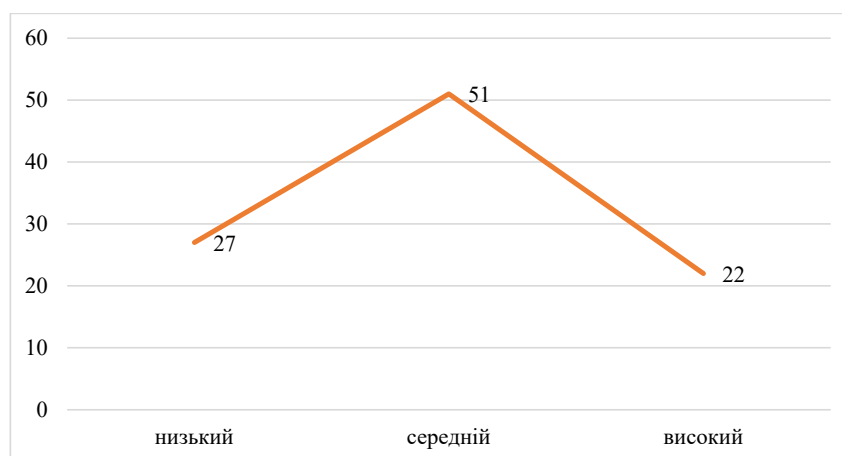

Рис. 1. Рівні вольової саморегуляції майбутніх психологів

Аналізуючи дані, слід зазначити, що 73% досліджуваних проявили середній (51%) та високий рівень вольової саморегуляції (22%). Що ж до розподілу даних зі 100%, то половині

досліджуваних властивий середній рівень вольової саморегуляції (51%). Друга половина досліджуваних поділилась таким чином. У 22% досліджуваних переважає високий рівень вольової саморегуляції, а 27% досліджуваним притаманний низький рівень вольової саморегуляції, що є, на нашу думку, досить високим показником як для майбутніх представників обраної професії.

Студентам з високим рівнем вольової саморегуляції характерні такі характеристики як активність, емоційна зрілість, незалежність та самостійність. Вони впевнені в собі, мають розвинене почуття власного обов'язку. Їм притаманні реалістичні погляди на життя, вони здатні контролювати свої вчинки та вміють розподіляти власні зусилля. Такі досліджувані проявляють виражену соціально-позитивну спрямованість. Проте, через схильність до постійного контролю власної поведінки, у досліджуваних з високим рівнем вольової саморегуляції, може зростати внутрішня напруженість, яка може впливати на психічне здоров'я студентів та на їх навчальну діяльність.

Досить високий відсоток досліджуваних з низьким рівнем вольової саморегуляції вказує на те, що серед студентів є невпевнені в собі особи, вразливі, емоційно нестійкі та чуттєві. Вони характеризуються імпульсивністю, зниженою активністю та працездатністю, нестійкістю намірів та низькою рефлексивністю.

За допомогою даної методики ми діагностували ще й рівень таких вольових якостей майбутніх психологів як наполегливість та самовладання, котрі відображені на рисунку 2. Діагностовані дані за вказаними шкалами вказують на перевагу середніх значень: наполегливість – 52%, самовладання – 57%.

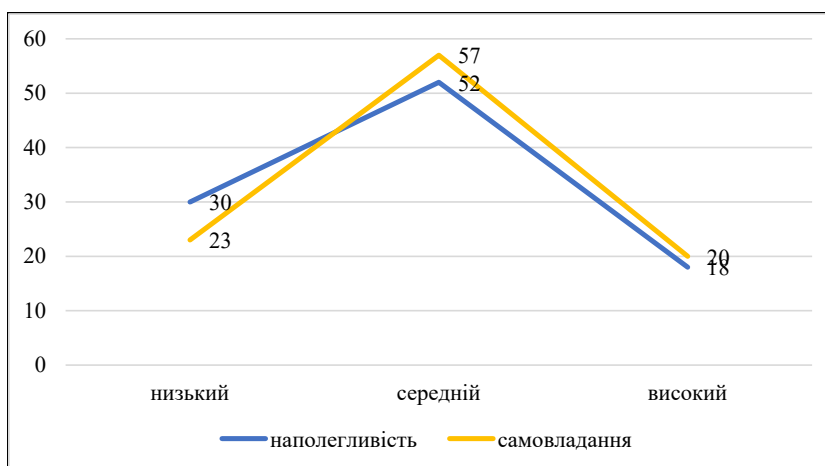

Рис. 2. Рівні наполегливості та самовладання майбутніх психологів

За вказаними шкалами спостерігається переважання середніх показників. Увагу привертає низький рівень наполегливості 30% та самовладання 23%, оскільки він переважає над високим рівнем: наполегливість 18% та самовладання 20%. Увагу для подальшої роботи привертають показники низького й високого рівня.

Шкала наполегливості характеризує силу намірів людини, її прагнення та намагання завершувати розпочаті справи. Низькі значення наполегливості вказують на невпевненість, імпульсивність, підвищену лабільність, які можуть бути причиною хаотичної та непослідовної поведінки. Зниження працездатності такі досліджувані можуть компенсувати винахідливістю, підвищеною чутливістю, вільним трактуванням соціальних норм.

Високі показники наполегливості вказують на активних, відповідальних та працездатних особистостей, котрі прагнуть виконати усе заплановане. Перешкоди, які трапляються на шляху до досягнення мети їх лише мобілізують. Але, вони можуть легко відволікатись на певні альтернативи чи спокуси.

Шкала самовладання визначає рівень вільного контролю особистістю за емоційними станами та реакціями. Досліджувані з високими балами за цією шкалою проявляють впевненість в собі, емоційну стійкість, внутрішній спокій, здатність володіти собою в різноманітних ситуаціях, у них відсутній страх до чогось невідомого. Вказані характеристики позитивно впливають на їх готовність до сприйняття нового та неочікуваного. Проте прагнення до постійного

самоконтролю може бути причиною підвищеної тривожності, внутрішньої напруженості, занепокоєння та втоми.

Аналізуючи отримані результати студентів першого курсу, можемо припустити, що вони зумовлені входженням студентів в нове освітнє середовище закладу вищої освіти, адаптацією до студентської групи, до вимог навчального процесу. Також не виключаємо, що такі показники вольової саморегуляції пов'язані з такими психічними станами досліджуваних як тривожність, агресивність, уникнення невдач та ригідність.

Висновки. Теоретико-емпіричний аналіз вольової саморегуляції майбутніх психологів засвідчив актуальність даної проблематики в психологічній науці. Здатність до вольової саморегуляції є необхідною складовою професійної підготовки майбутніх психологів. Отримані результати емпіричного дослідження вказують на наявність низького, середнього та високого рівнів розвитку вольової саморегуляції у студентів з переважанням середнього рівня та домінуванням низького рівня над високим. Припускаємо, що такі результати притаманні лише студентам першого курсу. Отримані результати є важливими в контексті подальшої роботи щодо розвитку у майбутніх фахівців вольової саморегуляції.

Дослідження актуального рівня розвитку вольової саморегуляції на різних етапах навчання дасть можливість відстежувати її динаміку та здійснювати психологічний супровід розвитку. Тому, подальші наукові розвідки передбачають емпіричне дослідження вольової саморегуляції майбутніх психологів випускових курсів та проведення порівняльного аналізу отриманих даних між студентами різних курсів.

Література

- Гаян І. М.** Ціннісно-сміслова саморегуляція особистості: генеза та механізми функціонування: *монографія*. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. 402 с.
- Гільман А.** Емоційно-вольова саморегуляція у формуванні саногенного мислення студентської молоді. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. № 1 (17). 2017. С. 51–55.
- Гринців М. В.** Розвиток вольової саморегуляції як головний механізм діяльності особистості. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя : збірник наукових праць / [за ред. : Кузікової С. Б., Щербакової І. М.]*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. С. 320–323.
- Лемак М. В., Петрише Ю. В.** Психологу для роботи: діагностичні методики. Методичне видання. Ужгород : Видавництво А. Гаркуші. 2012. 616 с.
- Шевченко Н. Ф.** Розвиток емоційно-вольової саморегуляції студентів в умовах вищого навчального закладу. *Педагогічні науки: теорія, історія інноваційні технології*. 2010, № 1 (3). С. 270–280.

References

- Halian, I.** (2016). *Tsinnisno-smyslova samorehulyatsiya osobystosti: geneza ta mekhanizmy funktsionuvannya* [Value-meaning self-regulation of the individual: genesis and mechanisms of functioning]. Drohobych : Redaktsiyno-vydavnychyu viddil DDPU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Hil'man, A.** (2017). Emotsiyno-vol'ova samorehulyatsiya u formuvanni sanohennoho myslennya students'koyi molodi [Emotional and volitional self-regulation in the formation of sanogenic thinking of student]. *Naukovyy visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynskyi MNU. Psychological sciences*, 1, 51–55 [in Ukrainian].
- Hryntsiw, M.** (2016). Rozvytok vol'ovoyi samorehulyatsiyi yak holovnyy mekhanizm diyal'nosti osobystosti [The development of volitional self-regulation as the main mechanism of personality activity]. *Osobystist' u kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiyakh zhyttya : zbirnyk naukovykh prats' – Personality in crisis conditions and critical life situations: a collection of scientific works*. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 320 – 323 [in Ukrainian].
- Lemak, M., & Petryshche, YU.** (2012). *Psykhologu dlya roboty: diahnostychni metodyky* [Psychologist for work: diagnostic techniques]. Uzhhorod, Vydavnytstvo A. Harkushi [in Ukrainian].
- Shevchenko, N.** (2010). Rozvytok emotsiyno-vol'ovoyi samorehulyatsiyi studentiv v umovakh vyshchoho navchal'noho zakladu [Development of emotional and volitional self-regulation of students in the conditions of a higher educational institution]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya innovatsiyi tekhnolohiyi – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1, 270–280 [in Ukrainian].

УДК 159.923.2:378.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024-1.6>

ЗАБОЛОЦЬКА Світлана – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (svitlana.zabolotska@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0686-7185>

ЗАМІЩАК Марія – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (dpszammeri@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4559-1257>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Анотація. *Мета статті полягає в дослідженні особливостей реалізації психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів.*

Методологія. *Аналізуються особливості реалізації психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів. Представлено предмет психологічного супроводу становлення майбутнього педагога, де виступає суб'єкт-суб'єктна розвиваюча взаємодія, спрямована на вирішення суб'єктом розвитку актуальних проблем професійного, особистісного, морального та соціального становлення.*

Наукова новизна. *Основний зміст супроводу включає організацію взаємодії та спрямований на засвоєння супроводжуваними нових моделей поведінки, спілкування і здорової педагогічної діяльності. Підкреслено, що професійний розвиток особистості майбутнього педагога необхідно розглядати із позицій системного підходу. З'ясовано дефініції «професійне самовизначення» і «вибір професії», які ототожнюються. Представлено технології психологічного супроводу. Констатується, що організація соціально-психологічного тренінгу професійної самоідентифікації сприятиме інтенсивному навчанню, взаємонавчанню та самонавчанню з використанням особистісного досвіду учасників (студентів), реальних життєвих ситуацій, які моделюються і аналізуються групою, це передусім пізнання через емоційне переживання, це нові враження та нова інформація для подальшого самопізнання та саморозвитку.*

Висновки. *Акцентується, що саме тренінг професійної самоідентифікації майбутніх педагогів передбачатиме визначення шляхів самоідентифікації, самореалізації та професійного саморозвитку. Тренінг надасть можливість майбутнім педагогам здобути досвід інтенсивного спілкування, орієнтованого на набуття навичок самоідентифікації в розв'язанні певних завдань педагогічної діяльності. Дасть змогу підвищити рівень самоповаги, здатність приймати себе як особистість, як «Я-педагог», «Я-професіонал», як активного учасника педагогічного спілкування та взаємодії, усвідомлювати себе як носія позитивних соціально бажаних характеристик, задоволеність собою; розвинуться вольові якості, підвищиться самооцінка, впевненість у собі, вміння самоідентифікувати.*

Ключові слова: *психологічний супровід, тренінг самоідентифікації, особистісно-професійний розвиток, здорова педагогічна діяльність.*

ZABOLOTSKA Svitlana – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (svitlana.zabolotska@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0686-7185>

ZAMISHCHAK Maria – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (dpszammeri@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4559-1257>

PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF PERSONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS

Abstract. *The purpose of the article is to study the peculiarities of the implementation of psychological support for the personal and professional development of future teachers.*

Methodology. *The peculiarities of realization of psychological support of personal and professional development of future teachers are analyzed. The article presents the subject of psychological support for the formation of a future teacher, where the subject-subject developmental interaction is aimed at solving the actual problems of professional, personal, moral and social formation by the subject of development.*

Scientific novelty. *The main content of the support includes the organization of interaction and is aimed at the development of new models of behavior, communication and healthy pedagogical activity by the accompanied. It is emphasized that the professional development of the future teacher's personality should be considered from the standpoint of a systematic approach. The definitions of "professional self-determination" and "choice of profession" are clarified, which are identified. The technologies of psychological support are presented. It is stated that the organization of socio-psychological training of professional self-identification will promote intensive learning, mutual learning and self-learning using the personal experience of participants (students), real life situations that are modeled and analyzed by the group, it is primarily cognition through emotional experience, new impressions and new information for further self-knowledge and self-development.*

Conclusions. *It is emphasized that the training of professional self-identification of future teachers will involve the identification of ways of self-identification, self-realization and professional self-development. The training will enable future teachers to gain experience of intensive communication focused on the acquisition of self-identification skills in solving certain tasks of pedagogical activity. It will help to increase the level of self-respect, the ability to accept oneself as a person, as "I am a teacher", "I am a professional", as an active participant in pedagogical communication and interaction, to realize oneself as a carrier of positive socially desirable characteristics, self-satisfaction; develop volitional qualities, increase self-esteem, self-confidence, and self-identification skills.*

Key words: *psychological support, self-identity training, special professional development, healthy pedagogical activity.*

Постановка проблеми. Фундаментальним завданням підготовки педагогів в закладі вищої освіти є забезпечення особистісно-професійного розвитку студентів. Психологічний супровід особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів у закладі вищої освіти розглядається у дослідженні як система структурних компонентів освітнього процесу, що забезпечує суб'єктам освітнього процесу на кожному етапі їх індивідуально-професійного розвитку можливість усвідомлювати і приймати сучасні вимоги до їх педагогічної діяльності.

Аналіз досліджень. Професійний розвиток особистості майбутнього педагога необхідно розглядати із позицій системного підходу. У найзагальнішому вигляді основні напрями дослідження професійного розвитку, які впливають зі змісту даного підходу, полягають у наступному: 1) процес професійного розвитку особистості й саму особистість професіонала слід розглядати як системи, які мають певну внутрішню структуру і включені в системи вищого порядку; 2) слід проаналізувати структурну організацію кожної із систем, виділити їхні провідні компоненти, їхні зв'язки, стосунки, ієрархію; 3) у ході аналізу необхідно виявити надсистему (набір надсистем), до складу яких можуть входити досліджувані системи як елементи. Так, наприклад, для системи «особистість професіонала» як надсистема виступає «професійна педагогічна спільнота» як частина суспільства в цілому або «система вимог професії педагога до людини» як частина соціально-професійних вимог, які суспільство вимагає до її суб'єкта. Системними якостями особистості виступають «властивості» професіонала, які є професійно значущими, забезпечують нормативну ефективність і є соціально важливими для педагогічної професії педагога (забезпечують певний соціально й професійно прийнятний тип поведінки і стосунків); 4) ці досліджувані системи слід розглядати як динамічні утворення, які не залишаються незмінними цілий період свого існування: вони виникають, розвиваються і навіть зникають; 5) в аналізі психологічних закономірностей професійного розвитку особистості необхідно враховувати, що саме в основі даного процесу лежить система детермінуючих

чинників і до числа яких належать професійні цінності, професійна свідомість та професійна самосвідомість, об'єктивні властивості педагогічної діяльності та її предмета, індивідуальні якості педагога (індивідуальний стиль здорової педагогічної діяльності, самосвідомість, спонукальна сфера) та інші чинники.

Мета полягає в дослідженні особливостей реалізації психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. Психологічний супровід повинен ґрунтуватися на: 1) врахуванні вікових особливостей онтогенетичного розвитку, їх динаміки у різних вікових категоріях студентів; 2) врахуванні закономірностей професійного становлення особистості в умовах професійного навчання та його особливостей у період навчання в закладі вищої освіти.

Предметом психологічного супроводу становлення майбутнього педагога виступає суб'єкт-суб'єктна і суб'єкт-об'єктна розвиваюча взаємодія, спрямована на вирішення суб'єктом розвитку актуальних проблем професійного, особистісного, морального та соціального становлення. Основний зміст супроводу включає організацію взаємодії та спрямований на засвоєння супроводжуваними нових моделей поведінки, спілкування і здорової педагогічної діяльності (Заболоцька, 2021, 63).

Основними принципами супроводу є:

1. Психологічний супровід повинен орієнтуватися на духовно-моральні цінності суспільства та вимоги суспільства, що реформується, до сучасного спеціаліста.
2. Психологічний супровід охоплює весь період професійного навчання.
3. Відкриття внутрішніх ресурсів студентів та створення умов для їх життєтворчості.
4. Принцип системності є визначальним на організаційному рівні.

Технології психологічного супроводу представлено сукупністю методів розв'язання завдань особистісно-професійного становлення. Це, насамперед:

1) психологічні тренінги, спрямовані на: підвищення здатності до адаптації, рефлексії, тренінги розвитку професійних та життєвих компетенцій, подолання дисгармоній розвитку особистості, навчання прийомів саморегуляції, способів зняття напруги і стомлення, відновлення працездатності; тренінг мотивації досягнення; розвитку психічних пізнавальних процесів; тренінг комунікативних умінь; практикум мнемотехнічних прийомів, вправи на розвиток педагогічного, творчого мислення; навчання навичок професійної самопрезентації і т.ін;

2) за наявності виявлення особистісних девіацій використовуються методи психологічної корекції або індивідуального консультування;

3) важливе значення надається створенню сприятливого середовища для зміни обмежувальних переконань, тренуванні реакцій і розуміння поведінки інших, а також корекції окремих функцій за допомогою спеціально підібраних вправ в процесі індивідуальної та корекційної роботи, в яких формуються навички взаємодії з людьми різного віку, навички конструктивної поведінки у конфлікті та ін.

Розвиток особистості дорослої людини тісно пов'язаний з її професійним становленням і характеризується поступовим зростанням рівня суб'єктної активності, компетентності та здатності до свідомої саморегуляції, що визначає ступінь особистісного самоздійснення у різноманітних сферах життя. У професійній сфері особистісне самоздійснення та самореалізація відбувається через знаходження оптимального шляху саморозвитку, взаєморозвитку, включаючи й професійну орієнтацію як життєвий вибір особистості (Є.О. Клімов, В.В. Рибалка, Б.О. Федоришин). Проблема професійного становлення розглядається у зв'язку з динамікою особистісного самовизначення впродовж життєвого шляху (Романюк, 2005, 49).

Ідеї про особистісне зростання як вияв вродженої позитивної природи особистості, про розгортання істинно людської потреби у самовдосконаленні знаходимо у працях А. Адлера, Ш.Бюллер, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, К.Хорні. Відповідно до диспозиційної теорії Г. Олпорта кожній особистості властиве позитивне, творче прагнення до росту, яке забезпечує унікальність, неповторність її життя. Розвинена зріла особистість характеризується функціональною автономністю, її поведінка мотивується усвідомленими процесами. Автономність зрілої особистості забезпечується здатністю до особистісного вибору життєвих цілей та цінностей, вмінням нести відповідальність за своє життя. Цінності, за Г. Олпортом, включені у структуру особистості й регулюють діяльність та поведінку людини. «Цінності

є особистісною «категорією значущості», і тому завжди мають принципове значення і включені в структуру «Я» (Савчин, 2016, 35).

Процеси особистісно-професійного самовизначення дорослої людини, в тому числі і педагога, тільки за останні роки стали предметом вивчення, що пов'язано з інтенсивним розвитком наук, які досліджують процеси розвитку і освіти дорослих – акмеології та андрагогіки.

Науковці, вивчаючи дане питання, аналізують як правило, дефініції «професійне самовизначення» і «вибір професії», які ототожнюється, а процес професійного самовизначення розглядається як вибір професії з декількох вибраних варіантів, як вузько спрямований процес, що орієнтується на співвідношення своїх можливостей із вимогами професійної діяльності, а також на розвиток професійно необхідних здатностей, компетентностей. Як зазначає С. У. Гончаренко, професійне самовизначення – це процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої професійної діяльності, який полягає в усвідомленні особистості себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності та передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей, здатностей і зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста (Гончаренко, 1997, 25). У сучасній психології вивчення закономірностей внутрішнього психологічного підґрунтя професійного самовизначення в межах проблеми професійного вибору пов'язується з розумінням даного вибору в контексті життєвого і особистісного самовизначення, з пізнанням молодою людиною себе, свого місця у світі, аналізом своїх особистісних ресурсів та співвідношенням їх з вимогами професії (В. І. Журавльов, І. А. Зязюн, І. С. Кон, Т. В. Кудрявцева, А. М. Кухарчук, В. Ф. Сафін, В. І. Шинкарук та ін.).

Вивчаючи професійне становлення студентів закладів вищої освіти, Ж. Вірна розглядає професійне самовизначення як суб'єктивну інтерпретацію процесу взаємодії суб'єкта діяльності і змісту професійної діяльності, результатом якої може бути переживання задоволеності або незадоволеності обраною професією. «Професійне самовизначення як усвідомлення людиною не тільки рівня розвитку своїх професійних здібностей та структури професійних інтересів і мотивів, але й усвідомлення відповідності тим вимогам, які ставить перед нею діяльність, дозволяє стверджувати, що переживання цієї відповідності можна розглядати як почуття задоволеності обраною професією» (Вірна, 2003, 16)

Акцентуючи увагу на розвиток самоідентифікації педагогів, науковець (Заміщак, 2021, 62) підкреслює особливість психолого-педагогічні умов розвитку самоідентифікації майбутніх педагогів. Стверджує, що ці умови можуть бути створені в середовищі соціально-психологічного тренінгу професійної самоідентифікації. Соціально-психологічний тренінг професійної самоідентифікації – це психологічний вплив, який базується на активних методах групової роботи, форма спеціально організованого спілкування, в процесі якого розв'язуються завдання розвитку особистості та її професійного становлення. Основною метою соціально-психологічного тренінгу професійної самоідентифікації є сприяння усвідомленню людиною своєї особистості у сфері професійної діяльності, розкриття та розвиток власного особистісного потенціалу, підвищення рівня психологічної компетентності (І. Вачков, Ю. Ємельянов, С. Макшанов, Л. Петровська, О. Прутченков, О. Ситніков та ін.).

Однією з особливостей соціально-психологічного тренінгу професійної самоідентифікації є його спрямованість, яка не тільки передбачає тренування комунікативних умінь чи навичок, вироблення вміння проникнути у внутрішній світ іншої людини, а є водночас і різновидом освітнього процесу. Під час тренінгу значно ефективніше вирішуються питання розвитку особистості майбутнього педагога, успішно формуються комунікативні навички, компетентності та здатності. Тренінг дозволяє учасникам свідомо переглянути сформовані особистісно-професійні стереотипи та вдало розв'язувати свої особистісні проблеми. Як правило, у більшості з учасників тренінгової групи відбувається переосмислення, усвідомлення чи зміна внутрішніх установок, що поповнюють свої психологічні знання, з'являється певний досвід позитивного ставлення до себе, до людей, які оточують, і до світу загалом.

До характерних ознак соціально-психологічного тренінгу професійної самоідентифікації можна віднести орієнтацію на психологічну допомогу, а не терапевтичний вплив; увагу щодо формування навичок саморозвитку особистості загалом; відпрацювання різних варіантів поведінки в проблемних професійних ситуаціях, формування навичок та вмінь ефективної поведінки. Поряд із когнітивним та конативним особливе місце посідає емоційний компонент

соціально-психологічного тренінгу професійної самоідентифікації – це інтенсивне навчання, взаємонавчання та самонавчання з використанням особистісного досвіду учасників (студентів), реальних життєвих ситуацій, які моделюються і аналізуються групою, це передусім пізнання через емоційне переживання, це нові враження та нова інформація для подальшого самопізнання та саморозвитку.

Тренінг професійної самоідентифікації майбутніх педагогів відображає певну парадигму: 1) шляхом позитивного підкріплення формуються необхідні форми поведінки, а за допомогою негативного підкріплення корегуються непотрібні; 2) тренінг як тренування, в результаті якого відбувається формування і відпрацювання вмінь і навичок професійної самоідентифікації; 3) тренінг як форма активного навчання, метою якого є передавання знань про самоідентифікацію, а також розвиток вміння самоідентифікувати; 4) тренінг як метод створення умов для професійної самоідентифікації і самостійного пошуку учасниками способів розв'язання різноманітних психологічних проблем, що є в основі самоідентифікації.

Розробляючи програму психолого-педагогічного тренінгу розвитку професійної самоідентифікації майбутніх педагогів, який має особистісно орієнтовану спрямованість повинен містити різні форми роботи: 1) дискусії; 2) рольові ігри; 3) моделювання освітніх проблемних ситуацій; 4) індивідуальні навчально-дослідні завдання, кейси, наукові дослідження; 5) рефлексивний аналіз професійної діяльності студентів у процесі практики; 6) ділові ігри; 7) супервізія; 8) вправи в мікрогрупах.

Саме тренінг професійної самоідентифікації майбутніх педагогів передбачатиме визначення шляхів самоідентифікації, самореалізації та професійного саморозвитку. Тренінг надасть можливість майбутнім педагогам здобути досвід інтенсивного спілкування, орієнтованого на набуття навичок самоідентифікації в розв'язанні певних завдань педагогічної діяльності. Дасть змогу підвищити рівень самоповаги, здатність приймати себе як особистість, як «Я-педагог», «Я-професіонал», як активного учасника педагогічного спілкування та взаємодії, усвідомлювати себе як носія позитивних соціально бажаних характеристик, задоволеність собою; розвинуться вольові якості, підвищиться самооцінка, впевненість у собі, вміння самоідентифікувати. Це все є необхідною умовою ефективного професійного зростання.

Навчання професійній самоідентифікації повинно здійснюватися на основі різних за ступенем складності ігрових ситуацій як основи взаємодії «викладач – студент», «студент – студент», «студент – студентська група». Співпраця зі студентами передбачає розвинуту потребу в самопізнанні, в самоаналізі, самоздійсненні, самоідентифікації та в самовдосконаленні. Окрім вираження необхідних якостей, важливе значення має прагнення до професійної майстерності, постійне вдосконалення власної педагогічної діяльності, що вимагає постійної роботи над собою. Від логіко-психологічної й методичної досконалості професійної діяльності викладача залежить, чи освітній процес буде розвивальним у повному розумінні цього поняття.

Висновки. Отже, реалізація психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку буде ефективна через здійснення різноманітних технологій, а саме, через тренінг самоідентифікації. Потреба у самоідентифікації щодо професії є актуальною впродовж життя людини і взаємопов'язаною з більш широкою проблемою життєвої самоідентифікації особистості. Відповідно до такого підходу вибір професії у процесі професійної самоідентифікації людини розглядається як життєвий вибір особистості, здатний змінити напрямок подальшого розвитку особистості та можливість знаходження нових смислів в обраній професії.

Література

- Абрамов В. І.** Проблеми формування та еволюції системи цінностей особистості (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.1 «Онтологія, гносеологія, феноменологія». К., 1993. 17 с.
- Вірна Ж. П.** Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія. Луцьк : Вежа, 2003. 220 с.
- Гончаренко С. У.** Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
- Кремень В. Г.** Енциклопедія освіти / АПН України. К.: Юріком Інтер, 2008. 1040 с.
- Заміщак М.І, Заболоцька С.І** Психологічні чинники й умови становлення компетентного майбутнього педагога. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. Випуск 1. Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 60–64.

- Мистецтво життєтворчості особистості: наук.-метод. посіб.: у 2ч. / ред. рада: В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков та ін. К., 1997. Ч. 1: Теорія і технологія життєтворчості. 392 с.
- Музика О.Л.** Рефлексія та ціннісна підтримка розвитку здібностей: підходи до побудови методики дослідження. Творчий потенціал особистості: проблеми розвитку та реалізації: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конфер. (Київ, 15 лютого 2005р.) Редактори: О.Б. Терезина, П.Ю. Лепський. – К., 2005. С. 187–190.
- Романюк Л. В.** Розвиток ціннісних орієнтацій студентів у навчальному процесі. Дидактика професійної школи / Хмельниць. нац. ун-т. Хмельницький, 2005. С. 48–52.
- Савчин М.В.** Здатності особистості: монографія. К. : ВЦ «Академія», 2016. 288 с. (Серія «Монограф»).

References

- Abramov, V. I.** (1993). Problemy formuvannia ta evoliutsii systemy tsinnosti osobystosti (sotsialno-filosofskyi analiz) [Problems of the formation and evolution of the system of personal values (social and philosophical analysis)]: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Virna, Zh. P.** (2003). *Motyvatsiino-smyslova rehuliatytsiia u profesionalizatsii psykholoha* [Motivational and semantic regulation in the professionalization of a psychologist]. Lutsk : Vezha [in Ukrainian].
- Honcharenko, S. U.** (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
- Kremen, V. H.** (2008). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of education] Kyiv : Yurikom Inter [in Ukrainian].
- Zamishchak, M. I., & Zabolotska, S. I.** (2021). Psykholohichni chynnyky y umovy stanovlennia kompetentnoho maibutnoho pedahoha [Psychological factors and conditions of becoming a competent future teacher] *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*. Issue 1. Vydavnychiy dim «Helvetyka», 60–64 [in Ukrainian].
- Donii, V. M., Nesen, H. M., Sokhan, L. V., & Yermakov I. H.** (1997). Mystetstvo zhyttietvorchosti osobystosti [The art of life creativity of the individual]. *Teoriia i tekhnolohiia zhyttietvorchosti – Theory and technology of life creation*. Part 1. Kyiv [in Ukrainian].
- Muzyka O. L.** (2005). Refleksiiia ta tsinnisna pidtrymka rozvytku zdibnostei: pidkhody do pobudovy metodyky doslidzhennia [Reflection and valuable support for the development of abilities: approaches to the construction of a research methodology]. *Tvorchyi potentsial osobystosti: problemy rozvytku ta realizatsii : materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konfer. – The creative potential of the individual: problems of development and implementation : materials of the All-Ukrainian science and practice. conference*. (pp. 187–190). Kyiv [in Ukrainian].
- Romaniuk, L. V.** (2005). Rozvytok tsinnisnykh oriiientatsii studentiv u navchalnomu protsesi [Development of value orientations of students in the educational process]. *Dydaktyka profesiinnoi shkoly – Vocational school didactics* (pp. 48–52). Khmelnytskyi : Khmelnytskyi National University [in Ukrainian].
- Savchyn, M. V.** (2016). Zdatnosti osobystosti: monohrafiia [Personal abilities]. Kyiv : VTs «Akademiiia» [in Ukrainian].

УДК 316.614.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024-1.7>

КРАСНЯКОВА Алла – науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, вул. Андріївська, 15, Київ, Україна, індекс 04070 (akrasnykova@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6584-0068>

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ТА РЕКОНСТРУЮВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ КІБЕРПОКОЛІННЯ В ІНТЕРНЕТ-СЕРЕДОВИЩІ

Новітні цифрові інтернет-технології уможливають конструювання та реконструювання різних моделей ідентичності у віртуальному просторі. **Метою** статті є дослідження особливостей конструювання та реконструювання ідентичності кіберпокоління в інтернет-середовищі. **Методологія.** У роботі здійснено аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних психологів щодо особливостей становлення ідентичності індивіда в інтернет-середовищі. Розглянуто поняття конструювання та реконструювання ідентичності у віртуальному просторі. Конструювання ідентичності у віртуальному просторі визначено як динамічний процес створення індивідом образу «онлайн Я», реконструювання – як вибудовування онлайн-ідентичності, відмінної від реальної, а також як внесення змін до створеного онлайн «образу Я». Узагальнено стратегії і технології конструювання та реконструювання ідентичності кіберпокоління в інтернет-середовищі. Охарактеризовано стратегії конструювання ідеального «образу Я», створення різних облікових профілів, технології компіляції стратегічної самопрезентації, оманливої самопрезентації, самоспостереження. У статті проаналізовано результати емпіричного дослідження особливостей конструювання та реконструювання інтернет-ідентичності представниками учнівської та студентської молоді. Встановлено: переважна більшість респондентів переконані, що поведінка людини в Інтернеті інша, ніж у реальному житті; ідентифікувати людину в інтернет-середовищі лише за створеним онлайн-образом – проблематично. **Наукова новизна.** Доведено, що опосередкована взаємодія користувачів у віртуальному просторі Інтернету зумовлює стратегії конструювання та реконструювання ідентичності кіберпокоління. **Висновки.** У віртуальному інтернет-середовищі процес конструювання ідентичності більш гнучкий і варіативний. Користувачі мають широке поле для компілювання «онлайн образу Я», його презентації та коригування. Динамічні зміни конфігурації визначальних характеристик користувача, реконструювання онлайн-образу, уможливорює появу варіативної, розмитої, множинної ідентичності у віртуальному просторі, що впливає на становлення та розвиток ідентичності у реальному вимірі.

Ключові слова: конструювання, реконструювання ідентичності, інтернет-середовище, гібридний простір ідентифікації, кіберпокоління

KRASNIAKOVA Alla – Researcher at the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 15 Andriivska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 04070 (akrasnykova@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6584-0068>

FEATURES OF CONSTRUCTING AND RECONSTRUCTING THE IDENTITY OF THE CYBER GENERATION IN THE INTERNET ENVIRONMENT

The latest digital Internet technologies allows the construction and reconstruction of various identity models in the virtual space.

The **purpose** of the article is to study the features of the construction and reconstruction in the cyber generation's identity in the Internet environment. **Methodology:** The paper analyzes the research of Ukrainian's and foreign's psychologists regarding the peculiarities of the formation of an individual's identity in the Internet environment. The concept of construction and reconstruction of identity in virtual space have been considered. Identity construction in the virtual space is defined

as a dynamic process of creating online self-image by an individual, reconstruction as building online identity different from the real one, and also as making changes to the online self-image created. Strategies and technologies for constructing and reconstructing the identity of the cyber generation in the Internet environment are summarized. The strategies of constructing an ideal "self-image", creating various accounting profiles, technologies of compilation of strategic self-presentation, deceptive self-presentation, and self-observation are characterized. The article analyzes the results of an empirical study of the peculiarities of construction and reconstruction of Internet identity by representatives of school and student youth. Established: the vast majority of respondents are convinced that a person's behavior on the Internet is different than in real life; it is problematic to identify a person in the Internet environment only by the created online image. **Scientific innovation:** the mediated interaction of Internet's users in the virtual space determines the strategies of construction and reconstruction of the identity of the cyber generation.

Conclusions: the process of identity construction is more flexible and variable in the virtual Internet environment. Users have a wide field for creating an "online self-image", its presentation and adjustment. Dynamic changes in the configuration of defining characteristics of the user, reconstruction of the online image, enables the appearance of a variable, blurred, multiple identity in the virtual space, affects the formation and development of identity in the real dimension.

Key words: constructing, reconstructing identity, Internet environment, hybrid identification space, cyber generation.

Постановка проблеми. Процес становлення ідентичності кіберпокоління складний і неоднозначний. Кіберпокоління народилося, зростає і навчається в умовах стрімкого розвитку цифрових інтернет-технологій, що надають можливість експериментувати з власною ідентичністю: створювати нові креативні образи «Я», конструювати нові моделі ідентичності, приміряти їх на себе, «гратися» з образом «Я», розбирати на окремі «пазли», збирати по-новому або відтворювати те, що було. Така варіативність ідентичності, з одного боку, відповідає плюралізації дійсності сучасного глобалізованого світу, в якому допускається співіснування різних ціннісних орієнтацій і смислових структур.

З другого – динамічні зміни ідентичності можуть мати негативні наслідки, адже чим більше «Я-образів» створює індивід, тим складніше зберігати їх зв'язність і послідовність. Структура «Я» у цифрову епоху стає настільки складною, якою не була ніколи раніше. Особа, яка тяжіє до постійних експериментів з ідентичністю у віртуальному просторі Інтернету, з часом може не усвідомлювати належність кожного зі своїх «Я-образів» до єдиного комплексу «Я», не поєднувати створений віртуальний «образ/образи Я» із реальним. Під загрозою опиняються стійкі традиційні моделі ідентичності, загострюється питання множинної ідентичності індивіда, актуалізується проблема визначення особливостей процесу конструювання та реконструювання ідентичності кіберпокоління в інтернет-середовищі.

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняні і зарубіжні дослідники R. Alsaggaf, L. Varetet-Vojmel, S. Moran and G. Shahar, B. Волинець, I. Зварич, Г. Чуйко, Я. Чапак, А. Краснякова, А. Лучинкіна, Л. Найдьонова, С. Hu, S. Kumar, J. Huang and K. Ratnavelu, M. Pitcan, A. Marwick, and D. Boyd, В. Штанько, Z. Yuan та ін. визнають, що перебування молодого людини у віртуальному просторі впливає на її соціалізацію, формування світогляду, становлення ідентичності, саморозвиток та самореалізацію. *Конструювання ідентичності* розглядається як динамічний процес створення користувачем віртуального образу «Я». Кінцевим результатом пошуку ідентичності у віртуальному вимірі вважають створений користувачем профіль, доступний для аналізу іншим суб'єктам. Сконструйований індивідом профіль з певним набором характеристик визнається іншими користувачами як *інтернет/онлайн ідентичність людини*. (Kim et al., 2011). І хоча відносно концепції інтернет-ідентичності не вщухають наукові дебати, поняття «інтернет-ідентичність», «онлайн-ідентичність», «інтернет-персона» застосовуються науковцями як синонімічні. Інтернет/онлайн ідентичність – це конфігурації визначальних характеристик людини, що допомагають ідентифікувати її у Всесвітній мережі.

Швидкий розвиток інформаційних технологій надає кіберпоколінню різні інструменти для створення онлайн-ідентичності та її презентації в інтернет-просторі. Користувачі можуть конструювати і презентувати свою онлайн-ідентичність вибірково (Hu та ін., 2020), не обов'язково прив'язуючись до офлайн-ідентичності (Hongladarom, 2011), презентувати такий віртуальний

«образ Я», який користувач вважає ідеальним, до якого прагне у своїх мріях (Kim et al., 2011). Слід зазначити, що зарубіжні дослідники приділяють значну увагу аналізу процесу вибудовування онлайн-ідентичності, яка частково або повністю відрізняється від реальної ідентичності і процесу внесення змін до вже створеного віртуального образу «Я». Ці процеси вважають *реконструюванням онлайн-ідентичності* (Hu et al., 2015, 2020; Michikyan et al., 2015; Yuan, 2018; Wright et al., 2018).

Вітчизняні психологи І. Зварич, Г. Чуйко, Я. Чаплак наголошують на тому, що конструювання «образу Я» у віртуальному просторі відрізняється від ідентифікації індивіда у реальному житті і має свої особливості, серед яких: 1) орієнтація не лише на представлення себе, але й створення бажаного враження про себе; 2) символічна ідентифікація, коли створений віртуальний образ позначає людину, проте не визначає її; 3) створення «онлайн образу Я», який є симулякром – імітує реальну ідентичність, демонструє те, що насправді не існує, хоча є бажаним; 4) часто віртуальна ідентичність множинна – складається з кількох/багатьох образів Я, що об'єктивно не є взаємодоповнюючими, а змінюються залежно від аудиторії «френдів»; 5) в тій чи іншій мірі інтернет-ідентичність не відповідає реальній ідентифікації (Чаплак, Зварич, Чуйко, 2021, с. 21).

Мета статті визначити особливості конструювання та реконструювання ідентичності кіберпокоління в інтернет-середовищі.

Виклад основного матеріалу. Конструювання ідентичності у реальному вимірі, як відомо, залежить від меж, що встановлює для себе людина (етнічних, професійних, статевих, сексуальних, соціальних), а також від того, які соціальні ролі вона уособлює у взаємодії з іншими. У віртуальному просторі умови ідентифікації змінюються. Конструювання «онлайн-Я» відбувається в процесі визначення власних соціальних кордонів реального і віртуального простору, меж взаємодії з іншими, визначення ліній публічного і приватного життя, часу технологічного і соціального буття у локальному та глобальному онлайн-середовищі. І в реальному, і у віртуальному вимірі, ідентичність є соціальною характеристикою, що формується у взаємодії соціальних суб'єктів, у т. ч. в онлайн-спільнотах, на веб-сайтах, чатах, у соціальних мережах тощо. Аналіз існуючих досліджень становлення ідентичності у віртуальному просторі дозволив нам визначити деякі *стратегії і технології конструювання та реконструювання ідентичності в інтернет-середовищі, зокрема:*

– стратегію *конструювання ідеального «образу Я»*. У рамках реалізації цієї стратегії користувачі розміщують в інтернет-просторі тільки позитивну інформацію про себе. Для цього застосовують технологію *стратегічної самопрезентації* – компілюють лише позитивні риси в ідеальному образі «Я». Як правило провідним мотивом стратегічної самопрезентації стає «керування враженням інших» (Bareket-Vojmel et al., 2016). Частіше компелювання використовують люди з низьким соціально-економічним статусом, які нерідко намагаються вигадати в інтернет-просторі кращий імідж (Pitcan et al., 2018). Популярність стратегії конструювання ідеального «образу онлайн Я» можна пояснити тим, що люди, які компілюють про себе тільки позитивну інформацію на сайтах соціальних мереж, отримують вищий рівень щастя, незалежно від рівня їхньої самооцінки (Yuan et al., 2018). Також позитивний ефект користувач отримує від реконструкції існуючого в інтернеті-профілю, якщо внесення змін підсилює позитивні риси образу «Я». Доведено, що це впливає на психологічне благополуччя, зокрема збільшує рівень самосприйняття, покращує загальне задоволення собою (Hu et al., 2020).

Проте існує й інша точка зору. Так, на думку В. Волинець, конструювання «ідеального образу Я» за допомогою технології компілювання ідеального образу «онлайн Я» має не тільки позитивні наслідки для людини, а й супроводжується великою спокусою спотворення реального «Я». За «рахунок меншої кількості ресурсів, які витрачаються на самореалізацію, перед індивідом відкривається бажання надмірного занурення у віртуальний простір і «проживання» життєвих криз в онлайн образі» (Волинець, 2021, с. 33).

Конструювання позитивного/ідеального «Я» в інтернет-середовищі нерідко здійснюється за допомогою *технології оманливої* (нереальної, фальшивої, фальсифікованої) *самопрезентації*. Намагаючись «приховати небажане і представити «можливе ідеальне Я», про яке мріє» (Kang et al., 2019), особа надає недостовірну інформацію про свій вік, зріст, вагу, зовнішність, професію, особисті досягнення, зміщуючи акцент у бік «бажаного «Я». При цьому фізична відстороненість від аудиторії в інтернет-просторі, можливість контролю за розміщенням

інформації про себе на власній сторінці у соціальних мережах, утворення декількох профілів, полегшує приховування, фальсифікацію, підробку особистісних характеристик. (Gil-Or et al., 2015; Jackson and Luchner 2018; Wright et al., 2018). Дослідження зв'язку між реконструкцією онлайн-ідентичності та різними факторами, такими як добробут (Kim and Lee, 2011; Jang et al., 2018), почуття ідентичності, самооцінка (Kim and Baek, 2014; Gil-Or et al., 2015) показали, що люди з низьким рівнем самооцінки частіше представляють себе в іншому образі; користувачі з вищим рівнем самооцінки – у віртуальному просторі відтворюють власну реальну ідентичність (Wright et al., 2018). Відтворення інтернет-ідентичності, що контрастує з реальною ідентичністю особистості, обумовлюється відсутністю можливостей втілення граней власного «Я» у реальному житті. Саме нестача способів і засобів здобуття автентичності у реальному соціальному середовищі, спонукує молоду людину до компенсації рис у віртуальному просторі Всесвітньої мережі (Волинець, 2021).

Розповсюдженою серед учнівської і студентської молоді є *стратегія конструювання різних профілів*. Користувачі створюють декілька образів у віртуальному просторі Інтернету. Усвідомлення того, що в інтернет-просторі менше нагляду дорослих, дозволяє кіберпокоління активно експериментувати з новими цінностями, ідеями, моральними нормами, моделями поведінки, вдаючи себе кимось іншим. З огляду на те, що кіберпокоління здатне генерувати нові креативні ідеї, створювати онлайн «Я» за допомогою різноманітних інтернет-технологій, загроза утворення розмитої, невиразної, прихованої ідентичності стає цілком реальною. З метою кращого розуміння різних аспектів себе молоді люди використовують технологію *самодослідження*, приміряючи на себе різні образи, визначають ким хочуть бути. Частіше до самодослідження залучаються підлітки, які все ще мають сумніви щодо своєї ідентичності (Michikyan et al., 2015). Утворення декілька різних образів, наприклад, створення декількох сторінок у різних соціальних мережах, обумовлює появу множинної ідентичності і може провокувати кризу ідентичності (Alsaggaf, 2019).

Результати наших попередніх досліджень особливостей самоідентифікації і самопрезентації особистості в інтернет-просторі показали, що взаємодія різних соціальних суб'єктів в інтернет-середовищі впливає на самоідентифікацію молодої людини, її поведінку в Інтернеті; конструювання образу «Я» в онлайн-просторі відбувається різними шляхами: а) утворенням образу, який віддзеркалює реальне «Я»; б) створенням віртуальної моделі «Я», відмінної, інколи протилежної до існуючої ідентичності; в) конструюванням гібридного профілю, який частково відрізняється від реально існуючої ідентичності особистості і поєднує реальні риси особистості та нові. В процесі реконструювання образу «онлайн «Я» особа компілює бажані риси, приховує небажані (Краснякова 2016, 2018, 2021).

Узагальнюючи результати наявних досліджень ми сформулювали припущення: процес конструювання та реконструювання ідентичності кіберпокоління в інтернет-середовищі залежить від: а) рівня доступу користувача до Інтернету; б) ставлення індивіда до Всесвітньої мережі; в) характеру взаємодії користувачів в інтернет-середовищі; г) моделі поведінки у віртуальному просторі. З метою визначення особливостей конструювання та реконструювання ідентичності користувачами Інтернету у 2023 р. провели емпіричне дослідження серед учнівської та студентської молоді. (Опитувальник із застосуванням Гугл Форми, було розроблено співробітниками лабораторії психології політичної поведінки молоді ІСПП НАПН України). У дослідженні брали участь 795 респондентів, віком від 18 до 30 років. За результатами дослідження виявилось, що кожний третій респондент має середній рівень доступу до інтернету, а 3% опитаних – недостатній. Недостатній рівень доступу до інтернету виявлено у селах, селищах міського типу, монофункціональних та малих містах Дніпропетровської, Чернігівської, Вінницької, Житомирської областей. Ми пояснюємо це об'єктивними причинами, пов'язаними з війною. Переважна більшість респондентів – 86,3% зазначили, що Інтернет сьогодні є «важливою частиною їхнього життя», і «майже єдиним засобом отримання інформації і комунікації зі світом».

Учасники опитування констатували той факт, що взаємодія з друзями, в онлайн-спільнотах з «френдами», однокласниками із закладу вищої освіти, однокласниками, і навіть членами їхньої родини, з часів карантинних засобів і особливо під час війни, відбувається здебільше опосередковано у віртуальному просторі. Завдяки цифровим технологіям у віртуальному інтернет-просторі опосередковано діють реальні суб'єкти (рідні, друзі, однокласники, однокласники) і на перетині реального і віртуального, утворюється єдиний гібридний соціальний

простір взаємодії, в якому і розгортається сьогодні процес ідентифікації кіберпокоління. Цікавим є той факт, що віртуальний соціальний простір для молоді людини не є впливовим і значущим: 71,5% опитаних не відчувають тісний зв'язок із друзями в Інтернеті, не звертають уваги на їх поведінку в Інтернеті; 75,6% – «не аналізують коменти «френдів» з Інтернету і їх хвилюють скільки лайків поставлять». Причиною низької значущості, цінності відголосу інтернет-спільноти, з нашої точки зору, є *опосередкований характер* взаємодії у віртуальному просторі, а також те, що у кожного користувача є можливість утворювати свій віртуальний соціальний простір взаємодії, автономно коригувати його кордони та інтенсивність комунікації.

Представники учнівської молоді відчувають суперечливі емоції і висловлюють амбівалентні думки щодо автентичності створених онлайн-образів. 79,7% респондентів припускають, що «профіль людини в інтернеті може бути лише маскою, за якою можна сховатися», разом 67,8% респондентів переконані: «у власному профілі користувач подає справжню інформацію про себе». З одного боку, більшість опитуваних 84,5% вважають, що «нік, аватар, сторінки у соціальних мережах, які користувач створює сам, певною мірою характеризують його як людину, допомагають іншим ідентифікувати користувача», з другого – 77,6% респондентів визнають, що «зі сторінки у соціальних мережах не завжди можливо зрозуміти, якою людиною є насправді». 76,3% визнають, що «користувачі, створюють багато профілів під різними ніками, аватарами тому, що воліють заховатися або розчинитися в інтернет-просторі», і зауважують, що «самі мають по декілька сторінок у різних соціальних мережах під різними «нікнеймами».

Амбівалентність думок, може бути спричинена бажанням молоді людини укритися в Інтернеті від реальності сьогодення, і підсилюватися прагненням уникнути складнощів у взаємодії зі значущими «іншими». Ускладнення взаємодії із соціальним оточенням, часткова або повна відмова від спілкування, комунікації в Інтернеті, у тому числі з об'єктивних обставин, так чи так гальмує процеси соціалізації, ідентифікації, розвитку молоді людини, уможливує виникнення *соціальної ізоляції*. Наслідками соціальної ізоляції стає небажання спілкуватися в офлайн і онлайн-режимі, послаблення емоційних реакцій, відчуження людини від інших, групи, суспільства. Соціальна ізоляція може стати особливо небезпечною для молоді людини під час війни та у повоєнний час, враховуючи складні умови сьогодення і травматичні наслідки подій.

Несподіваним виявився результат щодо поведінкових стратегій, які застосовують представники учнівської та студентської молоді в Інтернеті: лише 8,1% (65 осіб із 795) впевнені, що «людина поводить себе в інтернеті так, як і в реальному житті і конструює свій онлайн-образ відповідно існуючому у реальному житті», 68,2% вважають, що «поведінка людини в Інтернеті інша, ніж у реальному житті і конструювання «образу Я», відмінного чи протилежного існуючому, а також його реконструювання (внесення змін), цілком прийнятні».

Підсумовуючи результати опитування зазначимо:

– нове покоління демонструє ставлення до Всесвітньої мережі Інтернет як до важливої частини життя, адже «під час війни Інтернет є чи не єдиним засобом отримання інформації та комунікації зі світом»;

– процес ідентифікації кіберпокоління розгортається у гібридному соціальному середовищі, яке утворюється реально існуючими суб'єктами у віртуальному просторі; на процес ідентифікації, конструювання та реконструювання ідентичності молоді людини у віртуальному просторі, впливає опосередкована взаємодія з іншими користувачами Інтернету. При цьому, кожний користувач сам встановлює соціальні кордони і визначає значущість опосередкованої взаємодії. Рівень цінності опосередкованої взаємодії пов'язаний з рівнем довіри до інтернет-спільноти, зокрема «друзів», точніше до створених ними онлайн-образів;

– представники кіберпокоління добре усвідомлюють, що у віртуальному середовищі за допомогою новітніх інтернет-технологій можна оперативніше і автономно створити та реконструювати будь-який «образ», однак ідентифікувати користувача у віртуальному просторі тільки за онлайн-образом – проблематично;

– 68,2% представників учнівської молоді – учасників дослідження впевнені, що «поведінка людини в інтернеті інша, ніж у реальному житті».

Висновки. У віртуальному інтернет-середовищі, на відміну від реального соціального середовища, процес конструювання ідентичності більш гнучкий і варіативний. Користувачі мають широке поле для компілювання «онлайн образу Я», його презентації та автономного коригування. Конструювання інтернет-ідентичності індивіда відбувається в процесі опосередкованої

взаємодії користувачів. Опосередкована взаємодія обумовлює впевненість молоді в тому, що «поведінка людини в Інтернеті інша, ніж у реальному житті». Динамічні зміни конфігурації характеристик ідентичності, реконструювання образу «онлайн Я» уможливило появу варіативної, розмитої, множинної ідентичності користувача у реальному вимірі.

Перспективним напрямком наукових розвідок, на нашу думку могли б стати дослідження мотивів компіляції «онлайн-ідентичності» представниками кіберпокоління.

Література

- Волинець В. О.** Ідентичність особистості та специфіка її самопрезентації у віртуальному комунікативному просторі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал.* 2021. № 2. С. 31–36.
- Зварич І. М., Чуйко Г. В., Чаплак Я. В.** Віртуальна ідентифікація сучасної людини. *Психологічний журнал.* 2021. № 7(2). С. 9–24. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.2.1>.
- Краснякова А. О.** Інтернет як інноваційний агент впливу розвитку ідентичності кіберпокоління. *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі* : Матеріали круглого столу 20 жовтня 2022 року: Збірник матеріалів. Київ, 2022. 78 с. С. 22–27. (електронне видання). URL: https://fb119580-ec2e-486e-9f42-f5558b7bc0ac.filesusr.com/ugd/7c05ac_3d0e5e81027144c6bc5ff40902a33cf8.pdf.
- Краснякова А. О.** Інтернет-середовище як новий соціальний простір самопрезентації особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* Київ, 2016. Вип. 38 (41). 306 с. С. 291–303.
- Краснякова А. О.** Мережа Інтернет як комунікативний простір національної та громадянської самоідентифікації кіберпокоління. *Проблеми політичної психології.* Київ, 2018. Вип. 7 (21). 192 с. С. 174–184 URL: <https://politpsy.org/index.php/pop/article/view/15/12>.
- Лучинкіна А. І.** Типологія віртуальних ідентичностей особистості. *Вісник післядипломної освіти.* 2012. Вип. 8. С. 226–231.
- Штанько В. І.** Віртуальний комунікативний простір і проблеми самоідентифікації особистості. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки.* 2012. № 1029(1), Вип. 47. С. 5–12.
- Alsaggaf R. M.** Saudi women's identities on facebook: context collapse, judgement, and the imagined audience. *Electron. J. Inf. Syst. Dev. Countr.* 2019. 85:e12070. doi: 10.1002/isd2.12070.
- Bareket-Bojmel L., Moran S., and Shahar G.** Strategic self-presentation on facebook: personal motives and audience response to online behavior. *Comput. Hum. Behav.* 2016. 55, 788–795. doi: 10.1016/j.chb.2015.10.033.
- Burke M., Marlow C., & Lento T.** Social network activity and social well-being. In *Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems*, 2010. P. 1909–1912.
- Gil-Or, O., Levi-Belz, Y., and Turel, O.** (2015). The “facebook-self”: characteristics and psychological predictors of false self-presentation on facebook. *Front. Psychol.* 6:99. doi: 10.3389/fpsyg.2015.00099.
- Hongladarom S.** Personal identity and the self in the online and offline world. *Minds Mach.* 2011. 21, 533–548. doi: 10.1007/s11023-011-9255-x.
- Hu C., Kumar S., Huang J., and Ratnavelu K.** The predictors of users' satisfaction in an anonymous environment: the role of the negative true self. *Behav. Inform. Technol.* 2020. 39, 213–225. doi: 10.1080/0144929X.2019.1597165.
- Jackson C. A., Luchner A. F.** Self-presentation mediates the relationship between self-criticism and emotional response to Instagram feedback. *Personal. Individ. Differ.* 2018. 133, 1–6. doi: 10.1016/j.paid.2017.04.052.
- Jang W., Bucy E. P., Cho J.** Self-esteem moderates the influence of self-presentation style on facebook users' sense of subjective well-being. *Comput. Hum. Behav.* 2018. 85, 190–199. doi: 10.1016/j.chb.2018.03.044.
- Kang J., Wei L.** Let me be at my funniest: Instagram users' motivations for using Finsta (a.k.a., fake instagram). *Soc. Sci. J.* 2019. doi: 10.1016/j.soscij.2018.12.005 (in press).
- Kim J., Lee J.-E. R.** The facebook paths to happiness: effects of the number of facebook friends and self-presentation on subjective well-being. *Cyberpsychol. Behav. Soc. Netw.* 2011. 14, 359–364. doi: 10.1089/cyber.2010.0374.
- Kim Y., Baek Y. M.** When is selective self-presentation effective? An investigation of the moderation effects of “self-esteem” and “social trust”. *Cyberpsychol. Behav. Soc. Netw.* 2014. 17, 697–701. doi: 10.1089/cyber.2014.0321.
- Michikyan M., Dennis J., Subrahmanyam K.** Can you guess who i am? Real, ideal, and false self-presentation on facebook among emerging adults. *Emerg. Adulthood* 3, 2015. 55–64. doi: 10.1177/2167696814532442.
- Pitcan M., Marwick A. E., Boyd D.** Performing a vanilla self: respectability politics, social class, and the digital world. *J. Comput. Mediat. Commun.* 2018. 23, 163–179. doi: 10.1093/jcmc/zmy008.
- Wright E. J., White K. M., Obst P. L.** Facebook false self-presentation behaviors and negative mental health. *Cyberpsychol. Behav. Soc. Netw.* 2018. 21, 40–49. doi: 10.1089/cyber.2016.0647.
- Yuan Z.** Exploring Chinese college students' construction of online identity on the sina microblog. *Discourse Context Med.* 2018. 26, 43–51. doi: 10.1016/j.dcm.2018.02.001.

References

- Volynets, V.** (2021). Identychnist osobystosti ta spetsyfika yii samoprezentatsii u virtualnomu komunikatyvnomu prostori [Identity of personality and specificity of its self-presentation in virtual communicative space] *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystestv: nauk. Zhurnal – National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 2, pp. 31–36 [in Ukrainian].
- Zvarych, I., Chuyko, H., & Chaplak, Y.** (2021). Virtualna identyfikatsiia suchasnoi liudyny [Virtual identification of modern people]. *Psykhologichnyi zhurnal – Psychological journal*, 7 (2), 9–24. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.2.1> [in Ukrainian].
- Krasnyakova, A.** (2022). Internet yak innovatsiyni ahent vplyvu rozvytku identychnosti kiberpokolinnia [The Internet as an innovative agent influencing the development of the identity of the cyber generation]. *Materialy kruhloho stolu 20 zhovtnia 2022 roku – Materials of the round table on October 20, 2022*. Kyiv. 78 p. pp. 22–27. (electronic edition). Retrieved from://fb119580-ec2e-486e-9f42-f5558b7bc0ac.filesusr.com/ugd/7c05ac_3d0e5e81027144c6bc5ff40902a33cf8.pdf [in Ukrainian].
- Krasnyakova, A.** (2016). Internet-seredovysheche yak novyi sotsialnyi prostir samoprezentatsii osobystosti [The Internet environment as a new social space for self-presentation of the individual]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific studies in social and political psychology*. Kyiv. Vol. 38 (41). 306 p. pp. 291–303 [in Ukrainian].
- Krasnyakova, A.** (2018). Merezha Internet yak komunikatyvnyi prostir natsionalnoi ta hromadianskoi samoidentyfikatsii kiberpokolinnia [The Internet network as a communicative space of national and civil self-identification of the cyber generation]. *Problemy politychnoi psykholohii – Problems of political psychology*. Kyiv. Issue 7 (21). 192 p. pp. 174–184. <https://politpsy.org/index.php/popp/article/view/15/12> [in Ukrainian].
- Luchynkina, A. I.** (2012). Typolohiia virtualnykh identychnostei sobystosti [Typology of virtual identities of identity]. *Visnyk pislidyploinoi osvity*, 8, pp. 226–231 [in Ukrainian].
- Shtanjko, V.** (2012). Virtualnyi komunikatyvnyi prostir i problemy samoidentyfikatsii osobystosti [Virtual communicative space and problems of self-identification]. *Visnyk KhNU im. V.N. Karazina*, 1029(1), 47, pp. 5–12 [in Ukrainian].
- Alsaggaf, R. M.** (2019). Saudi women’s identities on facebook: context collapse, judgement, and the imagined audience. *Electron. J. Inf. Syst. Dev. Countr.* 85:e12070. doi: 10.1002/isd2.12070.
- Bareket-Bojmel, L., Moran, S., & Shahar, G.** (2016). Strategic self-presentation on facebook: personal motives and audience response to online behavior. *Comput. Hum. Behav.* 55, 788–795. doi: 10.1016/j.chb.2015.10.033.
- Burke, M., Marlow, C., & Lento, T.** (2010). Social network activity and social well-being. In Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems, P. 1909–1912.
- Gil-Or, O., Levi-Belz, Y., & Turel, O.** (2015). The “facebook-self”: characteristics and psychological predictors of false self-presentation on facebook. *Front. Psychol.* 6:99. doi: 10.3389/fpsyg.2015.00099.
- Hongladarom, S.** (2011). Personal identity and the self in the online and offline world. *Minds Mach.* 21, 533–548. doi: 10.1007/s11023-011-9255-x.
- Hu, C., Kumar, S., Huang, J., & Ratnavelu, K.** (2020). The predictors of users’ satisfaction in an anonymous environment: the role of the negative true self. *Behav. Inform. Technol.* 39, 213–225. doi: 10.1080/0144929X.2019.1597165.
- Jackson, C. A., & Luchner, A. F.** (2018). Self-presentation mediates the relationship between self-criticism and emotional response to Instagram feedback. *Personal. Individ. Differ.* 133, 1–6. doi: 10.1016/j.paid.2017.04.052.
- Jang, W., Bucy, E.P., & Cho, J.** (2018). Self-esteem moderates the influence of self-presentation style on facebook users’ sense of subjective well-being. *Comput. Hum. Behav.* 85, 190–199. doi: 10.1016/j.chb.2018.03.044.
- Kang, J., & Wei, L.** (2019). Let me be at my funniest: Instagram users’ motivations for using Finsta (a.k.a., fake instagram). *Soc. Sci. J.* doi: 10.1016/j.soscij.2018.12.005 (in press).
- Kim, J., & Lee, J.-E. R.** (2011). The facebook paths to happiness: effects of the number of facebook friends and self-presentation on subjective well-being. *Cyberpsychol. Behav. Soc. Netw.* 14, 359–364. doi: 10.1089/cyber.2010.0374.
- Kim, Y., & Baek, Y. M.** (2014). When is selective self-presentation effective? An investigation of the moderation effects of “self-esteem” and “social trust”. *Cyberpsychol. Behav. Soc. Netw.* 17, 697–701. doi: 10.1089/cyber.2014.0321/
- Michikyan, M., Dennis, J., & Subrahmanyam, K.** (2015). Can you guess who i am? Real, ideal, and false self-presentation on facebook among emerging adults. *Emerg. Adulthood* 3, 55–64. doi: 10.1177/2167696814532442.
- Pitcan, M., Marwick, A.E., & Boyd, D.** (2018). Performing a vanilla self: respectability politics, social class, and the digital world. *J. Comput. Mediat. Commun.* 23, 163–179. doi: 10.1093/jcmc/zmy008.
- Wright, E. J., White, K. M., & Obst, P. L.** (2018). Facebook false self-presentation behaviors and negative mental health. *Cyberpsychol. Behav. Soc. Netw.* 21, 40–49. doi: 10.1089/cyber.2016.0647.
- Yuan, Z.** (2018). Exploring Chinese college students’ construction of online identity on the sina microblog. *Discourse Context Med.* 26, 43–51. doi: 10.1016/j.dcm.2018.02.001.

УДК 37.019.12:364

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024-1.8>

МИКОЛЮК Світлана – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, Тернопіль, Україна, індекс 46009 (mikolyk_s@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8447-6409>

Scopus Author ID: 58038664800

МИКОЛЮК Назар – аспірант кафедри психології та соціальної роботи, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, Тернопіль, Україна, індекс 46009

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8601-3468>

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. Метою статті є подальше дослідження комунікативної компетентності майбутніх психологів та соціальних працівників. У статті розглядається питанням формування комунікативної компетентності у майбутніх психологів та соціальних працівників як необхідної умови їх професійної діяльності, адже самі послуги надаються в умовах тісного спілкування та взаємодії з клієнтами – отримувачами соціальних послуг. Анонсовано, що психологи та соціальні працівники знаходяться серед тих професій для котрих комунікації є одним із основним видів діяльності, а комунікативна компетентність слугує домінуючою складовою професійної освіти. **Методологія дослідження** базується на методах порівняльного аналізу та узагальнення теоретичних даних, представлених у наукових джерелах. Проаналізовано значення понять «комунікації», «компетентності», «професійна компетентність». **Наукова новизна** полягає у подальшому употужненню досліджень формування комунікативної компетентності у майбутніх психологів та соціальних працівників. З'ясовано, що формування компетентного психолога та соціального працівника, який відповідає вимогам сьогодення, неможливе без сформованої відповідної системи підготовки та освоєння кваліфікованих знань та умінь. Проаналізовано формування спеціальних навичок для підготовки майбутніх психологів та соціальних працівників. Зауважено, що компетентність тісно пов'язана з досвідом діяльності, якої студент не може набути під час навчання в освітньому закладі в достатній кількості. **Висновки.** Рекомендовано для випускників освітніх закладів соціальної сфери розширити виконання навчально-дослідницької роботи у закладі; потужніше використовувати наукові бази інших фахових закладів ідентичного спрямування та державні органи соціального захисту, які займаються наданням соціальних послуг, для обміну професійним досвідом. Доведено значущість психологів та соціальних працівників у воєнний час. Підкреслено дії Міністерства соціальної політики для формування комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників. Висвітлено створення «Платформи соціальної освіти» – першого державного онлайн-майданчика для навчання представників органів місцевого самоврядування, надавачів соціальних послуг та організацій, діяльність яких пов'язана із соціальною сферою у територіальних громадах.

Ключові слова: компетентність, комунікативна компетентність, професійно-комунікативна компетентність, психолог, соціальний працівник, фахівець соціальної сфери .

MYKOLIUK Svitlana – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Social Work, West Ukrainian National University, 11, Lvivska st., Ternopil, Ukraine, postal code 46009 (mukolyk_s@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8447-6409>

Scopus Author ID: 58038664800

MYKOLIUK Nazar – graduate student of the Department of Psychology and Social Work, West Ukrainian National University, 11, Lvivska st., Ternopil, Ukraine, postal code 46009

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8601-3468>

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS AND SOCIAL WORKERS

Abstract. *The purpose of the article is to further research the communicative competence of future psychologists and social workers. The article considers the issue of the formation of communicative competence in future psychologists and social workers as a necessary condition for their professional activity, because the services themselves are provided in conditions of close communication and interaction with clients – recipients of social services. It is announced that psychologists and social workers are among those professions for which communication is one of the main types of activity, and communicative competence serves as a dominant component of professional education. The research methodology is based on methods of comparative analysis and generalization of theoretical data presented in scientific sources. The meaning of the concepts "communication", "competence", "professional competence" was analyzed. The scientific novelty consists in the further strengthening of research on the formation of communicative competence in future psychologists and social workers. It has been found that the formation of a competent psychologist and social worker who meets the requirements of today is impossible without the formation of an appropriate system of training and development of qualified knowledge and skills. The formation of special skills for the training of future psychologists and social workers is analyzed. It is noted that competence is closely related to the experience of activities, which a student cannot acquire in sufficient quantity while studying at an educational institution. Conclusions. It is recommended for graduates of educational institutions of the social sphere to expand the implementation of educational and research work in the institution; it is more powerful to use the scientific bases of other specialized institutions of the same direction and state social protection bodies engaged in the provision of social services for the exchange of professional experience. The importance of psychologists and social workers in wartime has been proven. The actions of the Ministry of Social Policy for the formation of communicative competence of future social workers are emphasized. The creation of the «Social Education Platform» – the first state online platform for training representatives of local self-government bodies, social service providers and organizations whose activities are related to the social sphere in territorial communities – is highlighted.*

Key words: *competence, communicative competence, professional-communicative competence, psychologist, social worker, social sphere specialist.*

Постановка проблеми. Компетентнісний підхід є основоположним у підготовці професіоналів будь-якої сфери діяльності. Формування комунікативної компетенції у підготовці майбутніх психологів та фахівців соціальної роботи є неодмінною умовою успішної професійної діяльності соціального працівника – надання соціальних послуг, адже самі послуги надаються в умовах тісного спілкування та взаємодії з клієнтами – отримувачами соціальних послуг. Тому на сучасному етапі цінуються не тільки сам багаж знань, а й вміння його компетентно використати на практиці. Адже психологи та фахівці соціальної роботи знаходяться серед тих професій для котрих комунікації є одним із основним видів діяльності, а комунікативна компетентність слугує домінуючою складовою професійної освіти. Сам напрям спеціальностей «психологія» та «соціальна робота» відноситься до соціономічних видів праці, де комунікація супроводжує всю професійну діяльність. Для фахового володіння такою компетенцією треба знати і вміти застосовувати її окремі компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами формування комунікативної компетентності у соціальній сфері займаються ряд вітчизняних та зарубіжних науковців, серед них такі автори як О. Канюк, І. Козубовська, Т. Кобзар, Н. Левицька, В. Москаленко, Л. Курят, Д. Годлевська тощо. Повномасштабне вторгнення російської федерації на нашу землю, запровадження воєнного стану в Україні стало величезним викликом для соціальної сфери. Власне сутність соціальних послуг полягає в тому, що вони надаються людям, які опинились у біді і не можуть самостійно з цим впоратись. Шкода, у тому числі психологічна, матеріальна, фізична, що завдана війною, бойовими діями, тимчасовою окупацією є одним із чинників, який негативно впливає на життя людини, сім'ї, зокрема сім'ї з дітьми, тому сьогодні більшість наших громадян потребують допомоги психологів та соціальних працівників (Соціальні послуги, які надаються під час воєнного стану та останні зміни у цій сфері, 2022). Саме тому вирішення проблеми формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери зумовлює детальне дослідження сучасних психолого-педагогічних підходів до формування цієї якості.

Мета статті – упростити дослідження формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Комунікативність» є важливою професійною рисою, представляє собою сукупність різнопланових якостей людини, що допомагає сприйняттю, засвоєнню, використанню й передачі спрямованої на навчання й виховання інформації.

«Competent» з англійської перекладається як компетентний, кваліфікований. В англійській мові в терміні компетентність домінує значення якості особистості як здатність. Слово «компетентність» частіше використовується для визначення:

- навчальний результат, що виражається в підготовці, «індивідуальності» випускника, у практичному володінні певними методами, засобами діяльності, у здатності до поставлених завдань;
- форма поєднання знань, умінь і навичок, що дозволяє визначити та досягти цілей запланованої трансформації.

Окреслюючи цю проблематику, перш за все необхідно визначитись із поняттям професійна компетентність, визначити її складові та самі умови її підготовки. Слід зазначити, що на сьогоднішній день не існує однозначного трактування поняття професійної компетентності. Аналіз психолого-педагогічних джерел та інших носіїв інформації, присвячених цьому питанню, показує, що існує декілька тлумачень поняття «професійна компетентність». До слова, зарубіжні дослідники часто розглядають це поняття як «поглиблене знання», «стан ідеального виконання завдання», «здатність актуалізувати діяльність», «ефективність завдання», «дія». У психолого-педагогічній літературі вітчизняного взірця найпоширеніше визначення розглянутого терміну окреслює якість, властивість чи стан фахівця, який забезпечує його фізичну, психічну та духовну відповідність, відповідно до вимог конкретної професії, певним стандартам, відповідної кваліфікації, займаній посаді. Під професійною компетентністю розуміється сукупність знань, умінь і засобів практичної діяльності (Горішна, 2009, 114–117) (Капська, 2010, 12–16).

Багатьма науковцями та різними авторами трактується дуже різноманітні інтерпретації поняття комунікативної компетентності. Це психічний стан, уміння і здатність виконувати певні професійні функції, а також рівень освіти та підготовки до досягнення професійної діяльності. З цієї сукупності впливає трактування самого поняття професійної компетентності як інтегративної властивості особистості майбутнього психолога чи соціального працівника, котра характеризує усвідомлення ним у соціальній сфері знань, умінь і професійного досвіду. При цьому необхідно, щоб майбутній фахівець соціальної сфери був орієнтований на перспективи роботи, був відкритим до збагачення знань, мав упевненість у собі та вмів досягати професійних висот.

Ряд науковців трактують, що до комунікативної компетентності фахівця входять такі особистісні якості, як ініціативність, відповідальність, працьовитість, самовідданість, впевненість у собі. Інші вважають, що до складових комунікативної компетентності необхідно включити і мотиваційно-ціннісну сферу, яка визначає якісний рівень оволодіння професійними знаннями. Отже, перераховані складові комунікативної компетентності означають, власне, становлення фахівця у професійній діяльності, у формуванні особистості професіонала, виокремленні його індивідуальності (Букач, 2016, 119–131) (Гликало, 2010) (Годлевська, 2007).

Формування компетентного фахівця, який відповідає вимогам сьогодення, наділений якостями, знаннями та навичками, необхідними для того, щоб бути дієздатним, неможливе без сформованої відповідної системи підготовки та освоєння знань та умінь на науковій основі для формування спеціальних навичок. Для кращого розуміння комунікативної компетентності розглянемо поняття навичок. Навички – це характеристика діяльності громадянина. Саме тому їх класифікація відповідає класифікації видів діяльності. У найзагальнішому вигляді це професійні, навчальні, ігрові та комунікативні навички. Вони також включають:

– класифікацію вмінь за об'єктом, на який спрямована діяльність; навички в областях: людина – людина, людина – техніка, людина – художній образ, людина – природа, людина – система знаків;

– професійну компетентність у сфері окремих занять та груп професій;

– дисциплінарну компетентність у конкретній справі (спеціальності);

– компетентність профілю у світлі сучасної орієнтації закладу на викладання профільних дисциплін.

Спеціальні навички необхідні у житті: у сфері повсякденного життя, у громадянському суспільстві, у сфері мистецтва, спорту тощо.

Компетенції також є характеристиками знань і класифікуються за галузями суспільних знань (компетентність у галузі природничих наук – з математики, фізики, гуманітарних наук, біології тощо), за галузями суспільного виробництва (у сфері виробництва, транспорту, сільськогосподарства тощо). Сама характеристика компетентності включає не тільки когнітивний (знання) та операційно-технологічний (діяльність) компоненти, а й мотиваційний (емоційний), етичний, соціальний та поведінковий компоненти.

Оскільки база навичок складається з окремих навичок, то кожен із них повинен мати свою власну майстерність. Найбільш загальні види вмінь відповідатимуть основним навичкам, наприклад для спортсменів – з фізичної культури; у розумовій сфері, наприклад для науковців, – загальноосвітніх або специфічних по виду діяльності; у практичній сфері – творчих, художніх, технічних, але й розглядають навички навчальні, психологічні, соціальні тощо.

Модель компетентності (підготовки) спеціаліста з професійним досвідом та багажем навичок не є моделлю випускника, оскільки компетентність тісно пов'язана з досвідом діяльності, якої студент не може набути під час навчання в освітньому закладі в достатній кількості. Доцільно розширити виконання випускниками освітніх закладів навчально-дослідницької роботи у закладі, використання наукових баз фахових закладів, імітаційних ігор у самостійній творчій роботі студентів при розробці навчальних планів. Необхідно формувати якісні компоненти цінностей компетентності майбутнього соціального працівника (Горішна, 2009, 16–17).

Розглянемо основні навички та уміння викладання:

– вміння «перекладати» зміст об'єктивної освітньої дійсності, об'єктивний процес навчання у конкретні соціальні завдання;

– уміння будувати та реалізовувати логічно завершену освітню систему (від планування навчальних завдань, відбору змісту навчального процесу до вибору форм, методів і засобів його організації);

– здатність виявляти та встановлювати взаємозв'язки між різними компонентами та факторами освіти, щоб їх імплементувати надалі в соціальний процес; встановити зв'язки освітнього закладу з діючими соціальними структурами;

– уміння враховувати й оцінювати результати навчального процесу, тобто організувати самоаналіз та бути готовим до практичних викликів у роботі психолога та соціального працівника.

Таким чином, виокремлюються основні потенційні навички роботи у майбутній професійній діяльності та групуються їх характерні вміння, а саме:

– прогнозувати розвиток колективу: розвиток системи відносин, зміни позиції активу та окремих учасників у системі відносин тощо;

– прогнозувати розвиток особистості: її особистісні та професійні якості, почуття, волю та поведінку, можливі прогалини у розвитку особистості, труднощі у налагодженні стосунків тощо;

– планувати соціально педагогічний процес предметного навчання: виховні можливості потенційних учасників, підготовка та освоєння навчального матеріалу, труднощі учасників

у навчанні та позаосвітній діяльності, результати застосування окремих методів навчання і виховання.

Освітній процес якісного формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери ґрунтується на соціальних нормах, а саме: оволодіння теорією професійного спілкування, пізнання його структури, функцій, стилів, моральних принципів, входження у технологію даного процесу, формування у результаті цього професійно-комунікативних умінь та навичок, розвитку гуманістичного мислення, усвідомлення цінностей професії психолога та фахівця соціальної роботи, формування, активізації мотиваційної сфери на здобуття професії фахівця соціальної сфери, самоаналізу та дидактичної рефлексії тощо (Карпенко, 2011, 17).

Під рефлексією розуміють специфічну форму теоретичної діяльності, спрямовану на осмислення й аналіз власних дій. Рефлексія – це не тільки знання чи розуміння суб'єктом навчальної діяльності самого себе, а й виявлення того, як інші учасники навчального процесу розуміють викладача, його особистісні, емоційні та професійні риси. Варто звернути увагу, що тут і надважливо манера викладання самого викладача, його фаховість та організаційні здібності. Організаційні здібності як і загальноосвітні навички включають в себе мобілізаційні, інформаційні, розвиваючі та орієнтаційні навички.

Мобілізаційні навички викладача спрямовані на:

- привертати увагу майбутніх фахівців соціальної сфери до фахових дисциплін та розвивати їх стійкі інтереси до навчання;
- формувати у студентів потребу до нових знань;
- навчати соціально-педагогічним навичкам та методам освітньої діяльності;
- формувати в майбутніх фахівців соціальної сфери творче ставлення до явищ навколишньої дійсності завдяки використанню власних знань та життєвого досвіду;
- використовувати системи методів винагороди та покарання, створювати клімат емпатії тощо.

Інформаційні вміння пов'язані не лише з безпосереднім поданням навчальної інформації, а й із способами її отримання та обробки. Це навички та вміння використовувати друковані джерела та бібліографію, вміння працювати із інтернет-ресурсом стосовно цілей і завдань навчального процесу.

На час освітнього процесу інформаційні навички виявляються у вмінні:

- легко подати навчальний матеріал, враховуючи специфіку дисципліни, рівень підготовки учасників, їх життєвий досвід та вік;
- логічно передати навчальну інформацію за допомогою різних методів та їх комбінацій: історії, пояснення, бесіди, індуктивного та дедуктивного викладу матеріалу;
- якісно формулювати запитання: доступно, стисло й виразно;
- швидко аналізувати рівень засвоєння студентами навчального матеріалу.

Розвиваючі навички передбачають:

- виявлення «зони найближчого розвитку» кола учасників;
- створення навчальних ситуацій та різних умов для розвитку пізнавальних процесів учасників.

Орієнтаційні вміння являють собою вміння формувати ціннісні установки вихованців, а саме:

- стимулювання пізнавальної самостійності та творчого мислення, потреби встановлення логічних результатів (від конкретно-образного до словесно-логічного, метод переходу від абстрактного до конкретного) та функційних (причина-наслідок, кінцеві засоби, якість-кількість, дія-результати);
- створення умов для індивідуального розвитку особистостей, використання для цих цілей індивідуального підходу до студентів – майбутніх соціальних працівників.

Комунікативна компетентність, гуманізм, співчуття – це ті життєві цінності, які утверджуються в роботі кожного психолога та фахівця соціальної роботи. Організовуючи роботу соціальної сфери у воєнний час і розуміючи, що соціальна робота та надання соціальних послуг – це професійна діяльність, і тут, як в медицині, головне – не зашкодити, Міністерство соціальної політики організувало «Платформу соціальної освіти» – першого державного онлайн-майданчика для навчання представників органів місцевого самоврядування, надавачів соціальних

послуг та організацій, діяльність яких пов'язана із соціальною сферою у територіальних громадах (Працівників місцевої влади навчатимуть соціальної роботи та організації соціальних послуг на онлайн-майданчику «Платформа соціальної освіти»).

Висновки з проведеного дослідження. Професія психолога та фахівця соціальної роботи вимагає володіння знаннями у галузі психології, медицини, психіатрії, соціології, правознавства, педагогіки. Такий спеціаліст повинен вміти вислухати та якісно надати всю необхідну інформацію, розповісти про наявні ресурси та способи їх використання, надавати оцінку потребам та представляти інтереси кожної окремої людини. Психолог та Соціальний працівник повинен бути толерантним до різних життєвих ситуацій, мати такт, співчуття, вміти викликати довіру та симпатію у оточуючих, делікатно відноситися навіть до найбільш інтимних питань та тримати професійну таємницю. Також важливі такі якості, як психологічна стійкість, доброзичливість та чуйність, вміння грамотно формулювати свої думки, бути стійким до психологічних навантажень, зберігати витримку. Саме тому комунікативна компетентність для фахівця з соціальної сфери необхідна риса професійної діяльності, так як вимоги до професійних навичок зумовлені великою відповідальністю та впливають на соціалізацію клієнтів.

Література

- Букач М. М.** Компетентісно орієнтоване навчання як основа формування майбутнього соціального працівника. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2016. Вип.22. С. 119–131.
- Глигало Ю. В.** Соціально-перцептивна компетентність майбутніх фахівців соціальної сфери в процесі професійної підготовки. *Теорія та методика управління освітою.* 2010. № 5. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_5/7.pdf
- Годлевська Д. М.** Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету: автореф. дис... канд. педагог. наук: 13.00.05. Київ, 2007. 24 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/1407>
- Горішна Н.** Професійна компетентність соціального працівника як складова його фахової підготовки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2009. Вип. 16-17. С. 114-117.
- Капська А. Й.** Деякі аспекти професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка.* 2010. № 15. С. 12–16.
- Карпенко О. Г.** Мотивація в структурі діяльності соціального працівника. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика: наук.-метод. журнал.* 2011. № 3–4. С. 16–22.
- Працівників місцевої влади навчатимуть соціальної роботи та організації соціальних послуг на онлайн-майданчику «Платформа соціальної освіти». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3624630-v-ukraini-zapuskaut-platformu-socialnoi-osviti.html>
- Соціальні послуги, які надаються під час воєнного стану та останні зміни у цій сфері. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21778.html>

References

- Bukach, M.M.** (2016). Kompetentnisno orijentovane navchannja jak osnova formuvannja majbutn'ogo social'nogo pracivnyka [Competency-oriented training as a basis for the formation of a future social worker]. *Naukovyj chasopys Nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova. Serija 11. Social'na robota. Social'na pedagogika – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 11. Social work. Social pedagogy.* Issue 22. pp. 119–131 [in Ukrainian].
- Glygalo, Ju. V.** (2010). Social'no-perceptyvna kompetentnist' majbutnih fahivciv social'noi' sfery v procesi profesijnoi' pidgotovky [Social-perceptual competence of future specialists in the social sphere in the process of professional training]. *Teorija ta metodyka upravlinnja osvitoju – Theory and methodology of education management.* № 5. Retrieved from: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_5/7.pdf [in Ukrainian].
- Godlevs'ka, D. M.** (2007). Formuvannja profesijnoi' komunikatyvnoi' kompetentnosti majbutnih social'nyh pracivnykiv v umovah pedagogichnogo universytetu [Formation of professional communicative competence of future social workers in the conditions of a pedagogical university]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyi'v, 24s. Retrieved from: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/1407> [in Ukrainian].
- Gorishna, N.** (2009). Profesijna kompetentnist' social'nogo pracivnyka jak skladova jogo fahovoi' pidgotovky [Professional competence of a social worker as a component of his professional training]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University.* Vyp. 16-17. pp. 114–117 [in Ukrainian].

- Kaps'ka, A. J.** (2010). Dejaki aspekty profesijnoi' pidgotovky social'nyh pedagogiv i social'nyh pracivnykiv [Some aspects of professional training of social pedagogues and social workers]. *Visnyk Gluhivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu im. O. Dovzhenka – Bulletin of the Glukhiv National Pedagogical University named after O. Dovzhenka*. № 15. pp. 12–16 [in Ukrainian]
- Karpenko, O. G.** (2011). Motyvacija v strukturi dijal'nosti social'nogo pracivnyka [Motivation in the structure of activity of a social worker]. *Social'na robota v Ukrai'ni: teorija i praktyka: nauk.-metod. zhurnal – Social work in Ukraine: theory and practice: scientific and methodological journal*. № 3–4. pp. 16–22 [in Ukrainian].
- Pracivnykiv miscevoi' vlady navchatymut' social'noi' roboty ta organizacii' social'nyh poslug na onlajn-majdanchyku «Platforma social'noi' osvity» [Employees of local authorities will be trained in social work and the organization of social services on the online platform «Social Education Platform»]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3624630-v-ukraini-zapuskaut-platformu-socialnoi-osviti.html> [in Ukrainian].
- Social'ni poslugy, jaki nadajut'sja pid chas vojennogo stanu ta ostanni zminy u cij sferi [Social services provided during martial law and recent changes in this area]. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/news/21778.html> [in Ukrainian].

УДК 159.923.35

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024-1.9>

МИКОЛЮК Світлана – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, Тернопіль, Україна, індекс 46009 (mikolyk_s@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8447-6409>

Scopus Author ID: 58038664800

МИКОЛЮК Юрій – аспірант кафедри психології та соціальної роботи, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, Тернопіль, Україна, індекс 46009

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6266-406X>

ВІД АЛГОРИТМІВ ДО ПОВЕДІНКИ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. Метою статті є подальше дослідження психологічних механізмів, що визначають поведінку ШІ. У статті аналізуються психологічні аспекти моделювання поведінки ШІ. Розуміння та аналіз цих аспектів відіграє важливу роль у розвитку більш ефективних та гнучких систем ШІ, а також в розумінні їх впливу на людей та соціум загалом.

Методологія дослідження базується на методах порівняльного аналізу та узагальнення теоретичних даних, представлених у наукових джерелах. Здійснено теоретичний аналіз від класичних робіт у галузі штучного інтелекту до створення програмного забезпечення, що стали основою для подальших досліджень у галузі психологічного моделювання ШІ.

Наукова новизна полягає у подальшому употужненню досліджень психологічних механізмів, що визначають поведінку ШІ. Визначено, що у галузі психологічного моделювання поведінки штучного інтелекту існує ряд методологічних підходів, які дозволяють досліджувати та розуміти внутрішні процеси та взаємодію ШІ з оточуючим середовищем. Проаналізовано у ході дослідження комп'ютерне моделювання, емпіричні дослідження ШІ, використання психологічних тестів, інтегровані підходи дослідження ШІ, психологічна аналітика та інтерпретація даних, моделювання емпатії та взаємодії, врахування контекстуальних факторів.

Встановлено, що розуміння та врахування цих психологічних аспектів є ключовим для успішного моделювання поведінки штучного інтелекту. Інтеграція досліджуваних аспектів у розробці та вдосконаленні систем ШІ дозволяє створювати більш адаптивні, людяно-орієнтовані та етично прийнятні рішення.

Висновки. Вважаємо, що психологічні аспекти моделювання поведінки штучного інтелекту не тільки допомагають розуміти та аналізувати його функціонування, але й мають значний вплив на його розвиток у майбутньому. Всі ці аспекти об'єднуються для формування майбутнього розвитку штучного інтелекту, який буде не лише технічно передовим, а й відповідатиме вимогам етики, соціальної прийнятності та індивідуальних потреб користувачів. Інтеграція психологічного підходу у розробку ШІ відкриває безліч можливостей для створення більш гуманних та соціально-орієнтованих технологій.

Підсумовано, що використання штучного інтелекту в психології відкриває нові можливості для розвитку індивідуальних та колективних форм взаємодії, допомагає у розв'язанні складних психологічних проблем та сприяє покращенню якості життя.

Ключові слова: штучний інтелект, психологічні аспекти, моделювання, форми взаємодії.

MYKOLIUK Svitlana – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Social Work, West Ukrainian National University, 11, Lvivska st., Ternopil, Ukraine, postal code 46009 (mukolyk_s@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8447-6409>

Scopus Author ID: 58038664800

MYKOLIUK Yurii – graduate student of the Department of Psychology and Social Work, West Ukrainian National University, 11, Lvivska st., Ternopil, Ukraine, postal code 46009

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6266-406X>

FROM ALGORITHMS TO BEHAVIOR: PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE MODELING

Abstract. *The purpose of the article is to further research the psychological mechanisms that determine the behavior of AI. The article analyzes the psychological aspects of AI behavior modeling. Understanding and analyzing these aspects plays an important role in the development of more efficient and flexible AI systems, as well as in understanding their impact on people and society in general.*

The research methodology is based on methods of comparative analysis and generalization of theoretical data presented in scientific sources. A theoretical analysis was carried out from classic works in the field of artificial intelligence to the creation of software, which became the basis for further research in the field of psychological modeling of AI.

The scientific novelty consists in the further strengthening of research into psychological mechanisms that determine the behavior of AI. It was determined that in the field of psychological modeling of the behavior of artificial intelligence, there are a number of methodological approaches that allow to investigate and understand the internal processes and interaction of AI with the surrounding environment. The research analyzed computer modeling, empirical AI research, the use of psychological tests, integrated AI research approaches, psychological analytics and data interpretation, modeling empathy and interaction, and taking into account contextual factors.

It has been established that understanding and taking into account these psychological aspects is key to successfully modeling the behavior of artificial intelligence. The integration of researched aspects in the development and improvement of AI systems allows to create more adaptive, human-oriented and ethically acceptable solutions.

Conclusions. *We believe that the psychological aspects of modeling the behavior of artificial intelligence not only help to understand and analyze its functioning, but also have a significant impact on its development in the future. All these aspects combine to shape the future development of artificial intelligence, which will not only be technically advanced, but also meet the requirements of ethics, social acceptability and individual needs of users. The integration of a psychological approach in the development of AI opens many opportunities for the creation of more humane and socially oriented technologies.*

It is concluded that the use of artificial intelligence in psychology opens up new opportunities for the development of individual and collective forms of interaction, helps in the investigation of complex psychological problems and contributes to the improvement of the quality of life.

Key words: *artificial intelligence, psychological aspects, modeling, forms of interaction.*

Постановка проблеми. З розвитком штучного інтелекту (ШІ) в сучасному світі, наукове співтовариство постійно стикається з новими викликами та можливостями. ШІ, як самоорганізовувальна система, відображає та моделює поведінку, що може здійснюватися за допомогою алгоритмів та навчання. Однак розуміння того, як саме ШІ формує свою поведінку на основі алгоритмів та взаємодії з оточуючим середовищем, є ключовим завданням для психології. В даній статті ми зосередимось на розгляді психологічних аспектів моделювання поведінки ШІ. Розуміння та аналіз цих аспектів відіграє критичну роль у розвитку більш ефективних та гнучких систем ШІ, а також в розумінні їх впливу на людей та соціум загалом.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Історія досліджень у галузі психологічного моделювання поведінки штучного інтелекту (ШІ) багатогранна та диверсифікована. За останні

десятиліття було проведено значну кількість досліджень, що вивчають як психологічні аспекти, так і алгоритмічні методи моделювання поведінки ШІ. Початки досліджень у цій області можна відслідкувати від класичних робіт у галузі штучного інтелекту до створення програмного забезпечення у працях Алана Тьюрінга та Роберта Мартіні (Мартін, 2021) (Мартін, 2023) (Turing, 1952, 37-72). Ці підходи, хоч і відрізняються від сучасних нейронних мереж, стали основою для подальших досліджень у галузі психологічного моделювання ШІ.

Ряд сучасних науковців Карпенко О., Кремень В., Кубай О., Латенко В., Шевчук С. та інші займаються психологічними дослідженнями ШІ (Карпенко, 2021, 91–106) (Кремень, 2020, 13–17) (Кубай, 2021, 28–33). Одним із ключових напрямків таких досліджень є використання психологічних теорій та концепцій для розуміння та моделювання поведінки ШІ. Теорія когнітивної поведінки, наприклад, надає базис для розуміння та моделювання когнітивних процесів, таких як прийняття рішень та вирішення проблем. Теорія емоційного інтелекту вивчає вплив емоцій на прийняття рішень та взаємодію з оточуючим середовищем, що також може бути важливим для моделювання поведінки ШІ.

Метою статті є подальше дослідження психологічних механізмів, що визначають поведінку ШІ. Ми розглянемо історію та розвиток цього напрямку, методологічні підходи до моделювання, психологічні аспекти взаємодії ШІ з оточуючим середовищем, а також виклики та перспективи подальшого дослідження у цій області. Дослідження психологічних аспектів поведінки ШІ має потенціал відкрити нові горизонти у розумінні та використанні штучного інтелекту. Надання інсайтів щодо того, як саме ШІ реагує на зовнішні стимули та приймає рішення, є важливим кроком у напрямку створення більш адаптивних та інтелектуальних систем.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що дослідження у цій області є продуктивним, відомі також обмеження та виклики. Наприклад, багато з існуючих моделей не враховують достатньо широкий спектр людських емоцій або соціокультурних контекстів, що можуть впливати на поведінку ШІ. Також існують технічні обмеження, пов'язані з обчислювальною потужністю та алгоритмічними аспектами моделювання. Варто звернути увагу і на державну підтримку таких досліджень (Розпорядження Кабінету Міністрів України, 2020). Пропонуємо більш детально розглянути методологічні підходи до моделювання поведінки ШІ, а також розглянемо психологічні аспекти взаємодії ШІ з оточуючим середовищем.

У галузі психологічного моделювання поведінки штучного інтелекту існує ряд методологічних підходів, які дозволяють досліджувати та розуміти внутрішні процеси та взаємодію ШІ з оточуючим середовищем. Зосередимось на них більш детально:

1. **Комп'ютерне моделювання:** Цей підхід передбачає створення комп'ютерних програм або алгоритмів, що моделюють поведінку ШІ. Ці моделі можуть бути побудовані на основі різноманітних методів, таких як символічне моделювання, нейронні мережі, генетичні алгоритми тощо. Комп'ютерне моделювання дозволяє відтворити та аналізувати різноманітні аспекти поведінки ШІ у контрольованих умовах.

2. **Емпіричні дослідження:** Цей підхід включає проведення експериментів або спостережень, щоб досліджувати реальну поведінку ШІ в різних контекстах. Емпіричні дослідження можуть включати аналіз взаємодії ШІ з користувачами, оцінку його адаптивності та ефективності у вирішенні завдань.

3. **Використання психологічних тестів:** Деякі дослідники використовують стандартні психологічні тести або психометричні інструменти для оцінки рівня інтелекту, емоційної стабільності та інших аспектів ШІ. Це дозволяє порівнювати ШІ з людськими стандартами та розуміти його поведінку з психологічного погляду.

4. **Інтегровані підходи:** Часто дослідження в галузі психологічного моделювання ШІ використовують комбінацію різних методологічних підходів для досягнення більш глибокого розуміння поведінки та внутрішніх процесів ШІ.

5. **Психологічна аналітика та інтерпретація даних:** Цей підхід передбачає використання психологічних теорій та концепцій для аналізу та інтерпретації даних, отриманих внаслідок експериментів або моделювання. Наприклад, за допомогою психологічних теорій процесів прийняття рішень, можна розуміти, як ШІ приймає рішення в різних ситуаціях та як це може впливати на його поведінку.

6. **Моделювання емпатії та взаємодії:** Цей підхід спрямований на розуміння взаємодії ШІ з людьми з точки зору психологічних аспектів, таких як емпатія та співрозуміння. Дослідження

у цій області допомагають розробляти моделі, які спроможні краще адаптуватися до людських потреб та взаємодіяти з ними більш ефективно.

7. Врахування контекстуальних факторів: Психологічне моделювання поведінки ШІ також враховує контекстуальні фактори, такі як соціокультурні особливості та етичні аспекти. Це допомагає створювати більш реалістичні та адаптивні моделі, які враховують різноманітність ситуацій, в яких може знаходитися ШІ.

Ці методологічні підходи відіграють важливу роль у розвитку наукових досліджень в галузі психологічного моделювання поведінки ШІ. Вони дозволяють дослідникам розуміти, прогнозувати та оптимізувати поведінку та взаємодію ШІ з оточуючим середовищем.

Психологічні аспекти моделювання поведінки штучного інтелекту включають в себе широкий спектр психологічних процесів та феноменів, які можуть впливати на розуміння та моделювання поведінки ШІ. Розглянемо деякі з найважливіших аспектів:

1. Когнітивні процеси: Одним з ключових психологічних аспектів є розуміння когнітивних процесів, що лежать в основі прийняття рішень та реакції на подані стимули. Моделі ШІ повинні враховувати різноманітні аспекти когнітивної функціональності, включаючи сприйняття інформації, уявлення, мислення та пам'ять, для точного відтворення людських процесів прийняття рішень.

2. Емоційний інтелект: Емоційний інтелект відіграє важливу роль у взаємодії людей з оточуючим середовищем. Включення аспектів емоційного інтелекту у моделі ШІ може допомогти поліпшити спосіб, яким вони взаємодіють з користувачами, а також зробити їх більш емпатичними та адаптивними до змін у стані людських партнерів.

3. Соціальні взаємодії: Ще одним важливим аспектом є розуміння соціальних взаємодій. Люди взаємодіють один з одним в складних соціальних контекстах, де культурні та соціальні норми грають важливу роль. Моделі ШІ, що враховують ці аспекти, можуть краще адаптуватися до різноманітних соціальних ситуацій та взаємодіяти з людьми більш ефективно.

4. Етичні аспекти: Етичні аспекти моделювання поведінки ШІ є невід'ємною частиною досліджень у цій області. Важливо враховувати психологічні ефекти та моральні аспекти в розробці та використанні систем ШІ, щоб запобігти негативним наслідкам та забезпечити їхню суспільну прийнятність.

5. Адаптивність та навчання: Психологічні аспекти моделювання поведінки штучного інтелекту також включають в себе розуміння принципів навчання та адаптивності. ШІ може використовувати навчання на основі даних для покращення своєї продуктивності та адаптації до змін у середовищі. Розуміння того, яким чином системи штучного інтелекту навчаються та адаптуються, допомагає створювати більш ефективні та гнучкі моделі.

6. Психологічна перспектива користувача: При розробці систем штучного інтелекту важливо також враховувати психологічну перспективу користувача. Розуміння потреб та очікувань користувачів допомагає створювати інтуїтивно зрозумілі та легко використовувані інтерфейси, що сприяє покращенню прийняття ШІ та підвищує його прийнятність серед користувачів.

7. Виклики та перспективи: Розуміння психологічних аспектів моделювання поведінки штучного інтелекту також включає в себе розглядання викликів та перспектив розвитку у цій галузі. Зростаюча складність систем ШІ вимагає постійного удосконалення методів моделювання та розуміння їх впливу на людей та суспільство в цілому.

Розуміння та врахування цих психологічних аспектів є ключовим для успішного моделювання поведінки штучного інтелекту. Інтеграція цих аспектів у розробці та вдосконаленні систем ШІ дозволяє створювати більш адаптивні, людяно-орієнтовані та етично прийнятні рішення.

Психологічні аспекти моделювання поведінки штучного інтелекту не тільки допомагають розуміти та аналізувати його функціонування, але й мають значний вплив на його розвиток у майбутньому. Проаналізуємо, як саме психологічні аспекти впливають на напрямки та тенденції у розвитку штучного інтелекту.

1. Персоналізований досвід користувача: Розуміння психологічних аспектів сприйняття та взаємодії користувача з системами штучного інтелекту дозволяє розробникам створювати персоналізовані інтерфейси та сервіси. Це включає в себе адаптацію до індивідуальних потреб, уподобань та стилів взаємодії користувачів, що сприяє покращенню їхнього досвіду використання ШІ.

2. Психологічні моделі навчання: Розуміння когнітивних процесів та механізмів навчання людини допомагає розробникам створювати більш ефективні та інтелектуальні системи навчання для штучного інтелекту. Це може включати розробку алгоритмів навчання, які більш точно відтворюють людський спосіб усвідомлення та запам'ятовування інформації.

3. Емоційні реакції та емпатія: Інтеграція емоційних аспектів у системи штучного інтелекту може сприяти розвитку систем зі здатністю розпізнавати та реагувати на емоційні стани користувачів. Це відкриває нові можливості для розробки систем, що мають здатність виявляти емпатію та співчуття, що є важливим для соціальної прийнятності та ефективності взаємодії.

4. Етичні норми та стандарти: Психологічні аспекти також відіграють важливу роль у визначенні етичних норм та стандартів використання штучного інтелекту. Розуміння впливу ШІ на суспільство та індивідуума допомагає розробляти політики та регулятивні рамки, які забезпечують його безпеку та етичність.

Всі ці аспекти об'єднуються для формування майбутнього розвитку штучного інтелекту, який буде не лише технічно передовим, а й відповідатиме вимогам етики, соціальної прийнятності та індивідуальних потреб користувачів. Інтеграція психологічного підходу у розробку ШІ відкриває безліч можливостей для створення більш гуманних та соціально-орієнтованих технологій.

Із зростанням використання штучного інтелекту в різних сферах життя виникають важливі етичні питання, пов'язані з його застосуванням. Особливо це стосується аспектів, пов'язаних із психологічними аспектами моделювання поведінки. Спільнота дослідників та експертів у галузі штучного інтелекту має велике значення у вирішенні цих етичних викликів. Одним із головних етичних питань є забезпечення конфіденційності та приватності даних у контексті аналізу психологічних характеристик користувачів. Збір та обробка такої чутливої інформації може ставити під загрозу приватність та автономію особи. Тому важливо розробляти стратегії захисту даних та встановлювати прозорі правила використання інформації.

Крім того, етичні аспекти включають у себе питання справедливості та біасу у системах штучного інтелекту. Наприклад, алгоритми, що використовуються для прийняття рішень у різних сферах, можуть виявляти біас на основі статистичних даних, що може призвести до недоліків та нерівностей. Отже, необхідно враховувати ці аспекти при проектуванні та використанні систем штучного інтелекту. Заради вирішення цих етичних питань необхідно активне включення спільноти дослідників, фахівців-розробників та психологів у процес розробки та впровадження технологій штучного інтелекту. Спільна робота дозволить виявити потенційні ризики та розробити ефективні стратегії мінімізації негативних наслідків, забезпечивши тим самим більш етичне та відповідальне використання штучного інтелекту в суспільстві.

Спілкування в онлайн-середовищі стає все більш важливим у сучасному світі, особливо в умовах зростання впливу цифрових технологій. Психологічні аспекти цього спілкування важливо розглядати у контексті розвитку та інтеграції штучного інтелекту. Один із головних викликів полягає у забезпеченні позитивного впливу онлайн-середовища на соціальні відносини та психічне здоров'я користувачів. Онлайн-платформи можуть впливати на формування соціальних зв'язків, а також на розвиток емоційної та соціальної компетентності. Тому важливо розробляти алгоритми та інструменти, які сприяють позитивній соціальній взаємодії та сприяють розвитку емпатії та співчуття серед користувачів.

Ще одним викликом є управління конфліктами та негативними взаємодіями в онлайн-середовищі. Виявлення та реагування на конфліктні ситуації, а також попередження булінгу та інших форм цифрового насильства, є важливим завданням для розробників штучного інтелекту. Розробка систем, які виявляють та нейтралізують негативні аспекти онлайн-спілкування, може сприяти збереженню психічного здоров'я та покращенню загального клімату в інтернеті.

Проте важливо також враховувати потенційні загрози, пов'язані із втручанням штучного інтелекту в соціальні відносини. Наприклад, можливість маніпуляції чи впливу на думку користувачів через алгоритми рекомендацій. Тому необхідно розробляти стратегії та механізми контролю за використанням штучного інтелекту в соціальних мережах та інших онлайн-платформах. У подальшому інтеграція психологічних аспектів у штучний інтелект у сфері онлайн-спілкування може сприяти створенню більш емпатичних, безпечних та сприятливих для розвитку середовищ для всіх користувачів.

Штучний інтелект може грати важливу роль у психотерапії та психічному здоров'ї, забезпечуючи емоційну підтримку та надаючи терапевтичну допомогу. Сучасні технології дозволяють розробляти інтелектуальні системи, які взаємодіють з користувачами з урахуванням їхнього емоційного стану та потреб. Одним із напрямків застосування штучного інтелекту в психотерапії є створення віртуальних терапевтичних агентів. Ці агенти можуть вести діалог з користувачем, розпізнавати його емоційний стан за голосом або обличчям, і надавати підтримку та поради відповідно до потреб користувача. Вони можуть бути особливо корисними для тих, хто має обмежений доступ до психологічної допомоги або відчуває стресові ситуації, такі як посттравматичний стресовий розлад чи депресія.

Крім того, штучний інтелект може використовуватися для аналізу емоційних виявів та виявлення патернів у поведінці користувачів. Аналіз таких даних може допомогти у розумінні психологічних станів та потреб людей, а також у вдосконаленні методів терапії та психотерапевтичних підходів. Однак важливо враховувати етичні аспекти використання штучного інтелекту в психотерапії та емоційній підтримці. Наприклад, необхідно забезпечити конфіденційність та безпеку даних користувачів, а також уникнути можливих форм маніпуляції або недостатньої уваги до індивідуальних потреб та контекстуальних факторів.

Загалом, застосування штучного інтелекту в психотерапії та емоційній підтримці відкриває нові можливості для покращення доступності та якості психологічної допомоги, а також для розвитку більш ефективних та індивідуалізованих методів терапії. Штучний інтелект відіграє важливу роль у вивченні та розумінні поведінкових патернів людей через аналіз великих обсягів даних. Аналізуючи дані про взаємодію людей з різними типами систем, від соціальних мереж до медичних даних, штучний інтелект може допомогти у виявленні та розумінні складних зв'язків між різними факторами та поведінкою. Один із основних напрямків використання штучного інтелекту в психологічних дослідженнях – це аналіз емоційної та психічної статистики. Штучний інтелект може автоматично аналізувати текстові, аудіо та відео дані для виявлення емоційних та когнітивних патернів у мові, поведінці та виразах обличчя. Це дозволяє дослідникам краще розуміти емоційні стани та реакції людей у різних ситуаціях, а також вивчати ефективність та ефективність різних психологічних інтервенцій.

Крім того, штучний інтелект може бути використаний для прогнозування поведінкових моделей людей на основі їхніх психологічних характеристик та контекстуальних факторів. Наприклад, алгоритми машинного навчання можуть використовуватися для прогнозування ризику розвитку певних психічних розладів або для ідентифікації людей, які можуть виникнути у зоні ризику для психічного здоров'я. Це може допомогти у вчасному виявленні та втручанні у психічні проблеми та покращенні результатів психотерапії та психологічної допомоги. Застосування штучного інтелекту в аналізі та прогнозуванні поведінкових моделей відкриває нові можливості для розвитку психологічної науки та покращення методів діагностики, лікування та підтримки психічного здоров'я. Однак важливо враховувати етичні аспекти використання штучного інтелекту у цій сфері та забезпечити, щоб його застосування було ефективним, безпечним та відповідальним.

Висновки. У статті було розглянуто різноманітні аспекти використання штучного інтелекту в психології, зосереджуючись на психологічному моделюванні поведінки та його впливі на різні аспекти сучасного життя. Застосування штучного інтелекту в психологічних дослідженнях та практиці психотерапії відкриває широкі можливості для розвитку нових підходів до розуміння та підтримки психічного здоров'я. Психологічне моделювання поведінки штучного інтелекту як самоорганізовувальної системи дозволяє розглядати його як складний феномен, що взаємодіє з оточуючим середовищем та вирішує завдання, аналогічні до тих, що перед людиною. Використання штучного інтелекту в психології відкриває нові можливості для розвитку індивідуальних та колективних форм взаємодії, допомагає у розв'язанні складних психологічних проблем та сприяє покращенню якості життя.

Однак важливо пам'ятати про етичні аспекти використання штучного інтелекту в психології. Забезпечення конфіденційності та приватності даних користувачів, уникнення біасу та маніпуляції інформацією, а також збереження людської гідності та автономії – ключові аспекти у використанні цієї технології. Таким чином, у статті було розглянуто лише деякі аспекти використання штучного інтелекту в психології, і це лише початок довгого шляху вивчення

та розвитку цієї області. Майбутнє полягає у подальшому дослідженні та розвитку нових технологій, які сприятимуть створенню більш ефективних та людських систем психологічної допомоги та підтримки.

Література

- Карпенко О.** Штучний інтелект в Україні: тенденції розвитку та проблеми. *Економіка і прогнозування*. 2021. № 3. С. 91–106.
- Кремень В. І.** Про деякі аспекти стратегії розвитку штучного інтелекту в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 6 (3). С. 13–17.
- Кубай О., Латенко В., Шевчук С.** Розвиток інфраструктури штучного інтелекту в Україні. *Науково-технічна інформація*, 2021. № 3. С. 28–33.
- Мартін Роберт.** Чиста архітектура: Мистецтво розроблення програмного забезпечення/ peer.з англ.І.Бондар-Терещенко. Харків : Ранок, Фабула, 2021. 368 с.
- Мартін Роберт.** Чистий Agile: назад до основ / пер. з англ. В. Луненко. Харків : Ранок, Фабула, 2023. 224 с. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
- M. Turing.** *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, Vol. 237, No. 641. (Aug. 14, 1952), pp. 37–72.

References

- Karpenko, O.** (2021). Shtuchnyj intelekt v Ukraini: tendencii' rozvytku ta problemy [Artificial intelligence in Ukraine: development trends and problems]. *Ekonomika i prognozuvannja – Economics and forecasting*. № 3. pp. 91–106 [in Ukrainian].
- Kremen', V.I.** (2020). Pro dejaki aspekty strategii' rozvytku shtuchnogo intelektu v Ukraini [About some aspects of the strategy for the development of artificial intelligence in Ukraine]. *Visnyk Hmel'nyts'kogo nacional'nogo universytetu – Bulletin of the Khmelnytskyi National University*. №6 (3). pp. 13–17 [in Ukrainian].
- Kubaj, O., Latenko, V., & Shevchuk, S.** (2021). Rozvytok infrastruktury shtuchnogo intelektu v Ukraini [Development of artificial intelligence infrastructure in Ukraine]. *Naukovo-tehnichna informacija – Scientific and technical information*, № 3. pp. 28–33 [in Ukrainian].
- Martin Robert** (2021). Chysta arhitektura: Mystectvo rozroblennja programnogo zabezpechennja / peer. z angl.I.Bondar-Tereshhenko [Pure architecture: The art of software development/ peer. from English I. Bondar-Tereshchenko]. Harkiv: Ranok – Kharkiv : Morning, Fabula, p. 368 [in Ukrainian].
- Martin Robert** (2023). Chystyj Agile: nazad do osnov / per. z ang.V. Lunenko [Pure Agile: back to the basics / trans. from English V. Lysenko]. Harkiv: Ranok – Kharkiv : Morning, Fabula, p. 224 [in Ukrainian]. Pro shvalennja Konceptii' rozvytku shtuchnogo intelektu v Ukraini: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 № 1556-r [On the approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.12.2020 No. 1556-r.]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- M. Turing** *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, Vol. 237, No. 641. (Aug. 14, 1952), pp. 37–72.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024-1.10>

РІДЕЙ Наталія – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, Київ, Україна, індекс 01601 (nataliia.ridei@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5553-059X>

ОГЛЯД ЧИННИКІВ ВИБОРУ МІСЦЯ РОБОТИ

Анотація. Тенденції розвитку ринку праці в Україні залежить від військової ситуації в країні. У контексті нашого дослідження глобальні тенденції ринку праці – орієнтація на міленіалів, широка географія рекрутингу, підвищення кваліфікації та оновлення знань в умовах нової реальності, залученість фрилансерів, гнучкий графік, мобільність та віддалена робота. Ці тенденції зумовлюють набір чинників вибору місця роботи шукачами. Рішення про вибір місця роботи є складною взаємодією кількох чинників. **Метою статті** є систематизація чинників вибору місця роботи у контексті актуальних тенденцій ринку праці. **Методологія дослідження** базується на методах синтезу, порівняльного аналізу та узагальнення теоретичних даних, представлених у наукових джерелах. **Наукова новизна** роботи полягає в теоретичному аналізі чинників, які впливають на вибір місця роботи. **Висновки.** Згруповано ключові чинники, які впливають на вибір місця роботи: характеристики посади та організації, характеристики рекрутера, сприйняття процесу найму, уявна відповідність, сприйняття альтернативи та очікувані терміни найму. Оцінка претендентами потенційного місця роботи базується на характеристиках посади та організації, які включають атрибути, пов'язані як із самою роботою, так і з компанією загалом (розмір заробітної плати, можливості професійного розвитку і кар'єрного росту, гнучкий графік роботи, варіанти віддаленої роботи, ринкова репутація і фінансова стабільність компанії, її корпоративна культура тощо). Встановлено, що при виборі місця роботи претенденти також звертають увагу на характеристики рекрутера, такі як обізнаність, професіоналізм, доброзичливість. З'ясовано, що важливе значення претенденти приділяють самому процесу відбору та найму (чесність обробки їхніх даних, своєчасність отриманої інформації, релевантність методів відбору), термінам найму, відповідності кар'єрних цілей і цінностей кандидата цілям роботодавця. Наголошено, що вплив альтернативних варіантів є суперечливим, оскільки не завжди можна чітко встановити, як наявність альтернатив впливає на рішення кандидатів про вибір місця роботи.

Ключові слова: місце роботи, чинники, тенденції, претенденти, заробітна плата, гнучкий графік роботи, кар'єрний вибір, вибір місця праці, професійний шлях, професійна поведінка, кар'єрні переходи.

RIDEI Nataliia – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Management and Innovative Technologies of Sociocultural Activity, Ukrainian State Drahomanov University, 9, Pirogov Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (nataliia.ridei@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5553-059X>

OVERVIEW OF FACTORS FOR CHOOSING A PLACE OF WORK

Abstract. Trends in the development of the labor market in Ukraine depend on the military situation in the country. In the context of our research, global trends in the labor market are targeting millennials, a wide geography of recruiting, improving skills and updating knowledge in the new reality, the involvement of freelancers, flexible hours, mobility and remote work. These trends determine a set of factors in choosing a job for job seekers. The decision to choose a job is a complex interaction of several factors. **The purpose of the article** is to systematize factors for choosing a place of work in the context of current trends in the labor market. **The research methodology** is based on the methods of synthesis, comparative analysis and generalization of theoretical data presented in scientific

sources. The scientific novelty of the work lies in the theoretical analysis of factors affecting the choice of workplace. Conclusions. Key factors influencing job selection are grouped: job and organizational characteristics, recruiter characteristics, perceptions of the hiring process, mental fit, perceptions of alternatives, and expected hiring time frame. Applicants' assessment of a potential job is based on the characteristics of the position and the organization, including attributes associated with both the job itself and the company (salary, opportunities for professional development and career advancement, flexible work hours, remote work options), market reputation and financial stability of the company, its corporate culture, etc. It has been established that when choosing a job, applicants pay attention to the characteristics of the recruiter, such as knowledge, professionalism, and friendliness. It has been established that applicants pay great attention to the selection and hiring process itself (the fairness of the processing of their data, the timeliness of the information received, the relevance of selection methods), the timing of hiring, and the compliance of the candidate's career goals and values with the employer's goals. It is noted that the influence of alternative options is contradictory, since it is not always possible to clearly establish how the presence of alternatives influences the candidates' decision to choose a place of work.

Key words: *place of work, factors, trends, applicants, wages, flexible work schedule.*

Постановка проблеми. На сучасному ринку праці пошук місця роботи є природним і звичним явищем. Тенденції розвитку ринку праці в Україні залежить від військової ситуації в країні. На даний час ринок праці активно рухається до відновлення, у деяких сферах вже вдалося досягнути успіху, в той час як інші страждають від браку кваліфікованих працівників (Сиваківський, 2023). У контексті нашого дослідження глобальна тенденція ринку праці – широка географія рекрутингу в умовах віддаленої роботи; підвищення кваліфікації та оновлення знань в умовах нової реальності; залученість фрилансерів, гнучкий графік, мобільність та віддалена робота. Сучасний ринок праці повинен бути орієнтований на міленіалів, людей, народжених з 1981 по 1996 рік, які за прогнозами уже у 2025 році складатимуть 75% робочої сили. Вони надають перевагу не стабільності, а свободі і гнучкості, професійному зростанню та самореалізації. У них прагматичний підхід як до навчання, так і до кар'єри (Ринок праці України, 2022).

Хоча міркування кожної людини унікальні і відповідають її власним цілям і цінностям, існують загальні чинники вибору місця роботи, такі як баланс між роботою та особистим життям, висока заробітна плата, гарантії зайнятості, цікава робота тощо. Люди рідко приймають рішення, керуючись тільки одним чинником, тому рішення про вибір місця роботи – це складна взаємодія кількох чинників.

Оскільки ринок праці продовжує розвиватися, роботодавці повинні розуміти пріоритети потенційних працівників і мати можливість запропонувати їм те, що вони шукають. Аналогічно шукачі роботи повинні ретельно оцінити свої бажання і можливості, щоб переконатися, що їхні рішення узгоджуються з їхніми довгостроковими цілями та прагненнями, оскільки від правильного вибору місця роботи залежить успішність, реалізація особистісного потенціалу і, як наслідок, задоволеність життям.

Аналіз досліджень. У наукових працях зарубіжних вчених висвітлюється проблема залученості і найму, а також чинників, які впливають на вибір місця роботи. J. A. Breaugh, M. Starke (2000) наголошують, що акцентування уваги на залученні талантів є фундаментальним для підтримки продуктивності та зростання будь-якої організації. Глобальна «війна за таланти», викликана демографічними та економічними змінами, вимагає глибокого розуміння мотивів вибору місця роботи потенційними працівниками (Michaels, Handfield-Jones, & Axelrod, 2001). У дослідженнях A. E. Barber, J. A. Breaugh, J. A. Breaugh, M. Starke, S. L. Rynes et al. висвітлені механізми ефективного залучення та утримання талантів (Barber, 1998; Breaugh, 1992; Breaugh & Starke, 2000; Rynes et al., 1991).

Вітчизняні науковці також активно працюють над вивченням даної проблематики. Зокрема М. В. Семикіна та А. А. Орлова розглядають такі чинники вибору потенційного місця роботи: репутація підприємства, стратегія його розвитку, корпоративна культура, ставлення до персоналу, умови та режим праці, привабливість робочого місця, наявність компенсаційного соціального пакету, оцінка достатності кваліфікації, рівня освіти, досвіду, знань, умінь, для виконання професійних обов'язків тощо (Семикіна, Орлова, 2014, 87).

Л. Моргай до чинників, які безпосередньо впливають на вибір місця працевлаштування людини відносить заробітну плату, умови праці, комплекс гарантій і соціальних відшкодувань, яким підприємство забезпечує працівника (Моргай, 2021, 25)

Б. В. Барчі зазначає, що в процесі прийняття рішення про те, куди краще піти працювати, людина розглядає «внутрішні» і «зовнішні» фактори (мотиватори). Це стосується:

– оцінки зовнішньої ситуації – надійність і престиж фірми; близькість до будинку, зручність транспортного сполучення; величина заробітної плати, пільги; естетика місця роботи та наявність шкідливого виробництва; змінність, наявність твердого або вільного графіка роботи; міра відповідальності; можливість одночасно з роботою навчатися у ЗВО; психологічний клімат у колективі, система заохочень і покарань;

– оцінки власних можливостей – стан здоров'я, рівень освіти, наявність здібностей та професійно важливих якостей, схильність до роботи без стресів, у вільному ритмі або до монотонної роботи;

– оцінки місця роботи з урахуванням інтересів – можливість кар'єрного росту, професійного зростання, можливість прояву ініціативи і творчості тощо (Барчі, 2011, 65-66).

А. М. Кузнецов виділяє такі чинники вибору місця роботи: потреби, стимули, мотиви, сподівання, зручність, вигідність (Кузнецов, 2012, 322).

З огляду на швидкі зміни на ринку праці, існує нагальна потреба у більш детальному аналізі чинників вибору місця роботи з метою вдосконалення залученості кандидатів у процес найму.

Метою статті є систематизація чинників вибору місця роботи у контексті актуальних тенденцій ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Аналіз літератури з теми дослідження дозволив згрупувати ключові чинники, які впливають на вибір місця роботи: характеристики посади та організації, характеристики рекрутера, сприйняття процесу найму, уявна відповідність, сприйняття альтернативи та очікувані терміни найму.

Згідно з теорією об'єктивних факторів (Behling, Labovitz, & Gainer, 1968) і результатами досліджень С. Е. Jurgensen (Jurgensen, 1978) та Д. В. Турбан, А. Р. Ейрінг, Ж. Е. Кампйон (Turban, Eyring, & Campion, 1993) оцінка претендентами потенційного місця роботи базується на *характеристиках посади та організації*, які включають атрибути, пов'язані як із самою роботою, так і з компанією загалом.

До характеристик посади належать: розмір заробітної плати, соціальний пакет, можливості кар'єрного росту, тип роботи. Кандидати враховують як базову заробітну плату, так і додаткові переваги, такі як медичне страхування, оплачувана відпустка, компенсаційний пакет, гнучкий графік роботи, варіанти віддаленої роботи.

Характеристики організації включають: основну інформацію про компанію, її ринкову репутацію і фінансову стабільність; подробиці про те, що робить компанію привабливим місцем роботи; чітку місію, мету, корпоративну культуру, та цінності компанії; місцезнаходження, розмір компанії тощо. Розглядаючи вакансію, кандидати звертають увагу на конкретні аспекти, оцінюючи можливості, які вона пропонує, і умови праці в компанії.

При виборі місця роботи вирішальним чинником є розмір заробітної плати, особливо в такий невизначений і напружений період, яким є повномасштабна війна. Висока заробітна плата забезпечує фінансову стабільність, професійне зростання, задоволення від кар'єри, якість життя, підвищує самооцінку та відчуття власної цінності.

Претендентів на посаду приваблюють організації, які інвестують у професійний розвиток своїх співробітників через навчання, програми наставництва, сприяють кар'єрному росту та професійному розвитку своїх співробітників. Потенційних працівників цікавить можливість набуття досвіду, що в майбутньому забезпечить їм переваги, сприятиме кар'єрному росту, можливості повторити цей досвід при створенні власної фірми.

Важливу роль у прийнятті кандидатами рішення відіграє репутація організації та бренд роботодавця. Потенційні співробітники часто досліджують присутність організації в Інтернеті, в т.ч. її вебсайт, соціальні мережі та платформи з відгуками співробітників. Позитивний бренд роботодавця, що відображає сприятливе робоче середовище та задоволеність співробітників значно підвищують привабливість організації.

Багато людей, які шукають роботу, важливим фактором вважають баланс між роботою та особистим життям і надають перевагу таким чинникам як гнучкий графік роботи, гібридний

формат роботи (коли частину робочого тижня працівники знаходяться в офісі, частину – вдома), можливість дистанційної роботи та політика підтримки.

Якщо говорити про молодь, то для неї основними чинниками є конкурентна заробітна плата, стабільність компанії на ринку, можливість офіційного працевлаштування, фінансова спроможність компанії, корпоративна культура та цінності компанії. Менш важливими є особистість власника, місце в бізнес-рейтингах і популярність бренду (Ринок праці України, 2022).

Характеристики рекрутера. Роль рекрутера у процесі прийняття рішення про вибір місця роботи може бути вирішальною, особливо, якщо кандидати не володіють повною інформацією про компанію. Згідно з теорією критичного контакту (Behling et al., 1968), дослідженнями М. М. Harris, L. S. Fink (Harris & Fink, 1987), S. L. Rynes, Jr, R. D. Bretz, B. Gerhart (Rynes et al. 1991) вплив рекрутера на вибір місця роботи кандидатами може навіть бути значним, ніж характеристики самої роботи. Це означає, що особистісні риси рекрутера (вік, посада) і його поведінка (доброзичливість, компетентність) формують враження про місце роботи і, відповідно, впливають на привабливість вакансії для кандидата. Тобто важливо хто здійснює набір персоналу, і те, як саме рекрутер подає організацію і вакансію.

Сприйняття процесу найму. Сприйняття кандидатами процесу відбору та найму є ключовим при прийнятті потенційним працівником рішення приєднатися до компанії. Оцінка кандидатами ставлення до себе під час процесу найму, чесності обробки їхніх даних, своєчасності отриманої інформації, а також релевантності методів відбору є важливими факторами, що впливають на їх остаточне рішення (Ryan & Ployhart, 2000).

Уявна відповідність. Перцептивна сумісність виходить за рамки простих лінійних зв'язків особа – організація, особа – робота та особа – рекрутер, пропонуючи більш глибокий аналіз взаємозв'язку між кандидатом і потенційним робочим місцем. Згідно із парадигмою привабливості вибору (Schneider, 1987) та теорією суб'єктивних факторів (Behling et al., 1968) кандидати прагнуть до взаємної відповідності з організацією (відповідність особа – організація) або з конкретною посадою (відповідність особа – робота) (Cable & Judge, 1996, 1997; Judge & Bretz, 1992; Kristof, 1996; Tom, 1971). Це означає, що кандидати аналізують інформацію про роботу, організацію та рекрутера, виходячи з власних потреб та цінностей. Отже, уявна відповідність полягає в тому, що кар'єрні цілі і цінності кандидата співпадають з цілями роботодавця.

Уявна альтернативність. Дослідження впливу альтернативних варіантів на вибір кандидатами місця роботи свідчить, що значна кількість доступних можливостей послаблює їхній інтерес до конкретної пропозиції. Складно оцінити альтернативну привабливість місця роботи на основі вивчення впливу різних варіантів на бажання кандидатів працевлаштуватися на конкретній посаді. Водночас А. В. Barber у своїх дослідженнях підкреслює, що такі висновки є суперечливими, оскільки не завжди можна чітко встановити, як наявність альтернатив впливає на рішення кандидатів (Barber, 1998).

Очікувані терміни найму. До очікуваних термінів найму відносять сприйняття кандидатами тривалості процесу найму та вплив на їхнє бачення ефективності цього процесу. Дослідження показують, що очікування кандидатів щодо швидкості процесу найму суттєво впливають на їхнє сприйняття привабливості вакансії. Кандидати, які вважають, що мають високі шанси швидко отримати роботу в організації, схильні оцінювати такі вакансії як більш привабливі (Rynes & Lawler, 1983).

На підставі аналізу факторів, які формують уподобання працівників до місця роботи, виявлено складні взаємодії між різними елементами, що впливає на кар'єрні рішення. J. A. Breaugh, M. Starke, E. Michaels, H. Handfield-Jones, B. Axelrod підкреслюють важливість внеску працівників в успіх організації через їх знання, навички та здібності (Breaugh & Starke, 2000; Michaels, Handfield-Jones, & Axelrod, 2001).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок про складність процесу вибору місця роботи претендентами через взаємодію широкого спектру чинників. Вивчення літературних джерел за досліджуваною проблематикою дозволило нам згрупувати чинники вибору місця роботи: характеристики посади та організації, характеристики рекрутера, сприйняття процесу найму, уявна відповідність, сприйняття альтернативи та очікувані терміни найму. Вирішальний вплив на прийняття потенційними працівниками рішення про вибір місця роботи мають фінансове забезпечення, імідж організації, її фінансова стабільність, корпоративна культура, можливості кар'єрного

росту і професійного розвитку, баланс між роботою та особистим життям. При виборі місця роботи претенденти також звертають увагу на такі характеристики рекрутера як обізнаність, професіоналізм, доброзичливість. Важливе значення претенденти приділяють також самому процесу відбору та найму (чесність обробки їхніх даних, своєчасність отриманої інформації, релевантність методів відбору), термінам найму, відповідності кар'єрних цілей і цінностей кандидата цілям роботодавця. Вплив альтернативних варіантів є суперечливим, оскільки не завжди можна чітко встановити, як наявність альтернатив впливає на рішення кандидатів про вибір місця роботи.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаємо в детальному аналізі взаємодії між цими факторами та їх впливу на різні групи претендентів. Нові напрямки для дослідження, включаючи вивчення впливу штучного інтелекту та алгоритмів рекомендацій на рішення претендентів, відкриває інтеграція цифрових технологій у процес найму. Такі дослідження можуть виявити, як технологічні інновації змінюють способи, за допомогою яких кандидати вибирають місце роботи.

Література

- Барчі Б. В.** Вивчення мотивів вибору професії у психологічних дослідженнях. *Проблеми сучасної психології*. 2011. 12. 60–72.
- Кузнєцов А. М.** Методологічні засади формування концепції мотивації персоналу банку. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2012. 1(44). 319–325.
- Моргай Л.** Формування соціального пакета на підприємстві: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. 1(6). 24–32.
- Ринок праці України: сьогодні і тенденції майбутнього.** 2022, 23 лютого. URL: <https://eba.com.ua/rynok-pratsi-ukrayiny-sogodennya-i-tendentsiyi-majbutnogo/>
- Семикіна М. В., Орлова А. А.** Оцінка пріоритетів у мотивації професійного розвитку робітників. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. 1. 85–92.
- Сиваківський Я.** «Блакитні комірці» та зростання зарплат: які тенденції ринку праці у 2023 році. 2023, 3 листопада. URL: https://24tv.ua/business/yaki-tendentsiyi-rinku-pratsi-2023-rotsi_n24248793
- Barber, A. E.** (1998). *Recruiting employees: Individual and organizational perspectives*. Sage Publications.
- Behling, O., Labovitz, G., & Kosmo, R.** (1968). The Herzberg controversy: A critical reappraisal. *Academy of Management Journal*, 11(1), 99–108.
- Breaugh, J. A.** (1992). *Recruitment science and practice*, Boston, Mass: PWS-Kent Pub. Co.
- Breaugh, J. A., & Starke, M.** (2000). Research on employee recruitment: So many studies, so many remaining questions. *Journal of management*, 26(3), 405–434.
- Cable, D. M., & Judge, T. A.** (1996). Person – organization fit, job choice decisions, and organizational entry. *Organizational behavior and human decision processes*, 67(3), 294–311.
- Cable, D. M., & Judge, T. A.** (1997). Interviewers' perceptions of person – organization fit and organizational selection decisions. *Journal of Applied psychology*, 82(4), 546.
- Harris, M. M., & Fink, L. S.** (1987). A field study of applicant reactions to employment opportunities: Does the recruiter make a difference? *Personnel Psychology*, 40(4), 765–784.
- Judge, T. A., & Bretz, R. D.** (1992). Effects of work values on job choice decisions. *Journal of applied psychology*, 77(3), 261.
- Jurgensen, C. E.** (1978). Job preferences (What makes a job good or bad?). *Journal of Applied psychology*, 63(3), 267.
- Kristof, A. L.** (1996). Person-organization fit: An integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel psychology*, 49(1), 1–49.
- Michaels, E., Handfield-Jones, H., & Axelrod, B.** (2001). *The war for talent*. Harvard Business Press.
- Ryan, A. M., & Ployhart, R. E.** (2000). Applicants' perceptions of selection procedures and decisions: A critical review and agenda for the future. *Journal of management*, 26(3), 565–606.
- Rynes, S. L., Bretz Jr, R. D., & Gerhart, B.** (1991). The importance of recruitment in job choice: A different way of looking. *Personnel psychology*, 44(3), 487–521.
- Rynes, S. L., & Lawler, J.** (1983). A policy-capturing investigation of the role of expectancies in decisions to pursue job alternatives. *Journal of applied psychology*, 68(4), 620.
- Schneider, B.** (1987). The people make the place. *Personnel psychology*, 40(3), 437–453.
- Tom, V. R.** (1971). The role of personality and organizational images in the recruiting process. *Organizational Behavior and Human Performance*, 6(5), 573–592.
- Turban, D. B., Eyring, A. R., & Campion, J. E.** (1993). Job attributes: Preferences compared with reasons given for accepting and rejecting job offers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 66(1), 71–81.

References

- Barchi, B. V.** (2011). Vyvchennia motyviv vyboru profesii u psykholohichnykh doslidzhenniakh [Exploring the motives for choosing a profession in psychological research]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 12, 60–72 [in Ukrainian].
- Kuznietsov, A. M.** (2012). Metodolohichni zasady formuvannia kontseptsii motyvatsii personalu banku [Methodological basis for the formation of the concept of motivation of bank personnel]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzen – Bulletin of Socio-Economic Research*, 1(44), 319–325 [in Ukrainian].
- Morhai, L.** (2021). Formuvannia sotsialnoho paketa na pidpriemstvi: vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid [Formation of a social package at an enterprise: domestic and foreign experience]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita – Social work and social education*, 1(6), 24–32 [in Ukrainian].
- Rynok pratsi Ukrainy: sohodennia i tendentsii maibutnoho** [Ukrainian market: today and future trends]. (2022). Retrived from <https://eba.com.ua/rynok-pratsi-ukrayiny-sogodennya-i-tendentsiyi-majbutnogo/> [in Ukrainian].
- Semykina, M. V., & Orlova, A. A.** (2014). Otsinka priorityativ u motyvatsii profesiinoho rozvytku robitnykiv [Assessing priorities in motivating workers' professional development]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*, 1, 85–92 [in Ukrainian].
- Syvakivskiy, Ya.** (2023). «Blakytyni komirtsi» ta zrostanttia zarplat: yaki tendentsii rynku pratsi u 2023 rotsi [Blue collar workers and wage growth: what are the labor market trends in 2023]. Retrived from https://24tv.ua/business/yaki-tendentsiyi-rinku-pratsi-2023-rotsi_n24248793 [in Ukrainian].
- Barber, A. E.** (1998). *Recruiting employees: Individual and organizational perspectives*. Sage Publications [in English].
- Behling, O., Labovitz, G., & Kosmo, R.** (1968). The Herzberg controversy: A critical reappraisal. *Academy of Management Journal*, 11(1), 99–108 [in English].
- Breaugh, J. A.** (1992). *Recruitment science and practice*, Boston, Mass: PWS-Kent Pub. Co [in English].
- Breaugh, J. A., & Starke, M.** (2000). Research on employee recruitment: So many studies, so many remaining questions. *Journal of management*, 26(3), 405–434 [in English].
- Cable, D. M., & Judge, T. A.** (1996). Person – organization fit, job choice decisions, and organizational entry. *Organizational behavior and human decision processes*, 67(3), 294–311 [in English].
- Cable, D. M., & Judge, T. A.** (1997). Interviewers' perceptions of person – organization fit and organizational selection decisions. *Journal of Applied psychology*, 82(4), 546 [in English].
- Harris, M. M., & Fink, L. S.** (1987). A field study of applicant reactions to employment opportunities: Does the recruiter make a difference? *Personnel Psychology*, 40(4), 765–784 [in English].
- Judge, T. A., & Bretz, R. D.** (1992). Effects of work values on job choice decisions. *Journal of applied psychology*, 77(3), 261 [in English].
- Jurgensen, C. E.** (1978). Job preferences (What makes a job good or bad?). *Journal of Applied psychology*, 63(3), 267 [in English].
- Kristof, A. L.** (1996). Person-organization fit: An integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel psychology*, 49(1), 1–49 [in English].
- Michaels, E., Handfield-Jones, H., & Axelrod, B.** (2001). *The war for talent*. Harvard Business Press [in English].
- Ryan, A. M., & Ployhart, R. E.** (2000). Applicants' perceptions of selection procedures and decisions: A critical review and agenda for the future. *Journal of management*, 26(3), 565–606 [in English].
- Rynes, S. L., Bretz Jr, R. D., & Gerhart, B.** (1991). The importance of recruitment in job choice: A different way of looking. *Personnel psychology*, 44(3), 487–521 [in English].
- Rynes, S. L., & Lawler, J.** (1983). A policy-capturing investigation of the role of expectancies in decisions to pursue job alternatives. *Journal of applied psychology*, 68(4), 620 [in English].
- Schneider, B.** (1987). The people make the place. *Personnel psychology*, 40(3), 437–453 [in English].
- Tom, V. R.** (1971). The role of personality and organizational images in the recruiting process. *Organizational Behavior and Human Performance*, 6(5), 573–592 [in English].
- Turban, D. B., Eyring, A. R., & Campion, J. E.** (1993). Job attributes: Preferences compared with reasons given for accepting and rejecting job offers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 66(1), 71–81 [in English].

УДК 159.91

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024-1.11>

САВЧИН Мирослав – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (msavchun@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2481-4661>

ЗАМІЩАК Марія – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (dpszammeri@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4559-1257>

ПСИХОЛОГІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МЕТИ, ЗАВДАНЬ ТА ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ-МАГІСТРІВ

Мета статті полягає в методологічному аналізі мети, завдань та змісту навчальної дисципліни «Психології життєдіяльності» для практичних психологів-магістрів.

Методологія. Обґрунтовано зміст навчальної дисципліни, викладено план аналізу життєдіяльності особистості в єдності буття та життя. Розкрито онтологію буття особистості (впливи, прояви, факти, вчинки, дії, тенденції).

Наукова новизна. Викладено психологічні особливості життєвої ситуації та їх види, типи взаємодії особистості з ситуацією. Охарактеризовано особливості поведінки особистості критичних та кризових ситуаціях. Констатується, що психологу-практику необхідно знати фундаментальні характеристики буття (динамічність, зокрема, прояви повсякденності та неповсякденності) та орієнтуватися в типах повсякденності та неповсякденності (екстремальність) та особливостях поведінки особистості в ситуації неповсякденності, потенційних змінах особистості, що відбуваються в зоні переходу від повсякденності до неповсякденності та від неї до нової повсякденності.

Охарактеризовано мету навчальної дисципліни «Психологія життєтворчості», здатності, якими оволодіватиме студент при її вивченні та програмні результати навчання. Викладено зміст основних тем курсу: 1) загальна характеристика онтології та феноменології життєдіяльності особистості; 2) психологічна характеристика способу та стилю життя; 3) психологія життєвого шляху; 4) життєтворчість як процес самовдосконалення особистості та способу життя; 5) соціально-психологічна технологія життєтворчості; 6) динаміка життєтворчості та життєздійснення особистості; 7) проблема життєтворчості у складних та кризових умовах; 8) прикладні проблеми життєдіяльності особистості. Наведено орієнтовний перелік тематики практичних занять.

Висновки. Засвоєння даної дисципліни сприятиме підвищенню ефективності їх практичної діяльності у сфері психопросвіти, психопрофілактики, психологічного консультування, психокорекції та психотерапії. Особлива увага акцентується на проблемі життєтворчості в складних та кризових ситуаціях, що актуально в умовах війни.

Ключові слова: буття, життя життєдіяльність, повсякденність, неповсякденність, динаміка життєдіяльності, зміни особистості.

SAVCHIN Myroslav – Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Psychology, Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (msavchun@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2481-4661>

ZAMISHCHAK Maria – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (dpszammeri@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4559-1257>

PSYCHOLOGY OF LIFE ACTIVITY: METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE PURPOSE, TASKS AND CONTENT OF THE COURSE FOR PRACTICAL PSYCHOLOGISTS-MASTERS

Abstract. *The purpose of the article is to methodologically analyze the purpose, tasks and content of the discipline "Psychology of Life" for practical master's degree psychologists.*

The methodology substantiates the content of the discipline, outlines the plan for analyzing the life of the individual in the unity of being and life. The ontology of personality (influences, manifestations, facts, deeds, actions, tendencies) is revealed.

Scientific novelty. *The psychological features of the life situation and their types, types of interaction of the personality with the situation are described. The peculiarities of personality behavior in critical and crisis situations are characterized. It is stated that a practicing psychologist needs to know the fundamental characteristics of being (dynamism, in particular, manifestations of everyday life and non-everyday life) and to be guided by the types of everyday life and non-everyday life (extremity) and the peculiarities of personality behavior in a non-everyday situation, potential personality changes that occur in the zone of transition from everyday life to non-everyday life and from it to a new everyday life.*

The purpose of the discipline "Psychology of Life Creativity", the abilities that the student will master in its study and the programmatic learning outcomes are characterized. The content of the main topics of the course is presented: 1) general characteristics of the ontology and phenomenology of human life; 2) psychological characteristics of lifestyle and lifestyle; 3) psychology of life path; 4) life creativity as a process of self-improvement of personality and lifestyle; 5) socio-psychological technology of life creativity; 6) dynamics of life creativity and life fulfillment of the individual; 7) the problem of life creativity in difficult and crisis conditions; 8) applied problems of human life. An indicative list of topics for practical classes is provided.

Conclusions. *Mastering this discipline will help to increase the effectiveness of their practical activities in the field of psychoeducation, psychoprophylaxis, psychological counseling, psychocorrection and psychotherapy. Particular attention is paid to the problem of life creativity in difficult and crisis situations, which is important in times of war.*

Key words: *existence, life, daily life, everyday life, unusualness, dynamics of life, personality changes.*

Постановка проблеми. У своїй практичній діяльності (психологічна просвіта, психоконсультавання, психодіагностика, психокорекція, психотерапія та ін.) психолог працює з особистістю чи групою (Берн, 2016; Карпенко, 2018; Кузікова, 2016; Терлецька, 2016; Ямницький, 2005). Щоб зрозуміти особистість, мало проаналізувати її суть, феноменологію, структуру, необхідно розглянути її індивідуальну історію, в єдності з буттям та життям, в яких вона проявляється, стверджується, виражається і розвивається (Батлер-Боудон, 2023; Бех 2012; Богдан, 2016; Максименко 2014; Максименко, 2015; Чепелева, 2016). Онтологічно буття та життя особистості – це різноманітні потоки (дороги, лінії, території) присутності людини у світі, часі та смисловій сфері, які постійно перетинаються, розходяться та поєднуються (Бех, 2012; Максименко 2014; Москалець, 2020; Савчин, 2019; Титаренко, 2014; Чепелева, 2016; Ямницький, 2005). Одночасно людське буття та життя динамічне і надто перехідне (Титаренко, 2014; Чепелева, 2016). Зіткнення людини із проблемною, складною, критичною ситуацією чи загрозою смерті призводить до виходу з рівноваги, коли небуття проникає в буття (Терлецька, 2016; Титаренко, 2014). Для психологічного аналізу життєдіяльності особистості важливим є з'ясування мети (системи цілей), смислу життя, в життєвих програм та планів, способу життя та життєвий шлях, використовувані життєві технології, рівня суб'єктності життєдіяльності, її результати тощо (Бех, 2012; Карпенко, 2018; Москалець, 2020; Савчин, 2019; Титаренко, 2014; Чепелева, 2016).

Аналіз досліджень. Психологу-практику необхідно врахувати, що онтологічно життя людини входить в буття, яке ніби зворотнім чином «занурюється у життя», набуваючи фактичності, відбувається нагромадження подій, зберігається, концентрується, набуваючи сили, міцності й стійкості (резильєнтності). Людське життя має багато горизонтів, планів, поверхів, в яких діють різні суб'єкти однієї і тієї ж особистості. Людина існує у проміжку між життям, буттям і небуттям. Вона може просто існувати (просто жити) і бути (стверджуватися, реалізуватися, розвиватися), але й рефлексувати чи не рефлексувати з цього приводу (Е. Фромм).

Конкретне буття та життя людини визначається не емпірично (впливи, прояви, факти, вчинки, дії), а онтологічно як фактичність існування людини. Життя особистості – це метаподія, яка триває протягом усієї її індивідуальної історії. Бути справді живим (жити і бути) – фундаментальна характеристика існуючої (екзистенційної) особистості, що означає мати життя, щоб бути (Е. Фромм). Здорова особистість не тільки невіддільна від свого життя, а володіє ним, щоб бути (виразити, ствердити, реалізувати, розвинути себе, здійснювати свою місію, реалізуючи свій головний сенс життя) (В. Франкл). Існуючи в подіях та ситуаціях життя, людина діє, одночасно переживає події та ситуації свого життя, постійно намагається тією чи іншою мірою збагнути його суть, тенденції та наслідки.

Буття та життя особистості не тільки спрямовані в смисловій сфері просторі, часі), але й характеризується зворотністю, «повернення» знову в ту ж саму життєву ситуацію до того ж самого стилю діяння (Савчин, 2019). Психологічний аналіз показує, що особистість часто неодноразово потрапляє в одні і ті ж ситуації (щасливі чи нещасливі), одним і тим же невдалим способом розв'язує життєві проблеми, допускається одних і тих помилок (Батлер-Боудон 2023; Берн, 2016). У своєму житті особистість неминуче зустрічається з нездоровим небуттям (конфлікт, травми, каліцтва, розрив стосунків, зрада, криза, смерть). Проникнення небуття у життя спричинене зовнішніми обставинами і внутрішніми чинниками, що важлива для з'ясування психологічних проблем особистості з якими зустрічається практичний психолог.

У процесі аналізу психологом життєдіяльності особистості важливо врахувати, що буття особистості не тільки має онтологічну суть, а й тривалість (темпоральну суть), у якій переплітаються різні модуси буття (ситуації, події, смисли, простор, час). Тривалість життя – це не тільки переживання існування (А. Бергсон), але й творення тривалості, проживання у часі. Особистість керує, оволодіває собою в діянні, виражає своє буття в подіях, смислах, «співбутті» з іншим, у часі, постаючи як суб'єкт історії свого індивідуального життя, створює її. Буття конкретної людини постійно перетинається з буттям інших людей, що зумовлює існування соціальної психіки (норми, ідеали, стереотипи), прояви моральної свідомості та самосвідомості, духовних станів, відкрите долучення чи недолученість до буття й життя іншого (Савчин, 2019).

Мета статті полягає в методологічному аналізі мети, завдань та змісту навчальної дисципліни психології життєдіяльності для практичних психологів-магістрів.

Виклад основного матеріалу. У практичній діяльності психологу необхідно врахувати особливості активності особистості в різних ситуаціях. Життєва ситуація як зустріч з подією, одночасно розгортається у смисловій сфері, просторі та часі, як модус буття особистості у життєвому світі, що інтегрований з життєвими подіями окремої особистості в даному місці і в даний час. Будь-яка ситуація особистості є перехідною, бо в ній продовжується попередня ситуація, яка переходить у наступну. Вона є не тільки стимулом, на який особистість має реагувати, але й у ній розгортається духовно-душевна робота особистості у ній виникають нові лінії та смисли буття, у ній особистість прямо чи опосередковано взаємодіє з іншими людьми та духовною сферою трансцендентної природи.

Психологічно життєва ситуація характеризується: 1) емпірично (фактично) як стан справ, як обставини, випадок, як настанова, як умова, оточення, соціально-культурний чи морально-духовний контекст тощо; 2) як стимул, що впливає на особистість зумовлюють реакцію-відповідь; 3) буттєво як ситуація, яку особистості треба пережити; 4) «просторово»: як фактор «тут» (те, що знаходиться «тут»); 5) темпорально: як фактор «тепер», «розміреність» того, що відбувається в часі; 6) сенсово, бо її слід переосмислити (Титаренко, 2014; Чепелева, 2016).

Розрізняють ситуацію особистості, ситуацію суб'єкта, ситуацію діяльності та ситуацію життєдіяльності, яка не збігається з умовами життя, бо вона є ситуацією існування (Титаренко, 2014; Чепелева, 2016; Ямницький, 2005). Кожна ситуація є життєвою ситуацією особистості, бо: 1) займає певне місце на її життєвому шляху; 2) у ній людина розв'язує певні життєві завдання; 3) у цю ситуацію людина прибуває з іншої, а з неї вона прагне ще в іншу; 4) ситуація перетворюється просторово, темпорально та онтологічно (сутнісно). Взаємодія ситуації та особистості – це духовно-моральна і психологічна подія, коли вона (особистість) виходить за власні межі, «розливаючись» у різноманітних подіях. У них відбувається розрізнення, зміна, перепад чи навіть руйнування буття.

Психологу-практику слід враховувати, що у критичній чи кризовій ситуації людини проявляються тенденції: 1) конструктивне зростання, самоопанування; 2) турбота про іншого, що виражається в любові, творенні добра, допомозі, прив'язаності, терпінні, прощенні; 3) неодоухотворене страждання (деструктивне буття), яке пов'язане з дезадаптацією, травмуванням самоідентичності, пасивністю; 4) одухотворене терпіння, смирення і каяття; 5) байдужість до іншого чи навіть несення шкоди (маніпулювання, конфлікти, агресія тощо); 6) стійкість чи навіть мужність (терпіння у проблемних, складних, важких і критичних ситуаціях) та ін.

У практичній діяльності психологу слід враховувати, що фундаментальною характеристикою буття людини є його динамічність, бо людина не існує лише в межах початку і кінця події, окремих вікових та життєвих періодах, початку чи кінця життя загалом. Перехід – це не просто зміна станів, процесів, а розгортання цілої події людини (зміна суті і перебіг часу). Слід зважати, що перехідними є життєві відношення, людські стосунки, життєві смисли, плани. У житті особистості неминуче виникають кризи буття, коли вона виявляє відмінність між: 1) минулим світом і світом повернення; 2) Я-теперішнім, Я-минулим і Я-майбутнім, коли змінюється самоідентичність; 3) неповсякденним буттям і повсякденністю буднів. Якщо відмінності надто значні, то в особистості виникають сумніви в реальності повсякденного Я, що зумовлює розлади – порушення нормального функціонування, що проявляється у духовних, душевних і фізичних стражданнях.

Психологу слід звертати увагу на ту обставину, що у житті людини взаємодіють кілька потоків подій: потік подій світу, окремих груп, особистостей та потік її власних подій. Вони утворюють різні лінії взаємоперехідних подій-станів, що взаємопроникають і взаємоперетинаються, зливаються в одній інстанції-сфері особистості, в якій здійснюється, твориться духовно-душевна робота особистості. У потоці подій сама людина є подією (особистістю), яка існує як вузол, точка перетину різноманітних «подій-існувань». Завдяки душевній роботі особистість розкривається у подіях, у різних діяльностях. Це означає, що усе життя людини можна розглядати як єдину, неповторну, велику подію – перетин різних способів її існування. Буття окремої особистості поєднане з різноманітністю подій життя інших людей, що реалізують спільне з нею буття у світі.

Збагнути суть проблематики особистості психологу допомагає аналіз повсякденності і неповсякденності як модусів життєдіяльності. Психологічною суттю повсякденності (звичності) особистість є звичність, одноманітність, розміреність існування, що не виходить за межі власного життєвого світу, коли переживається стан символічного невразливості та заперечення проблемності та кризовості. У житті особистості виділяються позитивна (щаслива) та негативна (рутинна чи навіть трагічна) повсякденності. Виділяються щасливі події (одруження, народження дитини, вступ сина до вищого навчального закладу та ін.) і нещасливі, трагічні (конфлікт як мала смерть стосунків, руйнування здорового способу життя через виникнення різноманітних нездорових залежностей чи втрата рідної людини).

Неповсякденний модус життя – таке існування, коли в житті виникають нетипові чи навіть екстремальні події, ситуації, переживання, стається вихід за межі повсякденності, коли виникають несприятливі, наявні екстремальні ситуації (незначна суперечка з іншою людиною чи серйозний міжособистісний конфлікт, поєднане героїчне і трагічне, радість й страждання, здобутки і втрати, успіхи та невдачі, стійкість і безпорадність, відчай, переживання, втрати смислу чи ідентичності, травми, мужність і ницість, мудрість і нерозумність, зростання й збереження, трансцендентність як вихід із ситуації та іманентність як присутність у ситуації. В таких ситуаціях особистість відкриває (перевідкриває) для себе справжній сенс буття, наприклад, люди, що перебували в стані клінічної смерті (на межі життя і смерті), повсякденності та неповсякденності, завжди говорять, хоч різними словами, дуже просту, але зворушливу правду: «Якщо залишуся живим, то буду жити по-іншому». Вони вважають, що їхнє життя до цього було марнотою марнот.

Виділяють щасливу і нещасливу неповсякденність. Особистість переживає щасливу неповсякденність, коли в її житті стаються приємні події (зустріч з мудрою людиною, великий професійний чи життєвий успіх, важлива позитивна життєва подія, наприклад, освідчення в коханні, одруження, відзнака за успіхи тощо). Як показують дослідження, в таких ситуаціях особистість переживає вічність, стани автентичної віри, любові, прагнення творити добро і боротися зі злом, самовладнання та власну спроможність (резильєнтність), стан свободи

і відповідальності за себе, інших людей, за світ, велику надію на Бога та особисте щастя, успіх, стан мудрості, усвідомлення необхідності подолання свого егоїзму та гордині через терпіння, смиренність і каяття (Савчин, 2019). Наслідком щасливої неповсякденності можуть бути як позитивними (життєсходження, зростання особистості, фіксування позитивного досвіду), так і негативні (актуалізація гордині, стан самовпевненості, необережності, зниження життєвої активності, наприклад після успіху чи великої вдачі тощо).

Нещаслива (трагічна) неповсякденність проявляється в проникненні в життя небуття (проблеми, біди, трагедії), коли руйнується повсякденність (звичайність), коли в буття вривається мала смерть (розрив стосунків, конфлікт чи фактична смерть). Тоді змінюється, а нерідко й руйнується вся основа життя людини, на якій до цього моменту розгорталася її існування. Проникнення небуття в буття у ситуації неповсякденності (екстремальності) зумовлює загрозу фізичній, душевній, духовній та екзистенційній цілісності людини. Неповсякденність також зумовлює дезорганізацію Я, дезадаптацію Я, травму ідентичності. Екстремальність створює граничну загрозу та граничну можливість неможливості людини – «буття-до-кінця». В особистості виникає позамежова рішучість бути – «жити, щоб бути», тобто замежова можливість власної можливості. Перебування людини в цій ситуації (реальності) спричиняє не тільки життєпадіння, але й життєсходження, не тільки зумовлює психічну травму, але й ріст особистості, не тільки породжує деструктивність, але й конструктивність. Людина може впасти, стати безпосередньою, неспроможною чи навпаки, стати сильнішою, героєм, навіть святою.

Професійна допомога психолога у кризових ситуаціях полягає в актуалізації мотивації до стійкості особистості у ситуаціях випробуваннях, нещастя, травми, втрати та мотивації відновлення рівноваги, в активній допомозі в ефективній адаптації до нової життєвої ситуації, збереженні клієнта від розладу, подолання деформації, попередження негативних змін, відхилень в адаптації та формулювання завдань з відновлення повноцінного функціонування та розвитку.

Психологу слід враховувати, що в екстремальній ситуації особистість може застосовувати стратегії прогресивного копінгу (поведінку, спрямовану на адаптацію до екстремальності) – редукацію (зняття) напруження, оволодіння негативними станами, коли людина втішає себе, заспокоює, твердить, що їй допомога потрібна іншим, докоряє собі за слабкість. Особистість може практикувати регресивний копінг (придушення, уникання думок, уявлень, почуттів, імпульсів, пов'язаних з травматичним досвідом), що викликає невротичні проблеми. Тоді стаються негативні зміни особистості (деградація), коли вона припиняє боротися за існування, опускає руки, впадає в апатію, поводить як робот, стає ніби зомбованою, як мумія, впадаючи у душевну та духовну сплячку, проявляючи безсилля, покірність небуттю, змиряється з трагедією, втрачає здатність адаптуватися до нових умов, проявляє психічні травми (алкоголізм, впадає у хворобу), розлади, не спрямована на виживання, проявляє безпорадність, малодушність. У такій ситуації виникає травматична самоідентичність, яка включає два комплекси: жертви-мученика і героя, мудреця, який досягає просвітління, зіткнувшись з трагічним.

Проведений методологічний аналіз життєдіяльності особистості вказує на необхідність цілісного розуміння психологом суті буття та життя особистості, співвідношення між ними, оволодіння вмінням аналізувати події та ситуації життя, диференціювати повсякденність та неповсякденність, розуміти спрямованість, мотивацію та результати активності особистості в ситуаціях переходу між ними. У практичній діяльності слід враховувати, що особистість по-різному включається у життя: 1) просто існує; 2) здійснює буття (стверджує, реалізує, розвиває себе), по-різному взаємодіє з часом, переживає і перетворює (свідомо і доцільно наповнює добрими подіями). Особистість проявляє такі види мотивації: 1) захисна мотивація, мотивація відмови – що призводить до розладу; 2) стійкість – мотивація збереження існування, терпіння, самозбереження, виживання; 3) мотивація зростання. Основні зміни в особистості відбуваються у переході від повсякденності в неповсякденність і зворотньо, від неповсякденності в нову повсякденність. Ці ситуації вимагають від особистості великої душевно-духовної роботи.

Отже, нами обґрунтовано завдання та зміст навчальної дисципліни «Психологія життєтворчості». Мета пропонованої навчальної дисципліни полягає у формуванні у майбутнього психолога системи наукових знань про сутність, основні завдання життєдіяльності особистості, володіння системним уявленням про життєдіяльність людини, знаннями про духовно-моральні та соціально-психологічні засади здорового стилю життєдіяльності, вмінням застосовувати знання про життєтворчість у просвітницькій, консультативній, діагностичній, корекційній

та психотерапевтичній діяльності. У процесі її вивчення студент оволодіває загальними компетенціями (здатність генерувати нові ідеї (креативність); діяти соціально відповідально та свідомо; мотивувати людей та рухатися до спільної мети та спеціальними компетенціями (здатність здійснювати теоретичний, методологічний та емпіричний аналіз актуальних проблем психологічної науки та/або практики; самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел та впроваджувати у практику результати наукових і прикладних досліджень; приймати фахові рішення у складних і непередбачуваних умовах, адаптуватися до нових ситуацій професійної діяльності та ін.).

Програмні результати навчання стосуються здійснення пошуку, опрацювання та аналізу професійно важливих знань із різних джерел із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; робити психологічний прогноз щодо розвитку особистості, груп, організацій; розробляти програми психологічних інтервенцій (тренінг, психокорекція, психотерапія, консультування тощо), провадити їх в індивідуальній та груповій роботі, оцінювати якість та ін.

У змістовому плані запропоновано такі теми:

1. Загальна характеристика онтології та феноменології життєдіяльності особистості. Поняття людського життя (стосунки, умови життя) та життєдіяльності особистості (спрямованість, динамічність, повнота, результативність). Духовно-моральні та соціально-психологічні засади життя і життєвого шляху особистості. Особистість як свідомий суб'єкт побудови життя (стратегія життя, задуми життя, життєвий проєкт особистості, життєва програма, життєвий план, життєві завдання, спосіб життя, смисл життя, життєва позиція). Результати життєдіяльності особистості, організація та суперечності життя на різних вікових етапах.

2. Психологічна характеристика способу і стилю життя особистості. Загальна характеристика способу та стилю життя особистості. Основні форми та сфери життєдіяльності особистості. Спосіб життя і соціально-екологічні умови (соціально-часові та соціально-просторові ознаки способу життя, широта і багатство форм і способів життєдіяльності. Духовне, моральне, соціальне та індивідуальне у способі життя. Психологічні характеристики стилю життя (цілісність, послідовність і гармонійність стилю, вікові етапи життєвого шляху). Особистість як суб'єкт організації способу життя. Типи стилів життя (активне життя, споглядальне, індиферентне). Стиль життя і самосвідомість особистості. Стиль життя і творчість (традиційні, репродуктивно-послідувальні, престижні, демонстративні, індивідуально-творчі, соціальні ролі і стиль життя). Цінності і пріоритети життя (мотиви дієво-вольової системи регуляції життєдіяльності, духовні, моральні, соціальні та психологічні цінності життя).

3. Психологія життєвого шляху особистості. Поняття життєвого шляху особистості. Психологічні виміри життєвого шляху (багатовимірність, повнота, просторова та часова розгорнутість життєвого світу особистості). Суб'єктивна побудова життєвого шляху. Соціально-психологічна зумовленість життєвого шляху (соціально-історичний масштаб життя, ситуативна зумовленість, життєвий шлях і доля). Моделі життєвого шляху особистості. Духовно-моральні та соціально-психологічні аспекти життєвого шляху. Вікові цикли життя (періодизація життя, хронологічні, соціальні, історичні та психологічні критерії виділення). Життя як реалізація долі та місії людини. Традиційні етапи життєвого шляху особистості.

4. Життєтворчість як процес самовдосконалення особистості та способу життя. Самовдосконалення особистості, творчий потенціал та самореалізація особистості. Самореалізація, самовираження, самоствердження і самотрансценденція особистості. Самовизначення і життєвий вибори, сутність життєвого самовизначення, об'єктивні та суб'єктивні передумови самовизначення. Самопізнання особистості як чинник її життєтворчості. Самонавчання, самовиховання і саморозвиток у життєтворчості особистості. Життєві вибори та їх вплив на життєвий шлях особистості. Творче ставлення до життя і становлення особистості.

5. Соціально-психологічні технології життєтворчості. Стратегування життя особистості, суть та види стратегій, рівень зрілості і вершина зрілості (акме) особистості. Життєвий світ особистості і стратегія її самореалізації, самовираження, самоствердження та самотрансценденції. Раціональність та нераціональність в побудові особистості життєвого шляху (рефлексування та побудова індивідуальності життя). Стратегія життя та моделі побудови життя. Життєві програми, цілі і плани. Концепція життя та життєва позиція особистості. Життєві очікування, образ майбутнього та життєва перспектива особистості).

6. Динаміка життєтворчості та життєздійснення особистості. Умови, механізми та рушійні сили розвитку життєтворчості особистості. Вплив образів минулого, теперішнього і майбутнього на життєтворчість особистості. Суб'єктивні та об'єктивні регулятори життєздійснення особистості. Психологічна характеристика етапів життя людини. Проблема щастя і життя людини.

7. Проблема життєтворчості у складних та кризових умовах. Життєві кризи та їх типи. Проблема трагічного в житті людини. Страждання та процеси виходу з нього. Вплив суспільної кризи на життя особистості. Позиція особистості у кризових ситуаціях. Духовно-моральні і соціально-психологічні засади життя особистості в кризових ситуаціях.

8. Прикладні аспекти практичної психології і проблеми життєдіяльності особистості. Використання практичним психологом знань про життєдіяльність особистості у процесі психологічної просвіти, психологічного консультування, психокорекції та психотерапії.

Орієнтовна тематика практичних занять стосується таких тем: 1) психологічний аналіз стилів життєдіяльності особистості; 2) емпіричний аналіз смислів життєдіяльності особистості; 3) механізми життєтворчості особистості; 4) духовно-моральні та соціально-психологічні умови та механізми саморозвитку особистості; 5) сфери та механізми життєтворчості особистості; 6) психологічний аналіз технологій життєтворчості; 7) життєтворчість особистості у кризових умовах; 8) аналіз програм життєтворчості особистості. Передбачено виконання студентами індивідуальних проєктів.

Висновки та перспективи досліджень. Однією з умов ефективності практичної діяльності психолога є володіння ним уявленнями про мету, онтологію, феноменологію та результати життєдіяльності особистості. У цьому плані важливим є аналіз співвідношення між буттям та життям особистості, повсякденністю та неповсякденністю, змін у смисловій, змістовій, просторовій та часовому модусах, особливістю духовно-душевної роботи особистості в ситуаціях переходу між повсякденністю та неповсякденністю. Знання психолога про поведінку особистості в ситуаціях життєвих переходів дає йому важливу діагностичну та корекційну інформацію.

Основний зміст запропонований курсу «Психологія життєдіяльності» стосується аналізу онтології, феноменології, способу та стилю життя, життєвого шляху, життєтворчості як процесу самовдосконалення особистості та способу життя, з'ясування соціально-психологічних технологій цього метапроцесу. Особлива увага акцентується на проблемі життєтворчості в складних та кризових ситуаціях, що актуально в умовах війни. Передбачено відпрацювання магістрами-психологами шляхів застосування методологічних, теоретичних та практичних знань про життєдіяльність особистості у практичній діяльності. Перспективи розглянутої проблеми полягають у створенні цілісної програми аналізу життєдіяльності особистості з метою вибору методів надання допомоги особистості у проблемних, складних і кризових ситуаціях, що сприятиме оптимізації змісту робочої навчальної програми «Психологія життєдіяльності».

Література

- Батлер-Бюдон Т.** Психологія. 50 видатних книг. Ваш путівник найважливішими роботами про мозок, особистість і людську природу / пер. з англ. Т. Микитюк. Київ : Форс Україна, 2023. 512 с.
- Берн Е.** Ігри, у які грають люди. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 256 с.
- Бех І. Д.** Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
- Богдан Л. М.** Психологічна готовність як складова професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. *Актуальні проблеми психології*. Київ, 2016. Том. XI: Психологія особистості. Випуск 14. С. 5–13.
- Карпенко Є. В.** Роль емоційного інтелекту в процесі життєздійснення особистості. *Український психологічний журнал*. 2018. № 1. С. 74–85.
- Кузікова С. Б.** Теорія і практика вікової корекції: навч. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 384 с.
- Максименко С. Д.** Життєвий шлях особистості як базова категорія генетичної психології. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*, 2014. Вип. 2.12. С. 5–13.
- Максименко С. Д.** Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С.Д. Максименка, В.Л. Зливкова, С.Б. Кузікової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. 430 с.
- Москалець В. П.** Психологія особистості: підручник, 3-тє вид., перероб., доповн. Київ : Ліра-К, 2020. 364 с.
- Савчин М.В.** Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри: монографія. Дрогобич : ПП «Посвіт», 2019. 232 с.
- Терлецька Л. Г.** Психологія здоров'я особистості: технологія психосинтезу: навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2016. 152 с.

- Титаренко Т. М.** Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності: монографія. Київ : Міленіум, 2014. 206 с.
- Чепелєва Н. В., Смульсон М. Л., Зазимко О. В.** Самопроекткування особистості у дискурсивному просторі : монографія / за ред. Н. В. Чепелєвої. Київ : Педагогічна думка, 2016. 232 с.
- Ямницький В. М.** Психологічні чинники розвитку життєвої активності особистості в дорослому віці : дис. д-ра психол. наук. Київ, 2005. 457 с.

References

- Batler-Boudon, T.** (2023). *Psykhologhiia. 50 vydatnykh knih. Vash putivnyk naivazhlyvishymy robotamy pro mozok, osobystist i liudsku pryrodu [Psychology. 50 outstanding books. Your guide to the most important works on the brain, personality and human nature]* (Т. Mykytiuk. Trans). Kyiv: Fors Ukraina [in Ukrainian].
- Bern, E.** (2016). *Ihry, u yaki hraiut liudy [Games that people play]*. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia» [in Ukrainian].
- Bekh, I.D.** (2012). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku [Personality in the space of spiritual development]* Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].
- Bohdan, L.M.** (2016). Psykhologichna hotovnist yak skladova profesiinoi pid-hotovky maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Psychological readiness as a component of professional training of future specialists in the social sphere]. *Aktualni problemy psykhologii. Psykhologhiia osobystosti – [Actual problems of psychology. Personality psychology]*. Kyiv. (Vol. XI). Issue 14. (pp. 5–13) [in Ukrainian].
- Karpenko, Ye.V.** (2018). Rol emotsiinoho intelektu v protsesi zhyttiezdiisnennia osobystosti [The role of emotional intelligence in the process of personal fulfillment]. *Ukrainskyi psykhologichnyi zhurnal – Ukrainian Psychological Journal*, 1. 74–85. [in Ukrainian].
- Kuzikova, S.B.** (2006). *Teoriia i praktyka vikovoi korektsii [Theory and practice of age correction]*. Sumy: VTD «Universytetska knyha» [in Ukrainian].
- Maksymenko, S.D.** (2014). Zhyttievyi shliakh osobystosti yak bazova katehoriia henetychnoi psykhologii [Life path of an individual as a basic category of genetic psychology]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Serii: Psykhologichni nauky – Life path of an individual as a basic category of genetic psychology. Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Series: Psychological sciences*, Issue. 2.12. 5–13. [in Ukrainian].
- Maksymenko, S.D., Zlyvkova, V.L., & Kuzikovi, S.B.** (2015). *Osobystist u rozvytku: psykhologichna teoriia i praktyka [Personality in development: psychological theory and practice]*. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka [in Ukrainian].
- Moskalets, V.P.** (2020). *Psykhologhiia osobystosti [Personality psychology]*. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
- Savchyn, M.V.** (2019). *Zdorovia liudyny: dukhovnyi, osobystisnyi i tilesnyi vymiry [Human health: spiritual, personal and physical dimensions]* Drohobych: PP «Posvit» [in Ukrainian].
- Terletska, L.H.** (2016). *Psykhologhiia zdorovia osobystosti: tekhnologhiia psykhosyntezy [Personal health psychology: the technology of psychosynthesis]*. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo» [in Ukrainian].
- Tytarenko, T.M.** (2014). *Psykhologichni praktyky konstruiuvannia zhyttia v umovakh postmodernoї sotsialnosti [Psychological practices of constructing life in the conditions of postmodern sociality]*. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
- Chepelieva, N.V., Smulson, M.L., & Zazymko, O.V.** (2016). *Samoproektuvannia osobystosti u dyskursyvnomu prostori [Self-projection of the personality in the discursive space]*. Kyiv: Pedagogichna dumka [in Ukrainian].
- Yamnytskyi, V.M.** (2005). *Psykhologichni chynnyky rozvytku zhyttievoi aktyvnosti osobystosti v doruslomu vitsi [Psychological factors in the development of vital activity of an individual in adulthood]*. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 159.9:316.61

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024-1.12>

ХАВУЛА Роман – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (romankhavula@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8240-0184>

СУЧАСНА ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: РІЗНОВЕКТОРНІСТЬ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Мета роботи. У статті здійснено узагальнений огляд поліваріантності висвітлення особливостей психології соціальної взаємодії, зокрема типові тематичні вектори й підходи вивчення феноменів психологічного впливу.

Методологія дослідження базується на методах науково-теоретичного вивчення: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, що дало змогу встановити специфіку сучасних різновекторних досліджень у галузі психології соціальної взаємодії.

Наукова новизна. Здійснено огляд науково-психологічної джерелознавчої бази з проблем психології соціальної взаємодії. Виявлено, що психологічне вивчення особливостей впливу на особистість постає одним з домінуючих векторів наукового пошуку. Систематизовано знання про особливості впливу, спричинені новим суспільним етапом. Констатується, що здобувачу вищої освіти необхідно знати фундаментальні особливості впливу на особистість, різноманітність підходів до розуміння психологічного впливу та здійснювати вибір оптимальних методів і програм оптимізації системи переконань особистості в кризових умовах та розвитку інформаційної зрілості особистості.

Висновки. Розкрито мету навчальної дисципліни «Психологія соціальної взаємодії», загальні та спеціальні компетентності, якими оволодіватиме студент при її вивченні та програмні результати навчання. Обґрунтовано доцільність включення в освітньо-професійну програму для підготовки практичних психологів магістерського рівня вищої освіти навчальної дисципліни «Психологія соціальної взаємодії» та наведено орієнтовний перелік тематики аудиторних занять. Оволодіння здобувачами вищої освіти особливостями та механізмами впливу стане основою для розробки і впровадження ефективних стратегій взаємодії та впливу на інших. Вивчення сучасних концепцій дозволить здобувачам вищої освіти ознайомитися з різноманітністю підходів до розуміння психологічного впливу та здійснювати вибір оптимальних методів для різних ситуацій. Засвоєння основ проблеми соціально-психологічної безпеки допоможе здобувачам вищої освіти стати свідомими та відповідальними учасниками соціальної взаємодії та сприятиме створенню безпечного психологічного середовища.

Ключові слова: взаємодія, соціальна взаємодія, особливості взаємодії, вплив, особливості впливу, освітньо-професійна програма, спеціальні компетентності, результати навчання.

KHAVULA Roman – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (romankhavula@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8240-0184>

MODERN PSYCHOLOGY OF SOCIAL INTERACTION: DIVERSITY OF RESEARCH

Abstract. The goal of the work. The article provides a generalized review of the multivariate coverage of the features of the psychology of social interaction, in particular, typical thematic vectors and approaches to studying the phenomena of psychological influence.

The research methodology is based on the methods of scientific and theoretical study: analysis, synthesis, abstraction, generalization, which made it possible to establish the specificity of modern multi-vector research in the field of psychology of social interaction.

Scientific novelty. A review of the scientific and psychological source base on the problems of the psychology of social interaction was carried out. It was revealed that the psychological study of the peculiarities of the influence on the personality becomes one of the dominant vectors of scientific research. Knowledge about the peculiarities of the influence caused by the new social stage is systematized. It is stated that the student of higher education needs to know the fundamental features of the influence on the personality, the variety of approaches to understanding the psychological influence, and to choose the optimal methods and programs for optimizing the system of personal beliefs in crisis conditions and developing the informational maturity of the personality.

Conclusions. The purpose of the educational discipline «Psychology of Social Interaction», the general and special competences that the student will master while studying it, and the program results of the study are disclosed. The expediency of inclusion in the educational and professional program for the training of practical psychologists of the master's level of higher education of the academic discipline "Psychology of social interaction" is substantiated, and an approximate list of subjects of classroom classes is given. Mastering the features and mechanisms of influence by students of higher education will become the basis for the development and implementation of effective strategies of interaction and influence on others. The study of modern concepts will allow students of higher education to familiarize themselves with a variety of approaches to understanding psychological influence and make a choice of optimal methods for different situations. Mastering the basics of the problem of social and psychological safety will help students of higher education to become conscious and responsible participants in social interaction and will contribute to the creation of a safe psychological environment.

Key words: interaction, social interaction, features of interaction, influence, features of influence, educational and professional program, special competencies, learning outcomes.

Постановка проблеми. Сучасна психологічна думка поміж інших актуальних тематичних напрямів активно вивчає особливості взаємодії психології людини. З метою вдосконалення освітньої програми «Практична психологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія», галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» і формування загальних та спеціальних фахових компетентностей на високому рівні, впроваджується обов'язковий компонент програми «Психологія соціальної взаємодії». Для підвищення ефективності освітнього процесу реалізації його логічної побудови, чітко продумуються та збалансовуються структури робочих програм, вдалим поєднанням теорії та практики при підготовці магістрів.

Актуальність зазначеної проблеми, оволодіння відповідними програмними компетентностями на високому рівні та ефективна реалізація запланованих результатів навчання зумовили вибір теми нашого дослідження.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Теоретичні та емпіричні дослідження особливостей взаємодії та впливу сьогодні є предметом дослідження багатьох українських науковців, які характеризуються поліваріантністю та різновекторністю. Сучасна психологія відзначається розгалуженою багатогранністю, а охоплювана тематика містить численний перелік як узагальнювальних методологічних психологічних дискурсів про особливості взаємодії, впливу на особистість так і конкретних емпіричних замірів певних досліджуваних компонентів.

Кузіна Є.І. розкриває психологічні механізми інформаційного впливу на особистість дорослої людини, а саме: психологічні механізми відображення інформації; психологічні механізми соціальної зумовленості інформаційної поведінки; психологічні механізми особистісної зумовленості інформаційної поведінки та емпірично їх досліджує (Кузіна, 2023).

У енциклопедичному словнику з соціальної психології розширений та доповнений психологічний зміст основних категорії, які доцільно поглиблено вивчати при розкритті теми фундаментальні особливості впливу, а саме: взаємодія, групова взаємодія, міжособистісна взаємодія, соціальна взаємодія, компетентність соціально-психологічна, авторитет, конформізм, нонконформізм, референтна група, соціальна фасилітація, соціальна інгібіція (Хавула, Гриник, 2023).

У дослідженні, присвяченому вивченню соціально-психологічних особливостей системи переконань особистості в кризових умовах, Гуляєва А.С. обґрунтовує теоретико-методологічні засади та методичну базу дослідження системи переконань особистості в кризових умовах, спрямованих на вивчення психологічних компонентів і предикатів системи переконань у взаємодії з провідними соціально-психологічними особливостями особистості (Гуляєва, 2023).

Давидова О.В. теоретично обґрунтовує та емпірично досліджує психологічні особливості впливу педагогічних стереотипів на професійну діяльність учителя (Давидова, 2017).

Столярчук О.А. досліджуючи психологію становлення фахівця в умовах різновекторності універсуму аргументує необхідність удосконалення психологічного супроводу професіоналізації особистості на етапі її фахової підготовки в контексті розповсюдженості суперечливого характеру становлення фахівця в складних соціально-економічних умовах (Столярчук, 2019).

Матеріали дисертаційних робіт у яких розкриті методи і засоби виявлення інформаційно-психологічної маніпуляції в онлайн-спільнотах (Лазурак, 2018); сугестія як засіб формування громадської думки (Руденко, 2022) також можуть бути використані в освітньому процесі вищих навчальних закладів для оновлення змісту навчальної дисципліни «Психологія соціальної взаємодії».

Мета дослідження – здійснити узагальнений огляд поліваріантності висвітлення особливостей психології соціальної взаємодії, зокрема типові тематичні вектори й підходи вивчення феноменів психологічного впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед сучасних актуальних тематичних напрямів психологічної думки інтенсивно вивчаються особливості взаємодії та впливу, аналітичний огляд типових тематичних домінант який ми маємо на меті здійснити.

Взаємодія – процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість і зв'язок та здійснюється за допомогою соціальної діяльності. Виступає як інтегруючий фактор, що сприяє утворенню структур. Особливість взаємодії – її причинна обумовленість, оскільки кожна із взаємодіючих сторін виступає як причина іншої та як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що обумовлює розвиток об'єктів та їхніх структур. Якщо при взаємодії виявляється протиріччя, то вона виступає джерелом саморуху і саморозвитку структур. Серед різновидів взаємодій розрізняють: діадичну взаємодію, співробітництво, суперництво, педагогічну взаємодію, соціальну взаємодію. Дослідження взаємодії між людьми включає в себе вивчення таких аспектів як взаємодія в групах, взаємодія між різними культурами та гендерами, взаємодія між батьками та дітьми, взаємодія в романтичних стосунках та інших сферах життя, взаємодія з ЗМІ. Основною метою досліджень взаємодії є визначення факторів, які впливають та ефективність комунікації між людьми, а також встановлення та аналіз спільних понять та цінностей, які визначають ефективну взаємодію між людьми. Дослідження взаємодії в психології також орієнтовані на чинники, що впливають на ефективну взаємодію між людьми, які можуть бути причиною конфліктів та способи як їх уникнути, а також на розуміння процесів взаємодії між людьми, які можуть виникати в різних ситуаціях та залежати від контексту взаємодії. Важливою задачею є розробка стратегій та методів взаємодії, які дозволяють покращити комунікацію та взаєморозуміння між людьми, зокрема в міжкультурному контексті. Загалом дослідження взаємодії в психології є важливим напрямом, який дозволяє краще розуміти процеси комунікації та взаємодії між людьми, що сприяє розвитку ефективних стратегій та методів взаємодії, зниженню конфліктів та покращенню взаєморозуміння в різних сферах життя (Хавула, Гриник, 2023, с. 63–64).

Відповідно до авторської позиції Л.В. Клочек, задекларованої у дисертаційному дослідженні, соціальна взаємодія – це взаємно зумовлені дії сторін у процесі спілкування і виконання суб'єктами спільної діяльності. Результатом цього є налагодження взаємин при вирішенні питань щодо визначення міри внесків кожного у реалізацію спільної мети і соціально справедливого розподілу винагород, заохочень чи покарань за дії. Компонентами соціальної взаємодії є її сторони, їх зв'язок, взаємовплив, зміни в особистості та поведінці учасників (Клочек, 2019, с. 64)

У дисертаційному дослідженні Кузіної Є.І. здійснено узагальнення й систематизацію філософського, соціологічного та психологічного підходів до проблематики інформаційного впливу на особистість; визначено та описано психологічні механізми інформаційного впливу як чинника зрілої/незрілої інформаційної поведінки особистості; запропоновано параметри інформаційної зрілості та навчально-розвивальна програму «Розвиток інформаційної зрілості» Інформаційну поведінку вчена визначає як активність особистості, яка полягає у здатності споживати інформацію, формувати до неї адекватне емоційне ставлення, здійснювати її раціональний аналіз, приймати усвідомлені рішення щодо інформаційного контенту для забезпечення умов та засобів досягнення мети. Аналізуючи інформаційне суспільство та закономірності існування

в ньому людини, Кузіна Є.І. дійшла висновку, що воно створює об'єктивні фактори інформаційного впливу, результати якого залежать від суб'єктивних чинників – особистісні властивості та поведінка, що визначають вразливість людини до позитивних і негативних впливів інформації. Зрілі індивіди мають більш критичне ставлення до інформації, здатні здійснювати об'єктивну оцінку та розуміти її значення в контексті соціального оточення. (Кузіна, 2023).

Гуляєва А.С. доводить, що формування переконань відбувається здебільшого внаслідок активної когнітивної (пізнавальної) діяльності особистості; при цьому велике значення має й некритичне привласнення вже наявних переконань (особливо у дитинстві); переконання здатні також формуватися внаслідок дії механізмів психологічного захисту. Вчена з'ясувала, що система переконань створює матрицю життя особистості, додає життєвої впевненості, закладає базис її світогляду, з якого постає пізнання й оцінка дійсності. Переконання скеровують поведінку особистості та слугують підставою мотиваційно-вольової діяльності для виконання повсякденних завдань. Базові переконання особистості можуть суттєво мінятися під впливом неопрацьованих психологічних травм та кризових подій, внаслідок яких докорінно змінюються її установки та поведінкові патерни. У дисертаційному дослідженні Гуляєва А.С. розкрила критеріально-ступеневі характеристики сформованості системи переконань особистості в кризових умовах (у перебігу вимушеного переселення) та розробила соціально-психологічну програму оптимізації системи переконань особистості в кризових умовах, засновану на принципах системності, динамічності, гнучкості, диференційованого прогнозування, перспективності, та проведено оцінку її ефективності (Гуляєва, 2023).

Давидова О.В. виокремила особливості процесу стереотипізації через критерії функціонування «перехідних форм» на шляху до нової ідентичності особистості вчителя та взаємодії тенденцій до стереотипізації і стилю дидактичної комунікації вчителів; визначила рівні розвитку дидактичної комунікації вчителів (фасилітативний, диференційно-орієнтований, контролюючий) та обґрунтувала відмінності в параметрах педагогічної компетентності представників кожного рівня; виявлено через існування нелінійних зв'язків контекстуальну роль педагогічних стереотипів, що залежать від специфічних умов конкретних педагогічних ситуацій; розробила та апробувала програму екофасилітативного психологічного супроводу ситуативно-обумовленої стереотипізації професійної діяльності учителів.

Також у сучасній українській психології можна виокремити тематичні дослідження Столярчука О.А. присвячені аналітичному теоретико-емпіричному вивченню феноменології впливу криз фахового навчання на формування професійного універсуму; вплив предметного «егоїзму» викладача на мотивацію навчання студентів. Вчений доводить, що чинниками становлення особистості є індивідні характеристики, соціальний вплив та активність, а здобуття вищої освіти є сенситивним для становлення особистості фахівця як поліфакторного процесу, пронизаного впливом зовнішнього, соціального чинника, тобто загального універсуму, та власної психофізичної активності – особистісного універсуму. Вплив універсуму має різновекторний характер, що зумовлює суперечливість становлення особистості фахівця (Столярчук, 2019).

Гуменюк О. у своїй авторській концепції під соціально-психологічним організаційним впливом як основою розвивальної взаємодії вчителя і учнівської групи (викладача і студентів) у системі інноваційного навчання розуміє багатосторонній процес (впливу, взаємовпливу, самовпливу і самотворення), котрий втілюється за допомогою оргкодів, що функціонують у структурі оргклімату, й водночас забезпечує динаміку різних форм активності (поведінка, діяльність, вчинок, самореалізація), які, зі свого боку, спричиняють утворення образів суб'єктивності (суб'єкт, особистість, індивідуальність, універсум). Налагодження полідіалогічного оргвпливу між педагогом і групою учнів (студентів) здійснюється завдяки різновидам змісту розвивальної взаємодії (психолого-педагогічний, навчально-предметний, методично-засобовий, управлінсько-технологічний) та класам діяння (пізнавально-суб'єктному впливові, нормативно-особистісному взаємовпливові, ціннісно-індивідуальнісному самовпливові, духовно-універсумному самотворенню), що утворюють фрактальну систему психологічної регуляції та самоорганізації циклу культуротворення людини (Гуменюк, 2003, с. 11–13).

У монографічному дослідженні американського психолога Роберта Чалдіні висвітлено розлогий аналітичний спектр проблем пов'язаних з засобами впливу, універсального правила взаємного обміну як інструмента для отримання поступок у іншої людини, взаємних поступок та інших принципів діяння у системі соціальних взаємостосунків (Чалдіні, 2015).

Важливим є навчання правил опору ситуативним впливам та протидії небажаним впливам, які розроблені Філіпом Зімбардо на основі проведеного Стенфордського тюремного експерименту (Зімбардо, 2019, с. 543–548).

Метою викладання навчальної дисципліни «Психологія соціальної взаємодії» на другому магістерському рівні вищої освіти за спеціальністю 053 психологія є ознайомлення студентів з базовими категоріями у галузі психології впливу, особливостями, видами та механізмами психологічного впливу в усіх його проявах, а також забезпечити формування спеціальних (фахових, предметних) компетентностей спеціальності. Під час вивчення навчальної дисципліни здобувачі освіти повинні оволодіти відповідними програмними компетентностями. Результатом вивчення дисципліни є формування *загальних компетентностей*, а саме: здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях, а також здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети. Основними *фаховими (спеціальними) компетентностями*, якими необхідно оволодіти здобувачам вищої освіти є здатність ефективно взаємодіяти з колегами в моно- та мультидисциплінарних командах та здатність дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики та керуватися загальнолюдськими цінностями.

Програмні результати навчання стосується здійснення пошуку, опрацювання та аналізу професійно важливих знань із різних джерел із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; розробки і впровадження просвітницьких матеріалів та освітніх програм, отримання зворотного зв'язку, оцінювання якості; вирішення етичних дилем з опорою на норми закону, етичні принципи та загальнолюдські цінності; здійснення аналітичного пошуку відповідної до сформульованої проблеми наукової інформації та оцінювати її за критеріями адекватності; визначати, аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання.

До *запланованих результатів* навчання входять наступні: уміння визначати психологічні особливості впливу (види, форми, стратегії, концепції та технології психологічного впливу; складати програму психологічного дослідження явища впливу; аналізувати вплив у малих групах, міжособистісній взаємодії та вплив ЗМІ), організувати ефективний вплив та протидіяти маніпуляції (оцінювати результативність використаних стратегій впливу; володіти навичками конструктивного впливу та контрвпливу; забезпечувати розвиток навичок цивілізованої взаємодії, активізувати особистісний ресурс ефективного впливу у майбутній професійній діяльності).

В процесі вивчення дисципліни «психологія соціальної взаємодії» у змістовому доцільно розглядати наступні теми: фундаментальні особливості та механізми впливу; суть та сучасні концепції психологічного впливу; основні напрямки та методи психологічних досліджень феномену впливу; види, стратегії, способи, концепції і практики психологічного впливу; маніпулятивний, сугестивний та інші способи психологічного впливу; поведінкові і групові методи впливу; особливості впливу ЗМІ на індивідуальну та масову свідомість; соціально-психологічна безпека особистості і вплив.

Висновки. Отже, психологічне вивчення окресленої проблематики постає одним з домінуючих векторів наукового пошуку у сучасній науці. Узагальнюючи, зазначимо, що збільшення кількості науково-психологічних досліджень пов'язаних з особливостями впливу на особистість набувають все більшої актуальності насамперед через російсько-українську війну в процесі якої застосовуються різноманітні прийоми масового впливу за допомогою пропаганди, маніпулятивної подачі інформації, дезінформації, диверсифікації громадської думки, поширення чуток з метою зміни поведінки, установок, намірів, уявлень. Оволодіння здобувачами вищої освіти особливостями та механізмами впливу стане основою для розробки і впровадження ефективних стратегій взаємодії та впливу на інших. Вивчення сучасних концепцій дозволить здобувачам вищої освіти ознайомитися з різноманітністю підходів до розуміння психологічного впливу та здійснювати вибір оптимальних методів для різних ситуацій. Засвоєння методів досліджень феномену впливу дозволить проводити наукові дослідження в галузі психології взаємодії та впливу, розробляти та вдосконалювати методи практичної роботи. Розуміння основ проблеми соціально-психологічної безпеки допоможе здобувачам вищої освіти стати свідомими та відповідальними учасниками соціальної взаємодії та сприятиме створенню безпечного психологічного середовища.

Проведений методологічний аналіз різновекторних досліджень не вичерпує всіх аспектів проблеми вивчення психології соціальної взаємодії. Перспективи подальших наукових студій вбачаються у вивченні особливостей соціальної взаємодії на різних етапах онто- та соціогенезу особистості; у апробації напрацювань українських та зарубіжних науковців в процесі проведення лекційних і практичних занять з дисципліни «Психологія соціальної взаємодії».

Література

- Гуляєва А. С. Соціально-психологічні особливості системи переконань особистості в кризових умовах : дисертація на здобуття ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи». Київ : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. 2023. 226 с.
- Гуменюк О. Є. Психологія впливу : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2003. 304 с.
- Давидова О. В. Психологічні особливості впливу педагогічних стереотипів на професійну діяльність учителя : дисертація на здобуття ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія». Київ: Університет менеджменту освіти. 2017. 246 с.
- Зімбардо Ф. Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 592 с.
- Ключек Л. В. Психологія соціальної справедливості у педагогічній взаємодії : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук (19.00.07). Київ, 2019. 565 с.
- Кузіна Є. І. Психологічні механізми інформаційного впливу на особистість дорослої людини: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія» (053 Психологія);. Кривий Ріг : Криворізький державний педагогічний університет, 2023. 200 с.
- Лазурак З.Д. Методи і засоби виявлення інформаційно-психологічної маніпуляції в онлайн-спільнотах: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук. Львів, 2018. 191 с.
- Руденко Н. В. Сугестія як засіб формування громадської думки : дисертація за спеціальністю 061 «Журналістика». Суми : Сумський державний університет. 2022. 235 с.
- Столярчук О. В. Психологія становлення фахівця в умовах різновекторності універсуму : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук (19.00.07). Київ, 2019. 534 с.
- Хавула Р., Гриник І. Енциклопедичний словник з соціальної психології. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2023. 246 с.
- Чалдині Р. Психологія впливу. Пер. з англ. М. Skorobogatova. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 368 с.

References

- Huliaieva, A. S. (2023). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti systemy perekonannya osobystosti v kryzovykh umovakh [Socio-psychological features of the individual's belief system in crisis conditions]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Skhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Dalia [in Ukrainian].
- Humeniuk, O. Ye. (2003). *Psykhologhiia vplyvu [The psychology of influence]*. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
- Davydova, O. V. (2017). Psykhologichni osoblyvosti vplyvu pedahohichnykh stereotypiv na profesiinu diialnist [Psychological features of the impact of pedagogical stereotypes on the teacher's professional activity]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Universytet menedzhmentu osvity [in Ukrainian].
- Zimbardo, F. (2019). *Efekt Liutsyfera. Chomu khoroshi liudy chyniat zlo [The Lucifer Effect. Understanding how good people turn evil]*. Kyiv: Yakaboo Publishing [in Ukrainian].
- Kliuchek, L. V. (2019). Psykhologhiia sotsialnoi spravedlyvosti u pedahohichnii vzaiemodii [Psychology of social justice in pedagogical interaction]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kuzina, Ye. I. (2023). Psykhologichni mekhanizmy informatsiinoho vplyvu na osobystist dorosloi liudyny [Psychological mechanisms of information influence on the personality of an adult]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kryvyi Rih: Kryvorizkyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet [in Ukrainian].
- Lazurak, Z. D. (2018). Metody i zasoby vyivlennia informatsiino-psykhologichnoi manipuliatsii v onlain-spilnotakh [Methods and means of detecting information and psychological manipulation in online communities]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Rudenko, N. V. (2022). Suhestiia yak zasib formuvannia hromadskoi dumky [Suggestion as a means of forming public opinion]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet [in Ukrainian].
- Stoliarchuk, O. V. (2019). Psykhologhiia stanovlennia fakhivtsia v umovakh riznovektornosti universumu [The psychology of becoming a specialist in the conditions of multi-vector universe]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Khavula, R., & Hrynyk, I. (2023). *Entsyklopedychnyi slovnyk z sotsialnoi psykholohii [Encyclopedic dictionary of social psychology]*. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychi viddil Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu Imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Chaldyni, R. (2015). *Psykhologhiia vplyvu [The psychology of influence]*. (M. Skorobogatova, Trans). Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia» [in Ukrainian].

UDC 364:316.62-021.383

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.53.2024-1.13>

KOVALENKOVA Alla – Postgraduate Student at the Department of Psychology, Dragomanov Ukrainian State University, Pyrohova street, 9, Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (a.a.kovalenkova@npu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4603-7506>

ANALYSIS OF APPROACHES TO DEFINING A DIFFICULT LIFE SITUATION

Abstract. The article is devoted to the study of scientific approaches to the definition of the concept of "difficult life situation" and the conceptualization of such a definition. **The objective** of this work is to reveal the concept of "difficult life situation" with the help of scientific tools. To analyze the connection of a difficult life situation through the prism of general scientific and specific scientific approaches within the framework of modern psychology. To single out a difficult life situation as a phenomenon that is a driving force in the formation of a person's vitality. The research **methodology** consisted of general scientific research methods such as observation, methods of analysis and synthesis, a comparative analysis and generalization of theoretical data presented in scientific sources was carried out. Also, specific scientific research methods were used for comparative analysis. **Scientific innovation.** The concept of "difficult life situation" is distinguished from a number of the following related concepts: hard life situation, extreme situation, difficult life circumstances, stressful situation, frustrating situation, situation of uncertainty and others. The foundations of study are laid for more thorough study of this concept as a phenomenon. Also this article reveals the meaning of the concepts of "situation" and "life situation" as complementing the understanding of the concept of "difficult life situation". The concepts are described in view of the current situation of this problem in connection with the military actions taking place throughout the territory of Ukraine due to the military aggression of the neighboring state of Russia. The article presents the results of a theoretical analysis of the main scientific approaches in psychology for investigating the problem of a difficult life situation, namely, the key general scientific and specific scientific approaches are considered in depth. From the general scientific approaches, the existential and behavioral approaches were investigated and from the specific scientific approaches are systemic approach, resource approach and ecopsychological approach. Our vision of the problem of defining a difficult life situation in the paradigm of modern science is described. **Conclusions.** The definition of a difficult life situation in today's conditions is given with taking into account the state of war in Ukraine. The psychological factors influencing the personality which are contained in a difficult life situation are highlighted. The meaning of the concept of a difficult life situation is revealed on the basis of general scientific and specifically scientific approaches in psychology such as existential approach, behaviorist approach, systemic approach, resource approach and ecopsychological approach and their main aspects are described deeply.

Key words: difficult life situations, approaches to defining difficult life situations, hardiness, resilience, adolescence, war.

КОВАЛЕНКОВА Алла – аспірантка факультету психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, Київ, Україна, індекс 01601 (a.a.kovalenkova@npu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4603-7506>

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СКЛАДНОЇ ЖИТТЄВОЇ СИТУАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню наукових підходів до визначення поняття «складна життєва ситуація», концептуалізації такого визначення. **Метою** даної роботи є розкрити поняття «складна життєва ситуація» за допомогою наукових інструментів.

Проаналізувати зв'язок складної життєвої ситуації через призму загальнонаукових і конкретно-наукових підходів в рамках сучасної психології. Виокремити складну життєву ситуацію як феномен, який являється рушійною силою в становленні життєстійкості особистості. **Методологію** дослідження склали загальнонаукові методи дослідження, такі як спостереження, методи аналізу та синтезу, був проведений порівняльний аналіз та узагальнення теоретичних даних, що представлені у наукових джерелах. Також для порівняльного аналізу було використано конкретно-наукові методи дослідження. **Наукова новизна.** Виокремлено поняття «складна життєва ситуація» з ряду наступних суміжних понять: важка життєва ситуація, екстремальна ситуація, важкі життєві обставини, стресова ситуація, фруструюча ситуація, ситуація невизначеності ті інші. Закладенню основи більш ґрунтовного вивчення цього поняття як феномену. Також в даній статті розкрито смисл поняття «ситуація» і «життєва ситуація», як таких, що доповнюють розуміння поняття «складної життєвої ситуації». Визначення цих понять описані з огляду на сучасну ситуацію даної проблематики у зв'язку з воєнними діями, які відбуваються на всій території України, через воєнну агресію сусідньої держави росії. У статті подано результати теоретичного аналізу основних наукових підходів в психології по дослідженню проблеми складної життєвої ситуації, а саме поглиблено розглянуто ключові загальнонаукові і конкретно-наукові підходи. З загальнонаукових підходів досліджено екзистенційний і біхевіористичний, а з конкретно-наукових підходів – системний, ресурсний і екопсихологічний. Описано наше бачення проблеми визначення складної життєвої ситуації у парадигмі сучасної науки. **Висновки.** Дано визначення складної життєвої ситуації в умовах сьогодення зважаючи на воєнний стан в Україні. Висвітлено психологічні фактори впливу на особистість, які містить в собі складна життєва ситуація. Вперше розкрито смисл поняття складна життєва ситуація на основі загальнонаукових і конкретно-наукових підходів в психології – екзистенційний підхід, біхевіористичний підхід, системний підхід, ресурсний підхід та екопсихологічний підхід і описано їх основні аспекти.

Ключові слова: ситуація, життєва ситуація, складна життєва ситуація, наукові підходи, аналіз наукових підходів, війна.

Formulation of the problem. In the light of the latest sudden changes that have taken place in Ukraine over the past two years, namely with the outbreak of war in Ukraine, interest in the study of existential issues has increased significantly. One of these key issues is the vital activity of an individual during the war, psychological health, hardiness, resilience, the ability to withstand life's adversities and quickly adapt to different types of living conditions. Therefore, the question arises to investigate difficult life situations as they are, their components for a deeper understanding of this issue. Also, there is great interest in researching a difficult life situation from the point of view of various scientific approaches of modern dynamic science for the further improvement of an individual's life through the creation of effective psychological rehabilitation programs and models.

Analysis of basic research and publications. The analysis of this problem was considered by predecessors according to certain aspects of this problem such as: 1) analytical methods in psychology K. G. Jung, O. F. Bondarenko, N. F. Kalina, S. D. Maksimenko, O. P. Sannikova, A. V. Sergeeva, V. O. Tatenko, T. V. Tytirenko, A. V. Furman, N. V. Chepeleva, T. S. Yatsenko and 2) the definition of a difficult life situation as an independent problem was studied by the following scientists A.A. Kovalenkova, E. Grishin, O. P. Proskurnyak, O. O. Baydaroka, the role of hardiness in the study of difficult life situations, K. R. Manapov. In this study, we focused our attention on combining these aspects namely on studying the problem of a difficult life situation from analytical approaches. Those approaches are both general scientific and specifically scientific. We created this symbiosis for the first time, which is a scientific novelty.

Domestic and foreign scientists (J. Bowlby, A. A. Kovalenkova, Y. O. Goshovskyi, O. L. Turinina, O. M. Grinyova, O. S. Kocharyan, T. M. Tytarenko, M. Rutter, G. V. Lozhkin, D. Hebb, N. V. Chepeleva, R. Spitz, etc.) studied difficult life situations together with their structural elements, such as: extreme, critical, atypical, stressful and other situations. In their writings they emphasized the study of the phenomenon of such situations, adaptation, finding resources in the process of such adaptation to difficult life situations. I. Vashchenko and I. Ananova summarized the accumulated material on the concepts of "situation", "life situation" and "difficult life situation".

A separate role belongs to foreign scientists (A. Hammer, M. Zainder, S. Hobfoll, P. Rossouw, J. Rossouw), who studied the resources of life resilience which are the result of certain dynamics of a difficult life situation and factors that affect further success and the effectiveness of an individual's life in conditions of uncertainty and difficult life circumstances. The resources of psychological stability provide a person with adaptation to changes, the ability to cope with stress and life's troubles, not to stop, to be able to cope with unpleasant feelings (K. Connor, J. Davidson). The experience of specific experiences in the analysis of difficult life situations, obtained in the process of adaptation to such events, is reflected in personal stories, highlighted in scientific works (A. Frank). The scientist also considers the internal and external resources of a person in difficult life situations which helps not to lose and find a new meaning, goals and values of life.

The purpose of the article is to reveal analysis of approaches to defining a difficult life situation. Considering the current war events Ukrainian society is undergoing transformations due to economic and political instability, transformation of social institutions: family, education, etc., is taking place, we are observing a change in the value system, and this leads to the emergence of various life situations in a person's life. The situations that a person experiences today are exceptional in each case because they are filled with stress and uncertainty. A person in the conditions of war must make important decisions that are rationally understood, look for mechanisms for managing the situation, while maintaining a sense of self-worth, respect for the environment, their values, goals, and building a model for the future.

Difficult life situations are a component of a person's lifestyle, they are an integral part of life. Such situations affect a person's future perception of reality, events and real actions, because they affect a person's consciousness and worldview in a certain period of time. Due to the events related to the war in Ukraine a lot of data has accumulated about circumstances that exceed the adaptation potential of a person and are a threat to mental and physical well-being. Research by scientists about difficult life situations is mostly focused on the components of such situations. When describing the results of theoretical research on the specified problem scientists use different concepts to describe a difficult life situation. Challenges of fate occur in a person's life and they are defined as "difficult life situations". In today's scientific paradigm this question is not considered enough and in this scientific work we have outlined a deeper and more detailed definition of a difficult life situation from the point of view of scientific and specifically scientific approaches.

Presentation of the main research material. In order to understand more deeply a difficult life situation we will consider the concept of "situation" in the modern scientific sense. Scientific psychological analysis of the "situation" category has important methodological significance. It allows us to do scientific research in the direction of understanding the problem of the relationship between internal and external, subject and object (Vashenko; Ananova, 2007). On the basis of psychological analysis and theoretical reflection of various concepts and paradigms the scientist O. O. Baidarova (Baidarova, 2013) singled out approaches – person-centered or cognitive-phenomenological. The scientist suggests considering the situation as a part, a unit of the life world, life space of a person. A systematic generalization of the existing ideas of scientists regarding the essence of the situation and the nature of the individual's activity in the situation testifies to the following. Depending on the scientific approach within which the specified problem is studied, scientists consider the situation as: 1) an environment that determines the activity of the individual by external attributes of the situation, elements of the environment; 2) subjective inner reality, which is one's own inner living space, a cognitive representation of objective reality; 3) the interaction of the individual and the environment – the individual, whose behavior in the situation is determined by external and internal factors of reality, exerts a purposeful active influence on the situation in order to create its own situational specificity; 4) a socio-culturally determined interactive unit, i.e. a person carries out social construction of activity in accordance with the regulatory normative features of the situation; 5) a set of life events and circumstances – a person creates its own life path and undergoes transformation under the influence of life events (Vashenko; Ananova, 2007).

According to the definition of the Scientific Dictionary, edited by N. A. Pobirchenko, "life situation" is a set of life circumstances that directly or indirectly affect the behavior of a person, his state and inner world, determining the content and direction of individual development, thereby contributing to the emergence and problem solving (Syniavskiy; Sergeenkova, 2007). In the scientific work of T. P. Rysynets, I. S. Pototska, and L. S. Loiko stated that it is determined that a "life situation" is

a moment of the dialectical process of interaction between the subject and its environment. The subject's behavior at each moment of time is determined by that specific integrity which includes both the individual and his current environment. The subject and his environment were considered by researchers as interdependent variables: the environment affects the individual in a certain way and the current state of the individual. His previous experience modifies the subject's understanding and attitude to the relevant environmental influences. The life situation is presented to the subject as a living reality, in which the general and the special are present at the same time; random and regular; essence and phenomenon; cause and effect; identical and contradictory; unity, interaction and struggle (Rysynets; Pototska; Loiko, 2016). Following that, V. V. Predko defines that a life situation is a set of significant events for a person that affect his behavior and worldview in a certain period of time (Predko, 2021). The life situation consists of external objective conditions of the individual's life and internal subjective conditions of life. It is functioning with varying degrees of awareness and is determined by the previous events of the individual's life, on the other hand, it is stable conditions that are characteristic of the current period of his life. The life situation determines the process of a person's awareness of the meaning of his life activity as "insight", "act of objectification", "enlightenment" (Panok, 2017). Therefore, a life situation is a situation that is permanently present in the life of an individual. A person's life consists of life situations that a person independently characterizes as simple or complex, stressful or mundane.

If a life situation is a standard everyday situation that occurs every day in a person's life then a difficult life situation has an important element of unpredictability. According to V. V. Predko a difficult life situation means a situation significant for a person with a high degree of uncertainty (Predko, 2021). Subjective variables affecting the perception of uncertainty can be divided into three categories: 1) cognitive (life and professional experience); 2) mental states relevant to the situation which affect its assessment (for example, a decrease in criticality of thinking and weakening of attention under the influence of fatigue, illness, emotional excitement, impossibility of correct assessment due to lack of time, etc.); 3) persistent motivational and personal characteristics affecting behavior in difficult situations and attitude to consequences (Kotliarova; Manysshev, 1986). Thus, in a difficult life situation, a person experiences a stressful state, a state of confusion and a loss of the usual vitality. Also, in the scientific study of I. V. Vashchenko and I. Ananova, a difficult life situation is determined by the fact that the requirements for the individual go beyond the "norm". According to the signs of a complicated situation, the following life situations are distinguished: 1) a situation of everyday difficulties – an ordinary, standard life situation characterized by relative well-being; 2) a special situation related to age-related crises and the specifics of development; 3) a special ("strong") situation associated with sudden severe external events (upheavals) in the subject's life (situation of illness, etc.). Special attention should be paid to the classification of difficult life situations. In domestic and foreign psychology there is a considerable number of works in which they tried to classify difficult life situations. However, even here, there is no agreement among the authors regarding the criteria for defining and meaningful filling of this type of situation. The category of difficult life situations usually includes critical, crisis, extreme, difficult, stressful situations, situations of psychological threat, situations of uncertainty, etc. A difficult life situation is understood as a fragment of reality determined by internal and external factors, which is perceived at the subjective level as a psychological complication. It is the criterion "subjective feeling of complication" that makes it possible to combine at the highest level of generalization stressful, extreme, frustrating, conflicting, etc. situations, since the feeling of complication can arise in response to the influence of any factor of external and internal reality (Vashenko; Ananova, 2007).

Investigating a difficult life situation from the point of view of scientific approaches we found that the American scientist S. Stumpf noted that in ordinary cases the effective solution of difficult life situations includes many steps and relies on various types of knowledge to support the main tasks of understanding, decision-making/problem solving, implementation and monitoring. Similar tasks are needed to solve simple and difficult personal situations (Stumpf, 2006). Thus, consideration of a difficult life situation from the point of view of scientific and specifically scientific approaches is relevant. So, let's consider scientific and specific-scientific approaches to defining a difficult life situation.

The *Existential approach* is a direction of modern psychology in which various teachings and theories devoted to the psychological problems of human existence are synthesized. The composition of modern existential psychology includes the existential psychoanalysis of Zh. P. Sartre and L. Binswanger,

research works of V. Frankl, analytical existential psychology of M. Boss, existential antipsychiatry of R. Lang, existential personology of S. Maddi, existential-analytical theory of James F.T. Bugental and, first of all (Demchuk, 2016), the psychotheology of Rollo R. May (May, 1958). The ideological sources of the existential approach to defining a difficult life situation are the "philosophy of life", existentialism and phenomenology. In general terms existentialism can be defined as the desire to understand a person without dividing him into subject and object. The main concept is that a person exists, emerges from reality, actively and freely acts in the world. This term emphasizes the counterbalance to those theories that perceive a person as a highly structured subject. This is the idea that existence precedes essence and existence means phenomenon and becoming, while essence implies static matter that cannot change on its own. Existence implies a process but essence refers to the final product. Existence is associated with growth and change, essence signifies staticity and exhaustiveness (Demchuk, 2016). The Austrian psychologist and psychiatrist V. Frankl (Frankl, 2021) believed that the driving force of human behavior and personality development is the search for the Logos as the meaning of life which should be carried out by a specific person according to his own needs. From the point of view of the existential approach a difficult life situation is a unique component of the personal experience of a specific person and the goal of a person is to find meaning, content values and to find freedom in choosing to overcome such a situation. V. Frankl (Frankl, 2021) noted that a person has to turn to his own life values when he finds himself in the power of circumstances that he is unable to change. But under any circumstances a person is free to take a meaningful position in relation to them and give their suffering a deep life meaning. A person has to resort to the search for values when the individual is in the power of circumstances as a difficult life situation, which the person himself is unable to change. But under any circumstances a person is free to take a meaningful position in relation to them and give their suffering a deep life meaning. It can be concluded that as soon as a person finds meaning in overcoming a difficult life situation such a person gains the strength to overcome any trials. Modern science still relies on the theories developed by V. Frankl and recognizes his significant contribution to the search for the meaning of human existence in the paradigm of the existential approach.

The *Behaviorist approach* takes its name from the English word behavior – "behavior") – one of the areas of psychology that explains the behavior of people (or animals) by mechanical and reflective acts in response to external stimuli. The most widespread current in psychological science of the 20th century. Behaviorism received its scientific justification thanks to the works on conditioned reflexes by I. Pavlov and V. Bekhterev. Under the influence of positivism J. Watson proved that only what can be observed is real (Ianchenko, 2014). American psychologist B. Skinner considers personality as an isolated self that has no place in the scientific analysis of behavior. To characterize personality he introduces the concept of "pattern", which denotes a certain set of behavioral reactions. Personality is the sum of patterns. Each individual reaction is based on previous experience and genetic history (Skinner, 1974). Therefore, each difficult life situation that occurred in the life of an individual imposes it has a certain pattern of behavior. It is possible that in the next similar situation a person will act in accordance with the experience he already had. As a "science of behavior" behaviorism has replaced empirical psychology. Behaviorists try to deal only with those facts that can be observed. In this approach we consider a difficult life situation as one that contains certain actions. Such a situation was preceded by difficult life circumstances, which are defined at the level of legislation in the Law of Ukraine in Article 1, Clause 15. "On Social Services" (Zakon Ukrainy, 2023). Throughout life a person struggles for the ability to adapt to his social environment (Dolynska, 2023) to solve difficult life situations if a person is able to do it on his own. In the behaviorist approach the most important lever of life changes are the actions of the individual. The ability to change one's position for the better, get out of trouble and overcome stress.

The *Systematic approach* is a direction of the methodology of scientific research which is based on the consideration of a complex object as a whole set of elements in a set of relationships and connections between them. A system is a set of interacting elements that make up a whole formation that has new properties absent in its constituent elements (Voronkova; Boiko, 2019). We suggest considering the structure of a difficult life situation using the example of a systemic approach to a life situation relying on the direct meaning of these concepts in the paradigm of modern science and today's events. We agree with the factors of the system approach which were provided by I. V. Vashenko and I. Ananova in their scientific work. These components include: I. A set of elements of the environment

(objective side), which make up physical and social factors. Physical factors are presented in the subject and functional form in spatio-temporal characteristics (duration in time; saturation with a different number of events, etc.). Social factors of the environment which constitute a natural segment of social life are determined by a set of social and interpersonal relations – subject-object and subject-subject interactions. II. Personality (subjective side) as an active subject of the life situation which: 1) "determines" the life situation on the basis of the system of values and the value-normative system which are components of the picture of the situation, in the process of personal and social interaction with the situation; 2) transforms the situation – creates its own situational specificity. Therefore, the appearance of any life situation is impossible without a personality. In addition, the perceptual-cognitive picture of the life situation (a fragment of the general picture of the world, a cognitive construct) depends on the individual that is the representation of the life situation and the difficult life situation in the mind of the subject which reflects part of the objective reality that exists in the spatial temporal dimension and is characterized by a certain social context. The influence of the situation (environmental factors) is mediated by the perceiving-cognitive systems of the individual – the individual system of meanings and values is subjective experience. Moreover, the objective situation is given meaning/sense, personal meaning, personal significance which in turn determines the subject's attitude to the life situation. The cognitive construct of the situation sets the context of perception, bringing order into the general picture of the social world (Vashenko; Ananova, 2007).

Each element of this structure performs certain functions that satisfy the needs of the system. This approach was widely used by K. Marx and F. Engels (Voronkova; Boiko, 2019). The analysis of the structure and functions of the phenomenon "difficult life situation" is considered as caused by internal and external factors, fragments of reality such as: the influence of stress factors; stressors (stressful situation), the influence of unfavorable (unwanted) factors that determine the activation of a person's protective reactions (conflict situation), the influence of conflicting factors on a person (frustrating situation), the influence of traumatic factors (traumatic situation), the influence of extreme factors. Those are on the border of human capabilities and exceed the internal resources of a person (extreme situation), the occurrence of extreme and harmful conditions for a person (emergency situation), changes in the usual conditions in a person's life (stress situation). To follow a systematic approach difficult life situations can be divided into two main groups: 1) establish the connections between the parts of the research object as a whole and 2) establish the connections of each individual part of the research object with its other parts. The list of categories of difficult situations, according to their structural and functional composition, are fragments of a "difficult life situation". This approach to this issue gives us the opportunity to isolate the elements of situations and explore the connections between them within the framework of the phenomenon of a difficult life situation. According to Y. A. Pryimakova (Pryimakova, 2019) the structural and functional analysis of the systematic approach helps to highlight the main elements of conflict interaction. It determines the role of each of the elements and is also the most important prerequisite for successful conflict resolution. The advantage of this methodological approach is that it helps to find some stable components even in any dynamic phenomenon. So if you add the factor of stress and uncertainty to the above-mentioned elements of the life situation then such a description can be used to analyze a difficult life situation using a systemic approach. In our opinion the basis of a more thorough study of the problem of difficult life situations can be the study of the psychological phenomenon "difficult life situation" as a system and its properties that contribute to overcoming difficulties and activating mental resources of a person. The essence of the analysis in the system approach consists in dividing a complex object into its component parts, studying the connections between them and determining their specific functions. The main goal is to study the elements of a difficult life situation for a deeper understanding of it. And as a result to develop psychological mechanisms for successfully overcoming such a situation.

One of the youngest trends in modern psychology, in the development of the theory of psychological stress is the *Resource approach*. In order to study the peculiarities of mental activity by foreign scientists J.D. Brown, E.C. Poulton developed a resource approach and later the concept was refined by researchers M.J. Posner, D.A. Norman, D.J. Bobro and a number of other scientists. E.C. Poulton identified the ability to self-control as the main human resource where cognitive processes play a leading role (Brown; Poulton, 1961). According to S. Maddi the successful functioning of a person

is related to control which reflects the individual's belief in the possibility and ability to control the events of his own life, to overcome difficult circumstances (Maddi; Matthews; Kelly & others, 2012). Similar thoughts can be traced in the works of J. Rotter who used the concept of Locus of control. The resource approach is based on the principle of resource conservation which provides the opportunity to obtain, save, restore, multiply and redistribute resources in accordance with one's own values. With the help of this distribution of resources a person has the opportunity to adapt to the variable conditions of the living environment (Hobfoll; Watson; Bryant & others, 2007). In S. Hobfoll's resource concept of stress, resources are defined as something that helps a person adapt in difficult life situations. From the standpoint of this approach, various types of resources, both environmental and personal are considered. In addition the resources differ according to their role in regulating stress coping processes. Personal, social, psychological, professional, physical, and material resources are distinguished. Thus, S. Hobfoll refers to resources: material objects (income, house, transport, clothes) and immaterial objects (desires, goals); external (social support, family, friends, work, social status) and internal (intrapersonal) parameters (self-esteem, professional skills, optimism, self-control, life values, belief system, etc.); mental and physical conditions; volitional, emotional and energetic characteristics necessary for survival or health preservation in difficult life situations or serve as means of achieving personally meaningful goals (Hobfoll, 2001). Obviously, different types of resources play different roles in human adaptation and overcoming difficult life situations at different age stages (Yushchenko, 2015). The resource approach is related to a person's ability to use their personal qualities, social support and community capabilities to overcome extreme and stressful life situations. According to research by American scientists (Bowles; Pollock; Pollock & others, 2015), the resource approach can be conditionally divided into two types of environmental resources, i.e. internal (personal). They are aimed at self-realization, self-development and self-improvement and they are external. The last ones relate to the values of the individual, his self-perception, coping, decision-making, behavior in conflicts and generally solving difficult life situations. External resources also include social support, leadership and engagement in community activities. Therefore, according to the understanding of the resource approach a person mobilizes his internal resources based on external factors that he can use in his environment. Here it is worth noting that the level of vitality of an individual is of key importance, especially during difficult life situations such as military actions that take place throughout the whole territory of Ukraine.

The *Ecopsychological approach* is a relatively new direction that was formed in foreign psychology about thirty years ago. This direction is actively developing in domestic psychology in the last decade at the junction of psychology, ecology, pedagogy, psychotherapy, sociology, history, philosophy and other sciences. Based on the research of scientist Y. M. Morgunova noted that today there are a considerable number of approaches in researching the psychological aspects of the system "Individual – Environment" and "Human – Nature" which indicates the absence of a single direction of ecopsychology with its own object and subject of research. The scientist investigated such an approach in which the only object of ecopsychological research would be the formation of all manifestations of mental reality in the systemic interaction of a person with the environment. As part of this approach the influence of physical, chemical and biological factors of the environment on a person was considered, but gradually in research more and more attention was paid to the psychological aspect. This view led to the formation of a special section of ecology – psychological ecology. The subject of psychological ecology research is the influence of environmental factors on the human psyche. Psychological ecology identified as its main task the selection of the most significant environmental factors for the human psyche. They study their impact on human mental health and human behavior from a psychophysiological point of view. As well as the development of methods for the optimal organization of these factors (Morgunova, 2015). As V. A. Skrebets notes the subject of ecopsychology is individual and social consciousness in the reflection of the natural, artificial and social environment, biological, mental and social components of it (environment), (Skrebets; Shalimova, 2014). In our opinion the ecopsychological approach to the study of a difficult life situation is a reflection of the natural, social, and spiritual aspect in the real ecological conditions of today's life. Such a difficult formation contains three main elements – a person (as a biological species), the surrounding world of a person (society, events, place of residence, ecology, etc.) and the process of interaction between a person and the surrounding world.

Conclusions. Therefore, a difficult life situation is a psychological mechanism for personal growth and an incentive for internal transformation. A difficult life situation is the main lever for changes in the consciousness of an individual when a person experiences non-standard situations and sudden changes in his life. A difficult life situation includes the following factors affecting a person: stress, extremity, uncertainty, frustration, conflict, psychological trauma, emergency, tension, as well as difficult life circumstances and others. A person has the opportunity to change his own life. Under the influence of such changes the personality develops new orientations and a person gets to know himself better entering a new level of existence. By overcoming a difficult life situation a person becomes stronger, thereby increasing his hardiness and psychological resilience for the future.

In this article for the first time the meaning of the concept of a difficult life situation is revealed on the basis of general scientific and specifically scientific approaches in psychology such as: existential approach, behaviorist approach, systemic approach, resource approach and ecopsychological approach. It is emphasized that a difficult life situation is a multifaceted element of a person's life in a dynamic social environment and it is determined by internal and external factors. We are convinced that a difficult life situation can be considered from different scientific approaches. From the point of view of the existential approach, a difficult life situation is considered as a desire to understand a person as a complex whole entity. Taking into account the behaviorist approach, the lever of life changes is precisely the real actions of the individual and the desire to change the situation for the better. Using the example of a systemic approach, research has determined that a difficult life situation consists of many elements in a set of relationships and connections between them. Also, in such a situation, a high level of vitality of the individual is of great importance, especially during sudden everyday changes such as military operations throughout the territory of Ukraine. According to the ecopsychological approach a difficult life situation is considered as a symbiosis of three constituent elements of ecopsychology: first – a person as the center of the universe, second – the surrounding world (as a psychological component of society, events, places of residence, ecology, etc.) with its constituent elements and third is the interaction of a person with the environment.

Prospects for further research include conducting an empirical research of the resilience of teenagers who find themselves in a difficult life situation during the war. The research will take place in secondary schools in different regions of Ukraine. The basis of the empirical study will be the "difficult life situation" which reflects military actions on the territory of Ukraine.

Bibliography

- Bowles S. V., Pollock L. D., Moore M., Wadsworth S. M., Cato, J. W., ... & Seidler, D. A.** Total force fitness: The military family fitness model. *Military Medicine*, 180(3), 2015, 246-258 p.
- Brown I. D., Poulton E. C.** Measuring the spare 'mental capacity' of car drivers by a subsidiary task. *Ergonomics*. 1961. Vol. 4 (1). P. 35–40.
- Frankl V. E.** *Man's Search For Meaning*. Ebury Press/Penguin, 2021, 240.
- Friedman M. J., Maguen S.** Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: Empirical evidence. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 70(4), 2007. P. 283–315.
- George H.** Mead and the Paradox of Prediction William P. Nye *Sociological Analysis*, Published By: Oxford University Press. Vol. 38, No. 2, 1977, pp. 91–105.
- Hobfoll S. E., Watson P., Bell C. C., Bryant R. A., Brymer M. J., Hobfoll S. E.** Social Support: Will you be there when I need you? A lifetime of relationships. / Vanzetti N., Duck S.(eds.) New York: Brooks-Cole. 2001., p. 46-74.
- Maddi S. R., Matthews, M. D., Kelly, D. R., Villarreal B., & White M.** The role of hardiness and grit in predicting performance and retention of USMA cadets. *Military psychology*. 2012. Vol. 24 (1). P. 19–28.
- May R.** The Origins and Significance of the Existential Movement in Psychology. In R. May, E. Angel, & H. F. Ellenberger (Eds.), *Existence: A new dimension in psychiatry and psychology* 1958. (pp. 3–36) <https://doi.org/10.1037/11321-001>
- Skinner B. F.** *About Behaviorism*. Knopf Doubleday Publishing Group, USA, 1974. 304 p.
- Stumpf Stephen A.** Handling difficult situations: four role play cases. Allied Academies International Conference. International Academy for Case Studies, Villanova University. Proceedings; Arden 13, Vol. 1, : Jordan Whitney Enterprises, Inc.: 2006. 43-46.
- Байдарова О. О.** Складна життєва ситуація як конструкт буденної свідомості. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАН України, Том VII. *Екологічна психологія*, 2013. Випуск 31, 7–15.

- Вашченко І. В., Ананова І.** Ретроспектива сутності поняття «життєва ситуація». Особистість і життєві ситуації у концептуальному просторі психологічної науки. *Проблеми сучасної науки*. 2019. Випуск 46, 59–87 с. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46>
- Воронкова В. Г., Бойко О. В.** Методологія наукового дослідження. Навчально-методичний посібник. Запорізька державна інженерна академія. 2019. С. 88.
- Демчук О. О.** Екзистенційний напрям в сучасній психології. Рівненський державний гуманітарний університет, Україна. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV (44), 2016. Issue: 92, Електронний ресурс: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/Existential-trend-in-the-modern-psychology-Demchuk-O..pdf>
- Долинська Л. В.** Психологія конфлікту. Матяш-Заяц Л.П. 2023. м. Київ. С. 304.
- Закон України** «Про соціальні послуги». Документ 2671-VIII, Частина 1, пункт 15, чинний, поточна редакція – Редакція від 31.12.2023. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19?find=1&text=складні+життєві+обставини+#Text>
- Котлярова Т. Б., Маничев С. А.** Ставлення до ризику та імпульсивність. Когнітивні стилі: тези науково-практичного семінару / Ред. В. Колга. Таллін: Таллінський педагогічний інститут, Таллін, 1986. С. 95–99.
- Моргунова Я. М.** Аналіз підходів до проблеми "людина – природа" у західній психології. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Київ, ч. 1., 2015. с. 294–301.
- Панок В. Г.** Прикладна психологія. Теоретичні проблеми : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2017. С. 188.
- Приймакова Ю. А.** Структурно-функціональний та організаційно-управлінський аспекти визначення сутності поняття «конфлікт». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2019. Випуск 27, частина 2, с. 45.
- Предко В. В.** Складна життєва ситуація як провідна умова формування життєстійкості особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2021. с. 74 – 99. DOI: 10.33216/2219-2654-2021-54-1-74-99.
- Рисинець Т. П., Потоцька І. С., Лойко Л. С.** Психологічний аналіз категорій життєвої ситуації та складної життєвої ситуації. *Науковий вісник Херсонського державного Університету*. 2016. Випуск 1, том 2, С. 69–73.
- Синявський В. В., Сергєєнкова О. П.** Психологічний словник. Авт.-уклад. / за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ. 2007. 101 с.
- Скребець В. О., Шлімакова І. І.** Екологічна психологія : підручник / . К. : Видавничий дім «Слово». 2014. 456 с.
- Ющенко І. М.** Резильєнтність дитини в парадигмі ресурсного підходу. Національний університет "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка, Вісник. 2015. N 128, с. 302-306.
- Янченко Т. В.** Біхевіоризм Дж Уотсона як підґрунтя розвитку педології. Національний університет "Чернігівський колегіум" ім.Т.Г.Шевченка. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 1. С. 64–71.

References

- Bowles, S. V., Pollock, L. D., Moore, M., Wadsworth, S. M., Cato, C., Dekle, J. W., ... & Seidler, D. A.** (2015). Total force fitness: The military family fitness model. *Military Medicine*, 180(3), 246–258 [in English].
- Brown, I. D., & Poulton, E. C.** (1961). Measuring the spare 'mental capacity' of car drivers by a subsidiary task. *Ergonomics*. Vol. 4 (1), 35–40 [in English].
- Frankl, V. E.** (2021). *Man's Search For Meaning*. Ebury PressPenguin, 240 [in English].
- Friedman, M. J., & Maguen, S.** (2007). Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: *Empirical evidence. Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 70(4), 283–315 [in English].
- Herbert, G.** (1977). Mead and the Paradox of Prediction William P. Nye Sociological Analysis, Published By: Oxford University Press. Vol. 38, No. 2, 91-105 [in English].
- Hobfoll, S.E., Watson, P., Bell, C.C., Bryant, R.A., Brymer, M.J., & Hobfoll, S.E.** (2001). Social Support: Will you be there when I need you? A lifetime of relationships. Vanzetti N., Duck S.(eds.) New York: Brooks-Cole, 46–74 [in English].
- Maddi, S.R., Matthews, M.D., Kelly, D.R., Villarreal, B., & White, M.** (2012). The role of hardiness and grit in predicting performance and retention of USMA cadets. *Military psychology*. Vol. 24 (1), 19–28 [in English].
- May, R.** (1958). The Origins and Significance of the Existential Movement in Psychology. In R. May, E. Angel, & H. F. Ellenberger (Eds.), *Existence: A new dimension in psychiatry and psychology*, 3–36 <https://doi.org/10.1037/11321-001> [in English].
- Skinner, B. F.** (1974). *About Behaviorism*. Knopf Doubleday Publishing Group, USA, 304 [in English].
- Stumpf, S. A.** (2006). Handling difficult situations: four role play cases. Allied Academies International Conference. International Academy for Case Studies, Villanova University. Proceedings; Arden 13, Vol. 1 : Jordan Whitney Enterprises, Inc.: 43–46 [in English].
- Baidarova, O. O.** (2013). Skladna zhytteva sytuacija jak konstrukt budennoi svidomosti [A difficult life situation as a construct of everyday consciousness]. Aktualni problemy psyhologii: zbirnyk naukovykh prac

- instytutu psychologii imeni G. S. Kostiuka NANP Ukrainy, Tom VII. *Ekologichna psychologia*, Vypusk 31, 7–15 [in Ukrainian].
- Vashenko, I. V., & Ananova, I.** (2007). Retrospektyva sutnosti poniattia «zhytteva sytuaciia» [Retrospective of the essence of the concept of "life situation"]. *Osobystist i zhyttevi situacii u konceptualnomu prostori psihologichnoi nauky. Problemy suchasnoi nauky*. Vypusk 46, 59–87. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46> [in Ukrainian].
- Voronkova, V. G. & Boiko, O. V.** (2019). Metodologia naukovogo doslidjennya [Methodology of scientific research]. *Navchalno-metodychnyi posibnyk. Zaporizka derzhavna inzhenerna akademija*, 88 [in Ukrainian].
- Demchuk, O. O.** (2016). Ekzystenciiniy napriam v suchasnyy psihologii [Existential direction in modern psychology]. Rivenskii derzhavnyi humanitarnyi universytet, Ukraina. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV (44), Issue: 92. Retrieved from: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/Existential-trend-in-the-modern-psychology-Demchuk-O..pdf> [in Ukrainian].
- Dolynska, L. V.** (2023). *Psychologia konfliktu [Psychology of conflict]*. Matiash-Zayaz, L. P., 304. Kyiv [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy** (2023). "Pro socialni poslugy" ["About social services"]. Dokument 2671-VIII, Chastyna 1, punkt 15, chunnui, potochna redakcia vid 31.12.2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-1-9?find=1&text=складні+життєві+обставини+#Text> [in Ukrainian].
- Kotliarova, T. B. & Manysshev, S. A.** (1986). Stavlennia do ryzyku ta impulsyvniist [Attitude to risk and impulsivity]. *Kognityvni styli: Tallinskyi pedagogichnyi instytut*, 95-99. Tallin [in Ukrainian].
- Morgunov, Y. M.** (2015). *Analiz pidhodiv do problemy "liudyna – pryroda" u zahidnii psihologii [Analysis of approaches to the problem of "Man – nature" in Western psychology]*. Instytut psychologii im. G .S. Kostiuka APNU. Kyiv [in Ukrainian].
- Panok, V. G.** (2017). *Prykladna psihologija [Applied psychology]*. Teoretychni problemy : monografiia, 188. Kyiv : Nika-centr [in Ukrainian].
- Pryimakova, Y. A.** (2019). Strukturno-funkcionalnyi ta organizaciino-upravlinski aspekty vyznachennia sutnosti poniattia «konflikt» [Structural, functional and organizational-management aspects of defining the essence of the concept of "conflict"]. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu*, vypusk 27, chastyna 2, 45. Uzhgorod [in Ukrainian].
- Predko, V. V.** (2021). Skladna zhytteva sytuaciia yak providna umova formuvannia zhyttestiikosti osobystosti [A difficult life situation as a leading condition for the formation of a person's vitality]. *Teoretychni i prykladni problemy psihologii*, 74 – 99. DOI: 10.33216/2219-2654-2021-54-1-74-99 [in Ukrainian].
- Rysynets, T. P., Pototska, I. S., & Loiko, L. S.** (2016). Psihologichnui analiz kategorij zhyttevoi situacii ta skladnoi zhyttevoi situacii [Psychological analysis of categories of life situation and difficult life situation]. *Naukovyi visnyk hersonskogo derzhavnogo universytetu*. Vypusk 1, tom 2, 69–73 [in Ukrainian].
- Syniavskiy, V. V., & Sergeenkova, O. P.** (2007). *Psychologichnyi slovnyk [Psychological dictionary]*. (Pobirchenko, N.A. Eds.). Kyiv : Naukovyi svit, 101 [in Ukrainian].
- Skrebets, V. O., & Shalimova, I. I.** (2014). *Ekologichna psychologia [Environmental psychology]: pidruchnyk*. K. : Vydavnychii dim «Slovo», 456 [in Ukrainian].
- Iushenko, I. M.** (2015). Resylientnist dytyny v paradygmi resursnogo pidhodu [Resilience of the child in the resource approach paradigm]. *Nacionalnyi universytet "Chernigivskii kolegium" imeni T. G. Shevshenka, Visnyk N 128*, 302–306 [in Ukrainian].
- Yanchenko, T. V.** (2014). Bihevioryzm Dzh. Watsona yak pidgruntia rozvytku pedologii [J. Watson's behaviorism as a basis for the development of pedology]. *Nacionalnyi Universytet "Chernigivskiy kolegium" im. T. G. Shevchenka. Pedagogika i psychologia*. № 1, 64–71 [in Ukrainian].

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Психологія. Випуск 53

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Головний редактор *Надія Скотна*

Редактор серії *Роман Хавула*

Верстка *Світлана Калабухова*

Коректура *Наталія Славгородська*

Підписано до друку 19.04.2024 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,39.
Зам. № 0424/269. Наклад 200 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

Psychology. Issue 53

a collection of scientific articles
Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

Editor-in-chief *Nadiya Skotna*

Editor of the series *Roman Khavula*

Technical Editor *Svitlana Kalabukhova*

Corrector *Nataliia Slavohorodska*

Signed for publication 19.04.2024 p.
Format 60×84/8. Times New Roman Font.
Digital printing. Conventional printed sheet 11,39.
Order № 0424/269. Edition of 200 copies.

Publishing House “Helvetica”
65101, Odessa, 6/1, Inglezi St.
Phone +38 (095) 934 48 28
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 7623 від 22.06.2022 p.